NICOLAE TITULESCU
DOCUMENTE CONFIDENŢIALE

Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de dr. ION GRECESCU

E D I T U R A A C A D E M I E I R O M Â N E

Bucureşti, 1992

NICOLAE TITULESCU-Confidential Documents
NICOLAE TITULESCU-Documents Confidentiels
BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ

ISBIV 973-27-0328-8
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE R—79717, Bucureşti, Calea Victoriei 125
411640

NICOLAE TITULESCU

„PACEA în ordine, dreptul în perpetuă devenire şi în perpetuă legătură cu mersul schimbător al vieţii, sufletul omenesc în strădanie continuă de a se realiza pe sine însuşi în formele concrete ale unei gîndiri şi unei generozităţi în continuă ascensiune, iată condiţiile pe care le cere ieşirea din haos şi viaţa organizată către care aspiră toţi oa-menii.

Prin DREPT ca metodă, prin domnia dreptului ca obiectiv, prin funcţionarea dreptului în serviciul îmbunătăţirii dreptului, vom realiza exigenţele idealului creator, vom înceta de a fi nişte fiinţe umile care se pleacă în faţa • greutăţilor vieţii, vom deveni stăpînii vieţii si nu sclavi ai ei, vom simţi într-un cuvînt că Dumnezeu este cu adevărat în noi".

NICOLAE TITULESCU

„Ordinea în gîndire", discurs ţinut cu ocazia decernării titlului de Doctor hotioris causa al Universităţii Komensky din Bratislava, la 19 iunie 1937.

C U P R I N S

Cuvînt către cititori..... 9
Studiu introductiv 1*
Memoriu asupra proiectului de Acord al Pactului celor patru puteri din 9 aprilie 1933 47
Memoriu adresat regelui Carol al II-lea la 11 septembrie 1939, din Saint-Moritz, asupra necesităţii pregătirii României pentru o nouă Conferinţă de pace..... 71
Memoriu-Raport trimis regelui Carol al II-lea la începutul anului 1940, referitor la istoricul raporturilor româno-sovietice..... 79
Scrisoarea adresată generalului Ion Antonescu la 23 octombrie 1940, din Cannes, prin care solicită să fie însărcinat cu conducerea uneia din legaţiile României de la Berna, Lisabona sau Buenos-Aires 130
Memoriu trimis generalului Ion Antonescu, la 23 octombrie 1940 din Cannes, referitor la politica externă a României faţă de Germania, Italia şi URSS..... 133
Scrisoarea trimisă din Cannes, la 10 decembrie 1940, primului ministru al Marii Britanii, Winston Churchill, în care îşi exprimă dorinţa de a se alătura acţiunii aliaţilor (text în limbile franceză şi română) . . . 146
Textul Tratatului de Asistenţă Mutuală româno-sovietic parafat de Nicolae Titulescu şi Maxim Litvinov la Montrenx, la 21 iulie 1936 (text în limbile franceză şi română)..... 152
Testamentul lui Nicolae Titulescu din 5 ianuarie 1940, de la Saint Moritz, prin care solicită să fie îngropat la Braşov..... 155
INDEX..... 167
CONTENT S 173
SOMMAIRE..... 174

/

CUVÎNT CĂTRE CITITORI

Volumul de faţă cuprinde unele din memoriile, rapoartele şi scrisorile cu caracter confidenţial prezentate sau trimise şefului stalului şi primului ministru al României de către Nicolae Titulescu în timp ce funcţiona ca ministru al afacerilor externe şi mai ales după înlăturarea sa din această funcţie.

Fragmente, extrase sau citate din aceste documente au fost inserate de diverşi cercetători în lucrările lor, însă publicarea în întregime a acestora nu s-a putut face decît în prezent.

Din studierea acestor materiale arhivistice în contextul politic şi istoric în care au fost elaborate de autorul lor, cercetătorii, specialiştii în diverse domenii şi mai ales juriştii şi istoricii, studenţii, publicul cititor vor lua cunoştinţă de noi detalii, raţiuni şi temeiuri care l-au determinat pe Nicolae Titulescu să elaboreze şi să trimită suveranului şi

primului ministru aceste memorii şi rapoarte de o excepţională însemnătate pentru apărarea fiinţei naţionale a statului român şi promovarea intereselor sale şi ale aliaţilor săi pe arena internaţională.
Documentele publicate provin din Arhivele Statului, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe Ungă fostul CC al PCR şi reprezintă o parte din moştenirea ştiinţifică titulesciană, care este imperios necesar a fi pusă la dispoziţia publicului cititor, mai ales a tinerei generaţii, întrucît constituie o componentă importantă a istoriei politice a României interbelice, a spiritualităţii româneşti şi reflectă prodigioasa activitate a unui mare român şi european pusă în slujba ţării, cooperării internaţionale şi păcii.
Textele din memorii, rapoarte şi scrisori sînt reproduse cu exactitate, păstrîndu-se sublinierile autorului.
S-a intervenit numai în ceea ce priveşte respectarea normelor ortografice în vigoare.
Publicarea acestor materiale se înscrie şi în dezideratul formulat de Nicolae Titulescu în Codicilul la Testamentul său din

18 noiembrie 1937 de la Monte Carh, cînd îi recomanda principalului său colaborator, Savcl Rădulescu, să uzeze de „tot ce este hîrtie, corespondenţă, acte etc. [. . .] pentru a restabili adevărul în interesul ţării şi al meu", ceea ce constituia pentru Titulescu o adevărată profesiune de credinţă.
Este tina din raţiunile pentru care am dorit să vadă lumina tiparului aceşti martori muţi care grăiesc cu forţa probităţii despre clo-cotitoarea activitate patriotică, umanistă, democratică a unul strălucit fiu al neamului nostru.
Aceste rînduri reprezintă un modest omagiu adus prestigioasei sale personalităţi la împlinirea a 110 ani de la naşterea sa.
ION GRECESCU

STUDIU INTRODUCTIV

Publicarea moştenirii ştiinţifice titulesciene constituie o obligaţie de onoare a noastră, a contemporanilor, fiind izvorîtă din imperativele contribuţiei la stabilirea adevărului istoric privind ţara noastră, la apărarea şi promovarea intereselor ei pe arena internaţională prin intermediul forţei dreptului şi a diplomaţiei, la înfăţişarea unor momente şi acţiuni din viaţa şi activitatea marelui diplomat, jurist, om politic şi de stat închinate României şi poporului român, păcii şi colaborării internaţionale.
Publicarea memoriilor confidenţiale. ale lui Nicolae Titu-lescu destinate şefului statului şi primului ministru se înscrie în cadrul acestor coordonate, fiind totodată menită a înfăţişa laturile distinctive ale gîndirii şi acţiunii sale politico-juridice şi diplomatice şi unele aspecte mai puţin cunoscute ale activităţii sale avînd drept scop apărarea şi conservarea patrimoniului naţional ieşit din războiul de întregire a hotarelor ţării, promovarea politicii de bună vecinătate cu toate statele înconjurătoare, a prieteniei şi colaborării cu toate naţiunile lumii şi în primul rînd cu aliaţii săi, cooperarea activă în cadrul Societăţii Naţiunilor la opera de pace şi securitate internaţională, de ridicare economică generală a tuturor ţărilor, inclusiv a României.
Fascinanta personalitate a lui Nicolae Titulescu a preocupat şi va interesa şi în viitor pe jurişti,|diplomaţi, istorici, politologi, analişti, publicişti şi, în general, pe toţi aceia care vor încerca să studieze şi să descifreze resorturile intime ale politicii externe a României şi evoluţia relaţiilor internaţionale interbelice, problemele majore cu care s-a confruntat Europa şi comunitatea internaţională în perioada dintre cele două războaie mondiale.
Fie că este vorba' de victoria forţelor Antantei în primul război mondial şi desăvîrşirea unităţii naţionale a României, de încheierea păcii de la Versailles şi consolidarea siatu-quo-ului stabilit prin Tratatele de pace, de reglementarea datoriilor de

război şi însănătoşirea situaţiei economice a statelor, europene îndeosebi, crearea Societăţii Naţiunilor şi creşterea eficienţei activităţii sale, încercările de realizare a dezarmării şi de înfăptuire a securităţii colective, europene şi internaţionale, de apropierea şi dezvoltarea colaborării dintre învingători şi învinşi, soluţionarea prin mijloace paşnice a diferendelor dintre state, condamnarea agresorilor, revizionismului şi fascismului, respectul tratatelor şi a dreptului ginţilor, definirea agresiunii, consolidarea Micii înţelegeri, crearea înţelegerii Balcanice, stabilirea relaţiilor diplomatice ale României cu Uniunea Sovietică şi primirea acestui stat în forul de la Geneva, politica de bună vecinătate şi spiritualizare a frontierelor, de apărare a păcii şi preîntîmpinare'a războiului, în toate aceste acţiuni şi momente îl vom găsi pe Nicolae Titulescu — Talleyrandul epocii interbelice, omul politic de gîn-dire şi acţiune, vizionarul de anvergură — în rolul de vioara întîi, în centrul marilor evenimente ale timpului său şi acest răstimp s-a întins pe aproape un sfert de veac.

Juristul savant, diplomatul „... poate cel mai mare diplomat al timpului său"[1], gînditorul, patriotul ardent, omul politic realist, receptiv la imperativele vremii, profesorul şi oratorul prin vocaţie, finanţistul Nicolae Titulescu şi-a adus o inestimabilă contribuţie la afirmarea, dezvoltarea şi consacrarea principiilor generale ale dreptului internaţional, la aplicarea lor în practica relaţiilor interstatale în perioada interbelică[2], la întărirea păcii şi securităţii internaţionale. Prin activitatea sa practică şi teoretică a influenţat în mod hotărîtor, timp de peste două decenii, direcţiile fundamentale ale politicii externe a României, contribuind la creşterea prestigiului ei în lume, aducînd, în acelaşi timp, nepreţuite servicii comunităţii internaţionale.

Gîndirea şi opera juridică şi diplomatică a lui Nicolae Titulescu pot fi înţelese numai dacă sînt privite în contextul realităţilor epocii, în dinamica transformărilor social-politice şi spirituale ale timpului său.

[1] A.F. Frangulis, Amintiri despre Nicolae Titulescu, în „Lumea" nr. 11 din 10 martie 1966, p. 22.

[2] A se vedea în acest sens conferinţele şi lucrările sale fundamentale: Societatea Naţiunilor şi minorităţile; Dinamica Păcii; Progresul ideii de pace; Ordinea în gîndire; Suveranitatea statelor. Organizarea păcii; Pactul Societăţii Naţiunilor şi legătura sa cu Pactul Brianu"-Kellogg; Pactul înţelegerii Balcanice; prefaţă la lucrarea Libertatea mărilor şi prizele maritime şi altele, precum şi Memoriile şi rapoartele trimise şefului statului cu privire la: Pactul celor patru puteri; necesitatea pregătirii României pentru o nouă conferinţă da pace; cu privire la istoricul raporturilor româno-sovietice ş.a.

De aceea, faptele şi manifestările sale în politica internă si internaţională a României, pe tărîmul dreptului şi relaţiilor internaţionale, reprezintă singurul criteriu de apreciere a concepţiilor, acţiunilor, a gîndurilor şi sentimentelor sale reale.

Valoarea deosebită a operei juridice, diplomatice şi politice a lui Nicolai Titulescu rezidă în spiritul ei creator, vizionar, dialectic şi umanist, în rigurozitatea ei ştiinţifică, în faptul că a exprimat imperativele epocii, tendinţele progresiste în doctrina dreptului internaţional şi relaţiilor internaţionale în comparaţie cu gîndirea juridică şi politică predominantă a timpului său.

Concepţile sale politico-filosofice şi juridice îşi au sorgintea în realităţile economico-sociale româneşti, fiind expresia forţelor şi tendinţelor înaintate ale relaţiilor social-politice din România de la sfîrsitul secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea.

Temeinic cunoscător al frămîntatei istorii a poporului român, participant activ la momentele principale ale existenţei sale din prima jumătate a secolului al XX-lea, Nicolae Titulescu a servit interesele fundamentale ale României, punîndu-şi întreaga sa fiinţă, cunoştinţele, vasta sa experienţă şi erudiţie „în slujba întregirii naţionale, apărării integrităţii teritoriale, a suveranităţii şi independenţei ţării"[3]. Gîndirea şi acţiunile sale subordonate comandamentelor superioare ale naţiunii îl clasează pe linia tradiţiilor înaintate ale personalităţilor proeminente ale istoriei României din epoca modernă, precum Nicolae Bălcescu, Alexandru Ioan Cuza, CA. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, Ion G. Duca, Armând Călinescu, Iuliu Maniu şi alţii[4].

Intuind cu perspicacitate mersul şi deznodămîntul evenimentelor internaţionale, el a apărat cu fermitate şi competenţă cauza păcii şi promovării colaborării pe bază de egalitate în drepturi între statele mari şi mici, eliminării forţei, războiului de agresiune ca mijloace pentru reglementarea diferendelor dintre state, a militat pentru îmbunătăţirea climatului politic european şi internaţional, conferind un rol deosebit instrumentelor oferite de drept, ca: securitatea naţională, regională şi mondială, tratativele, coneiliaţiunea, mediaţiunea, arbitrajul şi justiţia internaţională,

[3] Savel Radulescu, Diplomaţi iluştri (Nicolae Titulescu), voi. I, Editura politica. Bucureşti, 1969, p. 379.

[4] Vezi Ion M. Oprea, Nicolae Titulescu, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p 6. A se vedea şi Mircea Maliţa, prefaţă la lucrarea lui Vasile Netea, Nicolae Titulescu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1969, p. 7.

A combătut revizionismul, fascismul şi politica expansionistă a blocului statelor agresive, subliniind gravitatea pericolelor şi implicaţiilor unor asemenea acţiuni pentru comunitatea internaţională, pentru existenţa tuturor statelor, îndeosebi a celor mici, pentru pacea generală.

Relevînd puterea sa de analiză şi previziune în desfăşurarea cursului fenomenelor vieţii internaţionale, unii din contemporanii lui Nicolae Titulescu subliniază, pe bună dreptate, cele două mari laturi definitorii ale personalităţii sale: juristul si diplomatul.

„Mă gîndesc adesea — scria A.F. Frangulis—şi astăzi la geniul diplomatic al lui Titulescu. Era un foarte mare jurist şi avea şi viziunea viitorului, întocmai ca Talleyrand. Dacă Europa ar fi ţinut seama de politica pe care o preconiza el, desigur că alta ar fi fost soarta ei"[5].

Personalitatea, opera politico-juridică şi diplomatică a lui Nicolae Titulescu au făcut obiectul a numeroase studii, teze de doctorat, lucrări monografice şi articole care au înfăţişat aspecte esenţiale ale multilateralei sale activităţi, fără să fie epuizat — în toată complexitatea sa — fenomenul Titulescu.

Documentele diplomatice publicate în urmă cu cîţiva ani, care vorbesc de la sine despre laturile cele mai semnificative ale activităţii sale, cele care văd lumina tiparului in prezent şi cele care se vor mai publica în viitor, vor scoate în evidenţă noi aspecte şi ipostaze ale vastei sale activităţi.

Ambianţa social-politică românească, formaţia sa intelectuală, s-au reflectat pregnant în gîndirea sa filosofică, juridică şi diplomatică, precum şi asupra personalităţii sale. Personalitatea lui N. Titulescu este o îmbinare strălucită de calităţi care s-au manifestat pe multiple planuri şi definesc omul în complexitatea însuşirilor sale.
Savel Rădulescu, cel mai apropiat colaborator al lui Nicolae Titulescu, referindu-se la calităţile acestuia, scria: „Titulescu a fost o excepţională bogăţie de daruri, o mare strălucire intelectuală, o risipă generoasă de însuşiri care doar la intervale mari ale istoriei unei ţări se întrunesc asupra unui om"[8].
Jurist, diplomat, orator, profesor, om politic animat de un fierbinte patriotism, îmbinat cu respectul profund pentru istoria,
[5] A.F. Frangulis, Amintiri despre Nicclae Tittdcscu, in „I.umea" Dr. 11 din 10 martie 1966, p. 22.
• Savel Rădulescu, Portret, In „Secolul 20" nr. 3 din 1966, p. 113.
14
cultura şi interesele legitime ale altor popoare, iată trăsăturile definitorii ale personalităţii lui N. Titulescu.
Latura dominantă a personalităţii lui N. Titulescu era geniul său juridic. . . şi de vizionar al evoluţiei politicii internaţionale"[7], care s-a reflectat profund asupra tuturor celorlalte însuşiri ale sale. Celebritatea sa ca jurist s-a remarcat încă din tinereţe pe tărîmul cunoaşterii, creării, interpretării şi adaptării dreptului la condiţiile interne ale României şi la exigenţele relaţiilor internaţionale ale epocii sale.
Pornind de la unul din preceptele fundamentale ale filosofici sale politice şi juridice de a înlocui „dreptul forţei" prin „forţa dreptului", în scopul conservării patrimoniului naţional, menţinerii şi consolidării păcii, el a ridicat dreptul la rangul de forţă transformatoare în societate şi de arbitru pe planul relaţiilor interstatale, iar oamenilor le-a atribuit rolul de făuritori ai propriului lor destin.
„Prin drept ca metodă — afirma el —, prin domnia dreptului ca obiectiv, prin funcţionarea dreptului în serviciul îmbunătăţirii dreptului, vom realiza exigenţele idealului creator, vom înceta de a fi nişte fiinţe umile care se pleacă în faţa greutăţilor vieţii, vom deveni stăpînii vieţii şi nu sclavi ai ei.. ."[8].
Vocaţia sa juridică s-a manifestat încă din tinereţe în activitatea ştiinţifică, didactică şi avocaţială, s-a reflectat apoi pregnant în preocupările lui diplomatice, ca om politic şi de stat. Nici în ultimii ani ai vieţii sale n-a părăsit preocupările de ordin juridic, fiind solicitat de cercuri guvernamentale din Europa şi America să dea consultaţii juridice, sau să-i afle opinia în unele din cele mai stringente şi complicate probleme ale situaţiei internaţionale. El a crezut în drept şi s-a situat ferm pe terenul dreptului, al legalităţii şi justiţiei, fiind un profund cunoscător al dreptului civil, financiar şi internaţional. Studiile şi reflecţiile sale asupra sistemelor de drept şi legislaţiei altor state, dreptului civil şi internaţional, filosofiei dreptului prezintă interes şi în prezent.
Înzestrat cu o „inteligenţă excepţională, vie, rapidă, ascuţită, sclipitoare, depăşind cu mult pe cea obişnuită"[8], şlefuită
[7] Savel Radulescu Portret, în „Secolul 20" nr. 3 din 1966, p. 116. A se vedea şi A.F. Frangulis Amintiri despre Nicolae Titulescu, în „Lumea" nr. 11 din 10 martie 1966, p. 22.
" N. Titulescu, Ordinea în gtndire, In Documente Diplomatice, Bucureşti, Editura politică, 1967, p. 833-834.
[9] Savel Radulescu, Diplomaţi iluştri, voi. I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 384.
15
de gîndirea filosofică şi logica juriştilor romani şi a şcolii juridice franceze, N. Titulescu se va manifesta de timpuriu ca un mare cunoscător şi creator al dreptului, ca un strălucit creator şi modelator al normelor juridice. Dreptul pozitiv al epocii sale, instituţiile corespunzătoare, şcolile, teoriile şi curentele de gîndire juridică, le-a privit şi înţeles în indisolubilă legătură cu procesul naşterii, dezvoltării, maturizării şi declinului condiţiilor economice şi social-istorice care le-au generat. Ca remarcabil creator de drept, s-a manifestat încă din tinereţe, atunci cînd a elaborat l'eoria drepturilor eventuale şi a argumentat necesitatea aducerii corectivelor ce se impuneau în legătură cu împărţeala moştenirilor în România, precum şi în anii maturităţii, cînd a elaborat şi aplicat reforma financiară care avea multiple aspecte şi implicaţii juridice, cît şi în anii tumultuoşi ai apogeului activităţii sale diplomatice, juridice şi politice, cînd s-a situat cu fermitate pe poziţia înlăturării războiului ca mijloc de rezolvare a diferendelor dintre state, de conservare şi consolidare a păcii prin intermediul dreptului, cînd a repudiat forţa, folosirea forţei, agresiunea şi a argumentat cu strălucire ideea existenţei unui singur drept internaţional, „acela al păcii", contribuind la afirmarea şi dezvoltarea principiilor fundamentale ale dreptului internaţional menite a guverna relaţiile dintre state şi popoare.
Argumentele şi logica sa juridică se sprijineau pe profunda gîndire filozofică a antichităţii pătrunsă de spiritul umanismului şi democratismului, al respectului pentru valoarea şi demnitatea fiinţei umane, avînd drept scop apărarea şi promovarea înaltelor valori social-politice dobîndite de om în cursul dezvoltării ascendente a societăţii.
Discutînd în 1932 la Geneva cu un tînăr filosof român, Nicolae Titulescu afirma: „Eu sînt, de asemenea, în felul meu, un filosof, eu cred în drepturile imprescriptibile ale omului, ale fiinţei umane şi ale popoarelor, în dreptul la liberă existenţă a tuturor popoarelor şi în consecinţă, în dreptul poporului meu. f...] Eu consider aceste dreDturi ca

valori eterne, dobîndite cu preţul unor lupte grele şi a unor sacrificii de sînge de către popoarele civilizate, valori care trebuie să fie afirmate şi apărate contra celor care le reneagă şi apărate înainte de toate de organizaţia păcii"[10]-

[10] D.D. Roşea Nicolae Titulescu, O scurtă evocare, în „Steaua" Guj, 1966" nr. 3, p. 98.

■36

N. Titulescu a fost un neîntrecut mînuitor al normei juridice, unul dintre cei mai mari interpretatori ai textelor tratatelor de pace de la Paris, ai Pactului Societăţii Naţiunilor[11] şi a dispoziţiilor altor tratate şi convenţii internaţionale.

Cu logica subtilă a juristului, cu inteligenţa seînteietoare a vizionarului, cu simţul practic şi realist al omului politic, N. Titulescu a sesizat virtuţile şi mai ales minusurile inerente primelor încercări interbelice de organizare a păcii, securităţii şi justiţiei pentru toate statele, apreciind că lacunele, omisiunile şi neclarităţile Pactului Societăţii Naţiunilor, de pildă, îndeosebi, dispoziţiile articolului 11, articolului 16 şi articolului 19"[12] pot fi completate şi împlinite prin jurisprudenţă şi practică.

Acest scop îl aveau pactul Briand-Kellogg[13] şi tratatele regionale şi bilaterale încheiate în spiritul Pactului Societăţii Naţiunilor. Subliniind importanţa suprapunerii şi interferenţei dispoziţiilor acestor instrumente juridice, Savel Rădulescu scria : „Tratatele, pactele, convenţiile internaţionale ce se încheiau în vederea organizării păcii constituiau, alături de Pactul Societăţii Naţiunilor, cadrul internaţional al unei lumi în devenire. Şi cu cită iscusinţă şi claritate, N. Titulescu suprapunea sau îmbina obligaţiile derivînd din aceste pacte spre a se organiza pacea"[14], în care vedea însăşi raţiunea eforturilor şi a vieţii sale.

Fiind un mare apărător al ordinii de drept, al dreptului, el considera că„... dreptul este nepieritor, pînă ce abrogarea în formă legală îi proclamă moartea"[15], subliniind necesitatea ca „... înainte de orice să se aplice cu stricteţe legea existentă"[16], să nu se permită ignorarea sau eludarea dreptului, care prin instrumentele create şi reciproc acceptate de state, le leagă printr-o forţă obligatorie. El se manifestă astfel ca un fervent susţinător al statului de drept, împotriva anarhiei şi violenţei pe plan intern şi internaţional. N. Titulescu a fost un strălucit orator, unui din cei mai mari oratori ai timpului său[17].

[11] Savel Rădulescu, Diplomaţi iluştri, voi. I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 385.
[12] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 827-828. [13]Ibidem, p. 840.
[14] Savel Rădulescu, Diplomaţi iluştri, voi. I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 385.
[16] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 823.
[16] Ibidem, p. 823.
[17] Savel Rădulescu, Diplomaţi iluştri, voi. I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 385.

17

El îşi pregătea cu minuţiozitate discursurile şi cuvîntările, studia în profunzime problemele, iar prin marea sa capacitate de analiză, sinteză şi generalizare, prin sobrietatea demonstraţiei logice, rigurozitatea silogismului, forţa ideilor şi argumentelor sale, cucerea şi convingea auditoriul. Era un adevărat maestru al cuvîntului rostit, o revelaţie a parlamentului, a catedrei universitare, a tribunei Societăţii Naţiunilor şi a diverselor foruri internaţionale. Stăpînea la perfecţie marea artă a clarificării şi limpezirii chestiunilor cele mai dificile şi obscure, inspirînd optimism, generozitate şi perspectivă. N. Titulescu ştia să captiveze auditoriul, posedînd o mare bogăţie de resurse intelectuale, el prezenta cele mai complicate probleme politice, juridice sau filosofice într-o limbă aleasă, cu un colorit plăcut, nuanţat în raport cu momentul politic al expunerii şi preocupările auditoriului său.

El a fost deopotrivă de înţeles şi ovaţionat cînd se adresa studenţilor la Bucureşti, Cambridge, Bratislava şi Atena, precum şi atunci cînd prezenta şi demonstra filosofia, ideile sale politice şi juridice despre pace şi securitate, parlamentarilor români, germani şi britanici, delegaţilor statelor prezenţi la reuniunile Societăţii Naţiunilor sau diplomaţilor, juriştilor şi oamenilor politici participanţi la comunicările Academiei Diplomatice Internaţionale de la Paris.

Cunoscător temeinic al principalelor limbi de circulaţie internaţională[18], el îşi exprima cu uşurinţă gîndurile şi raţionamentele. Deosebit de apreciate erau discursurile şi cuvîntările sale rostite în limba română şi franceză.

Cu prilejul unei vizite făcute la Paris, ziarul „Petit Pari-sien" scria: „Francez! Dl. Titulescu este tot pe atîta cît e român... prin măiestria cu care vorbeşte limba noastră, prin elocinţa caldă şi nuanţată pe care ar invidia-o mulţi dintre avocaţii şi parlamentarii noştri"[19]. Vocea lui Titulescu vibra asemenea coardelor unei viori aflate în mîinile unui maestru virtuos.

Unii diplomaţi, ziarişti, oameni politici îl considerau chiar printre cei mai străluciţi oratori de limbă franceză.

Pertinax — pseudonimul unuia dintre cei mai talentaţi comentatori de politică externă din epoca interbelică — i-a oferit lui N. Titulescu o carte cu următoarea dedicaţie: „Unuia din cei mai mari oratori de limbă franceză".

[18] I.M. Oprea, op. cit., p. 12.
[10] în „Dimineaţa" din 18 aprilie 1934 (după „Petit Parisien").
în marele său duel oratoric în „chestiunea optanţilor", avut cu contele Apponyi, care este poate cea mai remarcabilă confruntare a ideilor politice, juridice, filosofice şi a elocinţei în analele Societăţii Naţiunilor, timbrul vocii lui Titulescu a răsunat fermecător, pasionant, convingător, energic şi curtenitor, plin de vibraţiile sentimentelor sale patriotice. Referindu-se la duelul oratoric Titulescu-Apponyi, Jean Appleton, profesor la Facultatea de drept din Paris şi preşedintele Asociaţiei Naţionale a avocaţilor din Franţa, scria: „Domnul Titulescu [. ..] cu impetuozitatea sa obişnuită, cu o abundenţă verbală, cu o rapiditate de spirit, cu o virtuozitate cu adevărat extraordinară, îneîntătoarc, învinse şi convinse în acelaşi timp, atît Consiliul cît şi publicul"[20].
La Geneva a ieşit învingătoare arta oratorică titulesciană pusă în slujba dreptului, eticii şi cauzei naţionale juste a poporului român, împotriva pretenţiilor ilegale ale grofilor şi latifundiarilor din Ungaria.
N. Titulescu simţea publicul şi reacţiile acestuia, el îşi modela vocea, gesturile, îşi doza argumentele, îşi fixa concluziile cu o precizie şi supleţe uimitoare, citind parcă pe expresia feţelor auditorilor eficienţa ideilor profesate. Vorbind despre semnificaţia legăturii dintre orator şi auditor, a trăirii reciproce a momentelor respective, despre puterea de convingere a ideilor susţinute, N. Titulescu spunea într-un discurs rostit în parlamentul român: „.. .dacă cuvintele au aşa de mare vrajă, e că poartă în ele bucăţi din sufletul acelora care le rostesc, bucăţi din sufletul pe care oratorul şi-1 rupe şi îl împrăştie ca să ajungă, fie măcar numai pentru o clipă la deliciul suprem, care se cheamă comuniunea desăvirşită cu ceilalţi"[21].
Celebrele sale conferinţe: „Societatea Naţiunilor şi minorităţile", „Dinamica păcii", „Progresul ideii de pace", „Ordinea în gîndire" ş.a., constituie dovezi elocvente în acest sens.
Discursurile lui Titulescu erau fructul unei munci laborioase, unei pregătiri multilaterale şi metodice, în vederea obţinerii efectului scontat. Adesea, el, prin discuţii purtate cu colaboratorii apropiaţi sau cu prietenii, verifica şi corija unele din tezele şi ideile ce dorea să le comunice publicului, se pregătea în prealabil şi asupra gesturilor, intonaţiilor, mişcărilor ce urmau a fi sincronizate cu ideile expuse pentru a le da expresivitate şi forţă de convingere.
[20] Jean Appleton, Histoire d'un conflit, t. T, p. 59.
[21] N. Titulescu, Discurs rostit la 10 iunie 1921 asupra rejormei financiare. Bucureşti, Imprimeria Stalului, 1921, p. 130.
1 9
Temeinica pregătire a oricărui discurs sau conferinţă îmbinată armonios cu înaltele calităţi oratorice, au făcut din N. Titulescu încă din tinereţe un desăvîrşit maestru al cuvîntului rostit, un profund cugetător.
„Magia verbului său _ scria Savel Radulescu a mişcat şi a vrăjit pe cei care au putut să-1 asculte"[22].
Conţinutul discursurilor şi forma în care erau prezentate au făcut o excelentă impresie asupra oamenilor politici români ai vremii ca: Titu Maiorescu, Take Ionescu, Petre Carp, Vintilă Brătianu, Barbu Delavrancea, Nicolae Iorga, ei înşişi remarcabili oratori. După primele discursuri rostite în parlamentul ţării, Take Ionescu, la sfîrşitul anului 1913, a caracterizat astfel pe proaspătul orator-deputat: „Un mare, un extraordinar talent s-a ridicat la tribuna românească şi acest talent este al nostru. Nu numai că Titulescu a făcut ieri începutul cel mai strălucitor în istoria elocinţei parlamentare a României, dar acest început 1-a clasat deopotrivă gînditor şi orator"[23]. Aceste trăsături definitorii ale personalităţii sale se vor amplifica şi reliefa în diverse împrejurări şi ipostaze şi vor da strălucire, profunzime şi originalitate stilului şi artei oratorice titulesciene.
Savel Radulescu, care a cunoscut succesele, bucuriile, dar şi amărăciunile pe care unii oameni politici le trăiesc şi prin care a trecut şi N. Titulescu către sfîrşitul vieţii sale, a subliniat în cuvinte emoţionante talentul şi arta oratorică a maestrului său: „Verbul său era uşor, clar, logic, precis, fluent, elegant, cînd fermecător, cînd sever şi incisiv, plin de vioiciune, o spontaneitate şi un elan captivant, iar în replica ce dădea adversarului s-ar putea spune că părea şi mai prestigios şi mai strălucitor. Spiritul său de adîncă analiză sau de sinteză generalizator se îmbina într-o bogăţie de idei şi o profunzime de gîndire pe care le îmbrăca într-o elocinţă adesea caldă, adesea pasionată şi cu ecouri emotive; ştia să dea rostirii sale o deosebită claritate, viaţă şi culoare; iar cînd trebuia, nici severitatea incisivă, nici chiar vehemenţa stăpînită nu lipseau, ştiind însă să le armonizeze cu deosebită îndemînare.
în arta sa, Titulescu aducea o nespus de mare diversitate de elocinţă. Exprima esenţialul şi esenţele într-o limpezime de
[22] Vezi „Universul" din 14 septembrie 1944.
[23] Ziarul „La Roumanie" din 23 decembrie 1913. A se vedea şi A.F. Fran-gulis, Dictiotmaire diplomatique, voi. V, Paris, Academie Diplomatique Internationale, p. 1120.
20
spirit şi într-un vocabular sugestiv, adesea plastic, întotdeauna încîntător. Elocinţa lui Titulescu căpătase cu timpul o sobrietate pe cît de impunătoare, pe atît de fermecătoare.

Ajunsese la o rostire care prefigura viitorul elocinţei, înte-meindu-se mai puţin pe eleganţa sau forţa de expresiune, pentru a se concentra pe concepţia raţionamentului ce implica o riguroasă argumentare"[24].
Vocaţia sa juridică şi oratorică, intuiţia politică excepţională de vizionar al evoluţiei evenimentelor internaţionale, au făcut din N. Titulescu unul dintre cei mai mari diplomaţi ai epocii sale, poate cel mai reprezentativ dintre ei.
Preşedintele Academiei Diplomatice Internaţionale, A.F. Frangulis apreciază că Titulescu era „o siluetă legendară a congreselor şi reuniunilor internaţionale"[25]. „Titus", acesta era mai ales numele pe care delegaţii statelor străine şi ziariştii i l-au dat, pe lîngă acela de „diplomatul păcii", „academicianul păcii".
El devenise diplomatul, „ministrul european" cel mai cunoscut din acel timp. Louis Barthou spunea despre Nicolae Titulescu că „... expsrienţa sa, activitatea sa constituie o forţă europeană".
Ca ministru al afacerilor externe, ambasador al României la Londra, delegat permanent al ţării la Societatea Naţiunilor şi conducător al numeroaselor delegaţii la diferite conferinţe şi reuniuni internaţionale, Nicolae Titulescu a pus geniul său juridic, diplomaţia sa, arta diplomatică şi oratorică în slujba apărării şi promovării intereselor naţionale ale statului român, promovării colaborării şi păcii în cadrul comunităţii internaţionale şi îndeosebi europene.
Vasta sa experienţă de om politic şi diplomat de formaţie juridică, înţelegerea resorturilor intime ale evoluţiei situaţiei internaţionale, i-au permis să-şi aducă o contribuţie de prim rang la opera de pace şi securitate internaţională între cele două războaie mondiale.
Personalul din centrala Ministerului Afacerilor Externe, de la misiunile diplomatice şi consulare ale României în străinătate, îndeosebi cel al ambasadei de la Londra şi al misiunii de pe lîngă Societatea Naţiunilor de la Geneva, au acordat lui Nicolae

[24] Savel Rădulescu, Diplomaţi iluştri, voi. I, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 385.
[26] A.F. Frangulis, Dictionnaire diplomatique, voi. V, Paris, p. 1112. A se vedea şi Ion Grecescu, Nicolae Titulescu, Concepţie juridică şi diplomatică, Editura „Scrisul Românesc", Craiova, 1982, p. 43.

Titulescu preţiosul lor concurs pentru îndeplinirea obiectivelor şi atribuţiunilor acestei instituţii, pentru apărarea şi promovarea intereselor ţării pe arena internaţională.
Printre cei mai apropiaţi colaboratori şi renumiţi diplomaţi care şi-au înscris numele lor alături de cel al lui Nicolae Titulescu în prestigioasa sa activitate dedicată României, colaborării bilaterale şi multilaterale cu alte state, remarcăm pe: Savel Rădulescu, Constantin Vişoianu, Ion Cristu, C. Arion, Lucian Blaga, Constantin Antoniade, Edmond Ciuntă, Ion Lugoşianu, Vespasian Pella, Eugen Filotti ş.a.
într-o manieră specifică şi-au adus contribuţia la îndeplinirea unor misiuni şi însărcinări, colonelul Sergiu Nenişior, secretând particular al lui Nicolae Titulescu şi Gheorghe (Georgel) Nenişior fratele său, ambii nepoţi după soră ai marelui diplomat.
Ca reprezentant al unei ţări mici în diferite foruri internaţionale el a promovat drepturile şi vocaţia acestora în cadrul comunităţii internaţionale, rostindu-se ca egal al marilor puteri. Vorbind în numele ţărilor din Mica înţelegere sau înţelegerea Balcanică, el spunea adesea că se pronunţă în numele statelor mai tinere, susţinînd cu argumente de o mare forţă şi înrîurire internaţională principiul egalităţii în drepturi a statelor, politica principiilor, a marilor principii ale dreptului internaţional în care vedea pavăza ţărilor mici. El milita pentru o diplomaţie deschisă, a sincerităţii, cooperării, respectului reciproc. El avea o nestrămutată încredere în drept, în forţa dreptului şi justiţiei, în principiile libertăţii, independenţei, suveranităţii.
Deşi era reprezentantul unei ţări mici, mijlocii şi tinere, cum spunea el adesea, Titulescu a manifestat numeroase iniţiative pe planul activităţii diplomatice, iniţiative pe care le-a susţinut cu ardoare, acestea materializîndu-se în acorduri şi convenţii internaţionale, în soluţii paşnice, constructive, în rezolvarea unor probleme care frămîntau comunitatea internaţională ori constituiau sursa unor diferende între anumite state.
Inventiv, perspicace, realist în soluţii bazate pe ipoteze ştiinţific fundamentate pe drept, Nicolae Titulescu a fost unul dintre cei mai iscusiţi negociatori din lumea diplomatică[26] a timpului său. Stăpinind istoricul şi esenţa problemelor care făceau obiectul negocierilor, avînd legături cu reprezentanţii cei mai autorizaţi ai statelor, el reuşea să cunoască ansamblul punctelor de vedere, să sincronizeze interesele statelor, să promoveze interesele

[16] Savel Rădulescu, Diplomaţi iluştri, op. cit,, p. 411.

României, să respingă tentativele necorespunzătoare unei evoluţii sănătoase a situaţiei internaţionale, izbîndind deseori în acţiunile sale. Astfel se explică succesele artei sale diplomatice in dificilele negocieri privind: reparaţiile şi datoriile de război, chestiunea optan-ţilor, în legătură cu pactul celor patru puteri, definirea agresorului, reorganizarea Micii Înţelegeri, crearea înţelegerii Balcanice, reluarea relaţiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică etc. Nicolae Titulescu a rezolvat nu numai probleme de ordin practic care

se puneau în faţa statelor prin intermediul tehnicilor dreptului şi diplomaţiei. El a promovat un mod de gîndire, un stil, o concepţie, o şcoală de practicare a diplomaţiei, pentru amplificarea relaţiilor dintre state, pentru apropierea popoarelor, pentru rezolvarea prin mijloace diplomatice, cu ajutorul diplomaţiei, a neînţelegerilor dintre state şi popoare şi facilitarea colaborării dintre ele.
Titulescu — releva M. Maliţa — a contribuit la constituirea diplomaţiei într-un sistem independent. El a conceput-o ca pe o ştiinţă — prin metoda, logica, informaţia sistematică şi multiformă — iar prin măiestria cu care a sesizat imperceptibilul relaţiilor umane, el a făcut din ea o adevărată artă[27].
El a preconizat şi practicat o diplomaţie în mişcare, diplomaţia bunelor raporturi între state, militînd pentru înţelegere, comprehensiune internaţională, stimă şi încredere reciprocă, respectarea drepturilor legitime ale altor naţiuni, rezolvarea diferendelor prin mijloace paşnice, pentru a elimina şi exclude forţa, războiul din relaţiile internaţionale. Acţiunile sale diplomatice au un profund caracter democratic, progresist, fiind în flagrantă opoziţie cu politica şi acţiunile menite a instiga popoarele unul împotriva altuia, în a folosi pe unul pentru asuprirea altuia şi a asigura astfel dăinuirea puterii absolute.
Cu inteligenţa şi perspicacitatea sa, el şi-a manifestat credinţa nestrămutată in posibilitatea şi necesitatea unei continue transformări progresiste a lumii, a comunităţii internaţionale, dînd ideilor şi raţionamentelor sale un caracter practic de imediată realizare şi perspectivă.
Nicolae Titulescu nu a fost un diplomat de carieră, ci un om politic — diplomat care a exprimat tendinţele unei anumite epoci istorice pe plan intern şi internaţional. El a fost diplomatul preocupat să aplice în practică ideile gînditorului, ale juristului animat de respectul dreptului, a dat expresie tendinţelor înaintate
[87] M. Maliţa, prefaţă la lucrarea lui V. N3tea, N. Titulescu, Meridiane Pubiishing House, Bucharest, 1969, p. 7-8.

pe planul relaţiilor internaţionale ale timpului său, a fost, prin impresionanta sa viziune, Talleyrandul epocii interbelice.
Marile epoci istorice propulsează la suprafaţă personalităţi care prin gîndirea şi faptele lor răspund unor necesităţi obiective ale dezvoltării unor aspiraţii şi interese legitime ale forţelor înaintate ale societăţii, cum a fost Nicolae Titulescu. Totodată, marile cauze modelează marile personalităţi[28].
0 asemenea împrejurare fericită explică fenomenul, momentul Titulescu în istoria naţională a României, în viaţa politică a Europei interbelice şi pe planul relaţiilor internaţionale.
Ca diplomat, el nu era adeptul atitudinilor echivoce, al dublei diplomaţii, ci era pentru claritate, francheţe, moralitate în viaţa internaţională, prefera lupta deschisă bazată pe ideile ce le susţinea şi în care credea cu fermitate, necunoscînd tactica ariergărzilor, ci pe aceea a ofensivelor[29].
Nefiind omul tuturor politicilor aşa cum s-a dovedit a fi, de pildă, Talleyrand, Nicolae Titulescu era pentru respectul ideilor morale în politică şi în relaţiile internaţionale, pentru democratism în politică şi în viaţa internă de stat, opunîndu-se dictaturii şi exponenţilor ei de atunci şi de mai tîrziu: Hitler şi Musolini, Stalin şi chiar Carol al II-lea. înlăturarea sa la 29 August 1936 de la conducerea diplomaţiei româneşti, într-un moment deosebit de dificil pentru destinele ţării, prefigura, într-un anumit sens, ivirea spectrului dictaturii regale ce avea să fie instaurată peste numai doi ani în România, suprimarea ultimelor rămăşiţe ale libertăţilor democratice, interzicerea partidelor politice, care a netezit calea spre instaurarea regimului puterii personale.
Nicolae Titulescu a fost şi a rămas un mare profesor, un eminent profesor de drept civil, un profesor în ştiinţa şi practica diplomaţiei, dreptului internaţional, a relaţiilor internaţionale.
Cursurile şi prelegerile sale constituie un model de analiză şi interpretare ştiinţifică a textelor juridice, de înaltă expresivitate şi argumentare.
Ca profesor a preconizat şi susţinut măsuri radicale de îmbunătăţire a conţinutului învăţămîntului juridic din România, a educării şi pregătirii ştiinţifice a studenţilor[30].
[28] M. Maliţa, Prefaţă la lucrarea lui Vasile Netea, Nicolae Titulescu, Editions Meridiane, Bucarest, 1969, p. 6.
[29] Savel Radulescu, Diplomaţi iluştri, p. 412.
[30] N. Titulescu, Observaţiuni asupra reorganizării facultăţilor de drept, în Discursuri, p. 33.
Preocupările sale de ordin profesoral, calităţile sale pe acest tărîm, se vor remarca din tinereţe şi vor rămîne o trăsătură distinctivă a personalităţii sale.
în acest sens el se întreba şi răspundea: „în care din activităţile mele am rămas mai mult eu însumi dacă nu în aceea de profesor universitar?"[31].
Aceasta explică printre altele şi simpatia sa faţă de tineri, în faţa cărora a profesat numeroase idei înnoitoare, generoase, iar în discuţiile cu aceştia căuta să cunoască preocupările, ideile şi frămîntările lor. El răspîndea căldură, simpatie, voioşie, tinereţe şi optimism în jurul său, precum şi o bogăţie de idei juridice, filosofice şi politice la care tineretul era deosebit de receptiv şi îndatoritor. El îşi pregătea cu deosebită precauţiune cursul sau conferinţa ce urma s-o prezinte în faţa studenţilor deoarece, după propria sa afirmaţie, „studenţii. .. în aspiraţia lor către absolut sînt în toate ţările cei mai teribili judecători!"[32].

îşi aducea studenţii la prelegeri prin forţa ideilor ce le înfăţişa, prin marele interes ce-1 prezentau din punct de vedere ştiinţific si spiritual tezele susţinute de el.
într -o expunere introductivă la cursul de drept civil, Nicolae Titulescu spunea: „Eu, domnilor, voi încerca să vă chem la datorie numai prin atracţiune. Dacă numai prin atracţiune voi reuşi să vă fac să umpleţi sălile acestei facultăţi, voi fi cu atît mai mulţumit [ii .]. Cursul nu are cîtuşi de puţin scopul de a vă face savanţi. E o pretenţiune cu totul imposibilă.. . Cursul prin urmare are un scop: să vă facă curioşi. Dacă cursul reuşeşte să deştepte în dv. curiozitatea ştiinţifică adevărată, care consistă în a te întreba ce trebuie să ştii, iar nicidecum ce mă va întreba profesorul la examen, el şi-a atins scopul"[33].
La prelegerile sale amfiteatrele deveneau neîncăpătoare, iar ideile transmise auditoriului stîrneau curiozitate, dădeau naştere unor efervescente dispute, constituind un îndemn la reflecţii si meditaţii.
ti
în toate activităţile desfăşurate de el a depus pasiune, pasiune înflăcărată, fundamentată pe o riguroasă cercetare ştiinţifică. Aceasta şi explică de altfel pe lîngă inteligenţa subtilă, strălucitele succese dobîndite în toate domeniile activităţii sale, caracterul rodnic şi creator al variatelor sale preocupări.
[31] N. Titulescu, Progresul ideii de pace, în Documente diplomatice, p. 338.
[32] Ibidem.
[33] N. Titulescu, Curs de drept civil, Persoane, Bucureşti, 1920, p. 4-5.
25
într-un important interviu acordat la 6 iunie 1939 ziarului francez „L'Epoque" el mărturisea că „s-a devotat timp de 20 de ani neîncetat intereselor ţării sale [..,] renunţînd pentru aceasta la două din cele mai pasionante cariere: baroul şi învăţămîntul"[34].
Nicolae Titulescu, în calitate de „profesor al Facultăţii de drept din Bucureşti"[36], a scris în anul 1935 o strălucită prefaţă la teza de doctorat a comandorului Preda Fundăţeanu depre Libertatea mărilor şi prizele maritime, in care abordează cîtcva probleme centrale ale dreptului internaţional ca: libertatea mărilor şi implicaţiile acesteia asupra circuitului valorilor materiale şi spirituale, cunoaşterii şi apropierii popoarelor; raportul dintre libertatea mărilor şi Pactul Briand-Kellogg; dezarmarea navală; regimul neutralităţii şi marea liberă etc.[36].
De asemenea, în timp ce era ministru la Londra, în decembrie 1930, a prefaţat lucrarea lui Constantin Cutcudache referitoare la optanţii unguri din Transilvania şi reforma agrară din România, în care a subliniat temeiurile juridice ce au stat la baza înfăptuirii reformei agrare relevînd egalitatea de tratament de care s-au bucurat toţi cetăţenii ţării, inclusiv optanţii unguri cu prilejul înfăptuirii reformei agrare din 1920, concluzionînd că această problemă, căreia i-a consacrat în tinereţe un mare efort, perspicacitate şi energie, ,,... să nu mai intereseze pe viitor decît din punct de vedere istoric şi doctrinar"[37].
După înlăturarea sa de la conducerea politicii externe a României, Nicolae Titulescu şi-a exprimat intenţia de a se înapoia în ţară „... pentru a face curs la universitate"[38] şi pentru a întemeia în cadrul Facultăţii de drept din Bucureşti o catedră de drept al păcii, al cărei titular urma să fie, cu scopul de a fundamenta din punct de vedere juridic şi ştiinţific această importantă parte a dreptului internaţional.
Evoluţia nefavorabilă a evenimentelor, boala survenită intre timp, atmosfera întreţinută de legionari şi de cercurile guver-
[34] Vezi „L'Epoque" din 6 iunie 1939. [36] N. Titulescu, Discursuri, p. 527.
[36] N. Titulescu, prefaţă la lucrarea Libertatea mărilor şi prizele maritime, Fundaţia pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1935, p. 1V-V11I şi urm.
[37] N: Titulescu, prefaţă la lucrarea Un mare conflict internaţional, Optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România, Tipografia revistei Geniului, Bucureşti, 1931, p. 12.'
[38] Scrisoare adresată dc N. Titulescu surorii sale, Cornelia Nenişior, din Paris, la 12 mai 1939, Biblioteca Centrală de Stat, secţia Manuscrise, M. nr. 48T, 65; A se vedea şi I. Grecescu, Pe marginea unei scrisori inedite a lui Nicolae. Titulescu, în „Revista română de studii internaţionale" nr. 3/1973, p. 201-204.
2 fi
nante din ţară, nu i-au mai permis lui Nicolae Titulescu să ducă la bun sf irşit opera preconizată de el.
Nicolae Titulescu rămîne în istoria ţării un strălucit om de stat, animat de un fierbinte patriotism, care şi-a închinat viaţa slujirii intereselor fundamentale ale României. înalta preţuire a gliei strămoşeşti este expresia simţămin-telor sale patriotice. „[...] eu, care sînt pămîntean, adînc pămîn-tean — releva Nicolae Titulescu — eu, care particip de atîţia ani la viaţa internaţională fără a uita că sînt român, eu, care sînt un soldat al ţării mele în tranşeele păcii şi care n-a cunoscut încă demobilizarea, eu, care am văzut toate ţările la ele acasă sau la muncă spre a ajunge la concluzia că nimic nu poate preţui mai mult ca glia părintească, eu, care sînt adînc uman, dar care am curajul de a spune public că umanitatea nu mă interesează dacă România nu-şi găseşte locul în sînul ei.. . "[3B].

Gîndirea şi activitatea sa reflectă cu pregnanţă interesele ţării, perenitatea sentimentului naţional este mereu vie şi vibrează cu putere şi dăruire în toate acţiunile sale. Chiar şi atunci cînd unii credeau că în diplomaţia titulesciană precumpăneşte aspectul european sau universal, aceştia au ignorat sau nu au înţeles resorturile intime ale acesteia, care porneau în primul rînd de la interesele naţionale ale României: apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale, consolidarea securităţii ei prin acţiuni internaţionale adecvate. Cînd s-a pronunţat pentru primatul domniei forţei dreptului în relaţiile internaţionale, împotriva dreptului forţei, a folosirii forţei şi ameninţării cu forţa, pentru definirea agresorului sau aplicarea de sancţiuni Italiei[40] în urma agresiunii acesteia împotriva Etiopiei, pentru respectul tratatelor, el a gîndit şi a acţionat în numele unor imperative naţionale româneşti care erau în acelaşi timp postulate ale vieţii internaţionale, principii ale dreptului internaţional de la care statele nu puteau deroga prin acţiuni unilaterale. Relevind ataşamentul său faţă de interesele României, spiritul în care a condus politica externă a ţării şi raţiunile ce au stat la baza ei, într-un interviu acordat în anul 1936 ziarului „Universul", el a spus: „Ca român, născut din părinţi români, crescut la şcoala lui Take Ionescu şi a lui Vintilă Brătianu, fac din naţionalismul (patriotismul — subl. ns.) românesc o dogmă atît în afară.J cît şi înăuntru.

[39] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 645. [10] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 784-785-

27

Nu dau dreptul nimănui din afară să se amestece în treburile noastre lăuntrice; cer, dimpotrivă, ca directivele politicii noastre interne să fie pur româneşti.

Cu această concepţie şi în acest spirit am condus politica externă a ţării şi afirm că i-am asigurat o independenţă cu privire la mrîuririle din afară care n-a fost niciodată depăşită în trecut.

Dar, tocmai pentru că vreau ca românul să fie stăpîn la el acasă, doresc să găsească el singur, în plina lui suveranitate, normele cele mai bune pentru păstrarea unităţii noastre naţionale.

Am considerat ca o poruncă internă românească că unul din cele mai bune mijloace de a păstra unitatea noastră naţională este pacea"[41].

Acţionînd pentru menţinerea şi consolidarea păcii şi securităţii generale, Nicolae Titulescu milita să asigure o conjunctură internaţională favorabilă consolidării unităţii naţionale, întăririi independenţei şi securităţii României.

încheind acorduri regionale defensive şi de cooperare cu statele vecine, politica sa contribuia la garantarea integrităţii teritoriale a ţării, la crearea şi amplificarea factorilor stabilizatori ai păcii în sud-estul european şi în Balcani. Toate aceste măsuri şi acţiuni serveau pacea generală şi implicit interesele majore ale ţării. Pronunţîndu-sc pentru alianţe şi amiciţii cu toate

popoarele fără deosebire"[42], inclusiv cu URSS, Titulescu milita cu perseverenţă pentru salvgardarea intereselor fundamentale ale României. „Eu nu fac o alegere între gloanţele care s-ar putea îndrepta spre ţara noastră. Eu vreau ca România să trăiască. Şi va trăi, căci acţiunea ei nu consistă în a substitui o ostilitate unei alte ostilităţi, ci în a suprapune o prietenie peste o altă prietenie"[43].

Sensibil la interesele generale ale ţării, avînd un înalt simţ al demnităţii naţionale, el s-a ferit de imitarea unor forme şi experienţe străine şi de transplantarea lor mecanică în mediul realităţilor româneşti, manifestînd o atitudine creatoare, originală, atît în ceea ce priveşte activitatea sa pe tărîmul ştiinţei dreptului, precum şi în domeniul politic, economic-financiar şi diplomatic.

El susţinea că Românii vor să toarne ei tiparul propriei lor vieţi naţionale şi sînt foarte sensibili la gîndul că, făcînd ceea ce fac, s-ar putea crede că imită pe cineva.

[41] Ibidcm, p. 799-800.

[42] N. Titulescu, Documente diplomatice p. 801.

[43] Ibidem, p. 801.

28

Românii concep ei înşişi interesele lor politice,... „şi se opun dependenţei..." pe care o resping ca necorespunzînd sentimentului lor de demnitate naţională[44].

în istoria politică a României, momentul Titulescu a însemnat un remarcabil pas înainte în direcţia consolidării independenţei naţionale a ţării şi a creşterii prestigiului ei pe plan internaţional. Devenind interpretul sentimentelor patriotice, aspiraţiilor legitime ale poporului român care i-au animat permanent gîndurile şi faptele, el a militat pentru măreţia şi gloria României în lume, pentru afirmarea geniului şi inteligenţei poporului nostru în cadrul progresului material şi spiritual general, dorind cu ardoare . să vie cît mai curînd ziua în care românul va figura cu strălucire în concertul european intelectual; pentru aceasta, nu trebuie nici războaie, nici multă dibăcie politică, ci numai muncă"[45]. Aceasta este deosebit de valabilă în toate timpurile, dar mai ales în zilele noastre.

Numele lui Nicolae Titulescu se înscrie la loc de cinste în pleiada oamenilor de ştiinţă români cu idei înaintate, care au militat cu perseverenţă pentru a cuceri ştiinţei româneşti un loc de frunte în creaţia spirituală a popoarelor.

Şi în acest domeniu el s-a manifestat ca un inovator, ca un cercetător şi gînditor, deschizător de noi drumuri pe tărîmul teoriei şi practicii.

Pasionat de problemele majore ale ţării, cărora li s-a devotat neîncetat timp de peste două decenii[46], de aspectele situaţiei internaţionale care o priveau nemijlocit, Nicolae Titulescu, in calitate de membru al Institutului de Drept Internaţional de la Paris, preşedinte şi vicepreşedinte al Academiei Diplomatice Internaţionale, membru al Academiei Române şi profesor al facultăţii de drept din Bucureşti a păstrat un strîns contact cu activitatea ştiinţifică, academică' şi didactică, contribuind cu neîntrecută arguţie juridică la dezvoltarea ştiinţei dreptului internaţional ca drept al păcii şi cooperării între 'state suverane, egale în drepturi, la fundamentarea doctrinei şi a măsurilor practice pentru consolidarea păcii şi securităţii internaţionale.

în lucrările şi memoriile sale sînt profesate marile sale idei filosofice, politico-juridice şi diplomatice referitoare la pace, ca stare normală şi naturală a raporturilor dintre state, ca modalitate

[44] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 774.
[45] Ziarul „Cronica" din 27 februarie 1904.
[46] Ziarul „L'Epoque" din 6 iunie 1939.

CÎTEVA DIN LUCRĂRILE LUI NICOLAE TITULESCU ŞI DINTRE CELE CONSACRATE OPEREI SALE

ACADEMIE DIPLOMATIQUE INTERNATIGNALE

DICTIOlsTNAIRE D1PLOMATIQUE

M. A>-**. FRANGtfUS
Avkc la collaiioiutiom or* Mkmrhää ev ButttAU
' MM.
A. AI.VAREZ
t BENfcS
tiiitattt/trH
4oett>h d GHEW
<h* mstV»{t
Mywm CTAYtOR
t.~S. AMERY
¿.-0. GUERREBO
Pttttt4*K\ 4'la X* Af**bttt4 Ar /« 5 fJN,
f î*. ». ROOSEVELT
rrbtttni in Sfatt-Vt**
hora TSMPiXWOOD
W. AVEHEU- KABRIMAN
JU BATLLE BBRKC8
ţ Corat» O,
SttHmtNf «r/X
t 8. TiTULKSGO
Kt Î.A COM-M>OHAttON
»u <;n*«n*M(>t):i, i-», Avrku* Horit*, 4«» 5fe 1'iftH Avtttntft
iitsgvB pAim-s» NKW-yon'K
Uto Ntif.no 1483 35, l*ntU.m0RR G»no<«<>.
M0NTEV1DB0 KeNstxoro», r.ONOtlBS, W-«

i

Ii
Jficoist Citttltscs -

împărţeala Moştenirilor

1. istoric.

3, Problema economica 9 1 drftptut

comp«rst

4. Jurisprud«nţa rominâ

BUCUREŞTI
EDITURA LIBRĂRIEI LEON A LCALAY
37. CAl.EA VICTORIEI - 37
ȷ 907

"sÜDOlíiAftEA DEPUTATH-OR <** i m -11 «.....i i i .1 m

REFORMA FINANCIARÁ

i^im^Miiâfd DISClíPtSÜL

■^tf ^é^Mt-.....4 ~ DTM NÏCOLAE TITULESCU

tutele riscoale firtnesH

■ '¿"V '■ \ '' *

28tk'ióüi!i i.4 îîuciui. snamn jsyaicE * lu

Sí I C Ê l A E T í T U l. £ 5 G tí T t ¿ A

nrftjonhtí ía 'acuitatea de dr<>íj { í UniviTSÜiStii

1

l'tlHUCít SOCIAUSiB ROMANÍA

OPERA DE DREPT CIVIL Sí DE DREPT INTERNAŢIONAL A LIII NICOLAE TITULESCU

fundamentală, permanentă şi preeminentă a relaţiilor dintre state şi popoare, despre faptul că războiul, războiul de agresiune, este o crimă împotriva umanităţii. El trebuie interzis şi scos în afara legii internaţionale.

Nu numai că războiul de agresiune este o crimă împotriva umanităţii, un act distrugător de avuţie, cum sublinia Titulescu, un act distrugător de valori materiale şi spirituale, de ucidere a oamenilor care creează valorile, de mutilare fizică a acestora, de negare a drepturilor lor sacre la viaţă şi existenţă, dar el reprezintă totodată un grav traumatism psihologic al oamenilor, un act de infestare şi deteriorare a mediului ambiant, a naturii, iar războiul nuclear o crimă ce duce la distrugerea vieţii pe pământ.

Totodată, Titulescu relevă locul şi rolul dreptului, a forţei dreptului, a principiilor generale ale dreptului internaţional chemate să guverneze raporturile dintre state, împotriva dreptului forţei, folosirii forţei sau ameninţării cu forţa, repudierea acesteia ca element al relaţiilor internaţionale contemporane. Relevînd că pacea, securitatea, dezarmarea, cooperarea pe multiple planuri, îndeosebi colaborarea económico-financiara, buna vecinătate între naţiuni, comprehensiunea, întrajutorarea, respectul independenţei şi suveranităţii statelor, egalitatea în drepturi între statele mari şi mici, respectul drepturilor omului şi a libertăţilor egale pentru toţi aparţin tuturor statelor, el a subliniat însem-

nătatea respectării acestor principii şi valori dobîndite de comunitatea internaţională şi consacrate în tratate şi acorduri internaţionale, opozabile tuturor statelor, promovate şi apărate de toate statele şi naţiunile, şi în primul rînd de Societatea Naţiunilor iar în zilele noastre de Organizaţia Naţiunilor Unite.
El a subliniat în repetate rînduri însemnătatea primei organizaţii cu vocaţie de universalitate — Societatea Naţiunilor — în opera de pace şi securitate internaţională, în soluţionarea pe cale paşnică a diferendelor dintre state, în promovarea cooperării multilaterale dintre ele.
Ideile susţinute de Nicolae Titulescu în urmă cu peste o jumătate de secol continuă a fi actuale şi îndeamnă la reflecţie şi meditaţie, la acţiune pentru rezolvarea problemelor cardinale ale contemporaneităţii: prevenirea coşmarului nuclear, realizaría dezarmării, făurirea securităţii internaţionale, continentale, regionale şi naţionale, lichidarea subdezvoltării, a foametei in unele regiuni ale lumii, dezvoltarea cooperării multilaterale dintre state, lichidarea uriaşei datorii externe a statelor mai puţin dezvoltate şi a decalajului dintre ţările sărace şi bogate, protecţia eficientă a m diu-
15
lui ambiant care nu ţine seama de frontiere, respectul drepturilor omului, spiritualizarea fruntariilor, repudierea forţei în relaţiile internaţionale, prevenirea şi înlăturarea stărilor ccnflictuale dintre state.

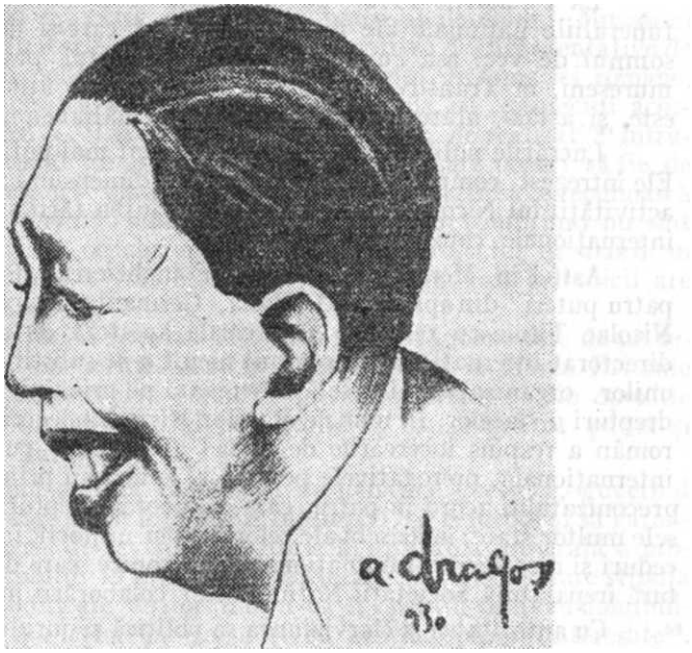

v.:
Nicolae Titulescu văzut de A. Dragoş

Nicolae Titulescu avea o înaltă ţinută morală. Era plin de omenie şi solicitudine faţă de colaboratorii săi, însă extrem de exigent şi pretenţios faţă de aceştia. Adversarilor politici le purta stimă şi respect netcmîndu-se de ei, preferind lupta deschisă pe terenul ideilor, unde a ieşit totdeauna învingător. El credea în justeţea filosofiei sale, în forţa convingerilor sale.
în cursul îndelungatei sale activităţi diplomatice şi ministeriale, Nicolae Titulescu s-a bucurat de sprijinul şi căldura afectivă a soţiei sale, doamna Ecaterina Titulescu — născută Burcă.

N. Titulescu s-a stins din viaţă la 17 martie 1941 la Cannes şi s-a odihnit în solul ospitalier al Franţei pînă la 7 martie 1992.
Poporul român, braşovenii, parlamentul, preşedintele ţării, guvernul, celelalte autorităţi ale statului, partidele politice, i-au cinstit în mod solemn memoria.
La 14 martie 1992 s-au organizat la Bucureşti şi Braşov funeraliile naţionale ale marelui dispărut care-şi doaimc acum somnul de veci aşa cum a dorit în pămîntul patriei, printre mureşeni, în Transilvania pe care el a iubit-o atît de mult. El este, şi astăzi, alături de noi în opera de înălţare a noii Românii.
Lucrările publicate în acest volum sînt mai puţin cunoscute. Ele întregesc, completează, subliniază noi dimensiuni ale gîndirii şi activităţii lui Nicolae Titulescu puse în slujba ţării şi comunităţii internaţionale, cauzei păcii.
Astfel în Memoriul referitor la încheierea „Pactului celor patru puteri" din aprilie 1933 (Italia, Germania, Franţa şi Anglia), Nicolae Titulescu respinge încercările acestora de a institui un directorat internaţional (european) menit a se substitui Ligii Naţiunilor, organizaţie universală întemeiată pe principiul egalităţii în drepturi a statelor. în numele statelor Micii înţelegeri, diplomatul român a respins încercările de dictat ale marilor puteri în viaţa internaţională, prerogativele pe care şi le arogau prin intermediul preconizatului acord în patru, care nesocotea drepturile şi interesele multor state, îndeosebi ale celor mici şi mijlocii, instituind proceduri şi mecanisme internaţionale anacronice, care dădeau o lovitură ireparabilă Societăţii Naţiunilor şi colaborării internaţionale.
Cu autoritatea şi clarviziunea sa politică şi juridică, de temeinic cunoscător al realităţilor timpului său, el a dejucat această tentativă de facilitare a revizuirii (prevăzută de proiectul celor patru) care punea în pericol stabilitatea şi pacea generală.
Printre concluziile memoriului său, Nicolae Titulescu releva că dispoziţiile acordului celor patru puteri „confirmă principiul revizuirii de către Marile Puteri" , care se „constituie in Directorat" subliniind că „revizuirea duce la război", cum a şi dus. Menţionînd că — potrivit unor opinii — şi nerevizuirea ar duce la război, el se pronunţă pentru „soluţia pacifică de apropiere a popoarelor", în primul rînd prin intermediul relaţiilor economico-financiare dintre ele.
„Prin înţelegeri economice frontierele ar putea fi devalorizate, spiritualizate" — continua el — concluzionînd că „în această
16
direcţie, nu în altele, trebuie să se concentreze eforturile Marilor Puteri dacă vor cu adevărat Pacea"[47]. Şi a avut perfectă dreptate, istoria i-a confirmat ipotezele şi susţinerile.
Sintetizînd opiniile oamenilor politici englezi şi francezi contactaţi cu prilejul misiunii îndeplinite la Paris şi Londra, între 29 martie şi 9 aprilie 1933, „pentru a explica punctul nostru de vedere cu privire la proiectul de acord în patru al domnului Mussolini şi a apăra interesele noastre comune, împotriva oricărei tentative de dictatură în politica internaţională"[48], şeful diplomaţiei române, cu perspicacitatea care-1 caracteriza, aprecia că „proiectul acordului în patru [.,»,.,] apare azi ca un lucru greu de realizat"[49] întru-cît pentru reuşita lui „se cere ca cele patru mari puteri să fie de acord între ele şi se mai cere ca toate celelalte state să le recunoască supremaţia. Ori nici una, nici alta din aceste condiţiuni nu sînt întrunite azi"[50], concluzionînd plastic că „proiectul de acord în patru aşa cum 1-a voit Mussolini şi cum l-au voit britanicii are plumb în aripi"[51].
Eforturile lui Nicolae Titulescu au fost încununate de un remarcabil succes politic. Atît în Franţa cît şi în Marea Britanic el a reuşit să convingă cercurile guvernamentale şi din opoziţie de implicaţiile negative al proiectului în cauză pentru pacea şi securitatea Europei.
în urma acestor demersuri diplomatice energice, guvernul francez s-a angajat în faţa Micii înţelegeri, să respecte şi să garanteze în materie de revizuire teritorială, aplicarea integrală a procedurii articolului 19 din Pactul Societăţii Naţiunilor, care stipula că nici o modificare teritorială nu va fi operată decît cu unanimitatea voturilor celor în cauză şi cu acordul părţii interesate[62].
La 7 iunie 1933, reprezentanţii celor patru puteri au semnat*, la Roma, Pactul de înţelegere şi colaborare, care ţinea seama de obiecţiunile majore formulate de Nicolae Titulescu şi anume:
[47] Memoriu din 9 aprilie 1933, p. 7.
[48] Ibidem, p. 1.
[49] Ibidem, p. 27. [w] Ibidem, p. 27. " Ibidem, p. 27.
[62] Nicolae Titulescu, Documente diplomatice, p. 490-493; A se vedea şi G. Macovescu, Opera diplomatică a lui A[7]. Titulescu, în Documente Diplomatice, p. 39; Dinvt C. Giurescu, Diplomaţia română şi Pactul celor patru puteri (1933) în „Buletin de studii şi referate" nr. 3, 1969, p. 18; Ion Grecescn, Nicolae Titulescu, gîndire juridică şi diplomatică, op. cit. p. 197-202.
* Pactul a fost semnat, dar nu a mai fost ratificat, devenind astfel inoperant.
16
Acordul să privească numai pe semnatari, iar revizuirea ordinii teritoriale să fie da competenţa Societăţii Naţiunilor. Totodată, guvernul francez, prin scrisori adresate statelor Micii înţelegeri şi Poloniei, a dat garanţii formale că îşi respectă angajamentele asumate împotriva tuturor încercărilor de revizuire.

In urma abandonării primei versiuni a Pactului, al cărui spirit era contrar principiilor dreptului internaţional şi drepturilor decurgînd pentru toate celelalte naţiuni din Pactul Societăţii Naţiunilor, statele Micii înţelegeri au considerat că Pactul in patru nu le mai afectează interesele. Astfel, s-a finalizat o acţiune diplomatică la care Nicolae Titulescu a participat din primele momente, apărînd cu strălucire atît interesele vitale ale ţării sale cît şi interesele altor state împotriva tendinţelor de dictat ale unor mari puteri în viaţa internaţională.

Evoluţia ulterioară a evenimentelor a dovedit că problemele majore ale Europei şi ale lumii nu puteau fi trainic rezolvate de un grup al marilor puteri, în afara cadrului instituit de Societatea Naţiunilor, fără participarea nemijlocită — în condiţii de egalitate — a tuturor statelor interesate. Acest fapt a fost demonstrat de acordul de la Muncheri din 1938 şi de Acordul Ribbcntrop-Molotov din 1939, care au condus la război.

Pacea şi securitatea trainică nu puteau şi nu pot fi decît opera tuturor statelor, mari şi mici, şi în consonanţă cu exigenţele timpului, cu respectul intereselor legitime ale tuturor popoarelor.

în Memoriul referitor la pregătirea României pentru o nouă Conferinţă de pace, trimis din exil de la Saint-Moritz, la 11 septembrie 1939, regelui şi primului ministru, la numai o săp-tămînă după începerea celui de-al doilea război mondial, Nicolae Titulescu relevă că „Oricît de lung ar fi războiul, România trebuie să fie gata şi în vederea discutării condiţiilor de pace şi să se pregătească din timp pentru ea"[53], pentru a-şi putea apăra şi promova cu competenţă interesele. în acest sens, el sublinia că „ţinta României trebue să fie de a nu restitui nici un centimetru pătrat din teritoriul ce posedă astăzi[54] şi aceasta nu numai pentru că este drept — după cum preciza ministrul[55] — dar pentru că revizuirile parţiale, după cum au demonstrat faptele „au tendinţa de a se extinde pentru a deveni totale"[56]. El atrăgea atenţia

[0:1] Memoriu din 1 1 septembrie 1939, p. 1.
[M] Ibidem, p. I.
[55] Ibidem, p. I.
[50] Ibidem, p. 1.

forurilor dc conducere ale statului că România trebuie să se pregătească pentru tratativele de la masa verde unde el spera să-si aducă prestigioasa sa contribuţie întrucît românii nu se pot prezenta în faţa străinătăţii în necunoştinţă de cauză.

Precipitarea evenimentelor internaţionale, înrăutăţirea situaţiei politice în Europa pe fundalul înţelegerilor de la Munchen, izolarea României în special în urma acordului Ribbentrop-Molo-tov de la 23 August 1939, care a condus la declanşarea celui de-ăl doilea război mondial, la sfîrtecarea teritoriului naţional al României în vara anului 1940 prin anexarea Basarabiei şi Bucovinei de Nord de către fosta Uniune Sovietică şi acapararea Transilvaniei de Nord de către Ungaria horthystă prin Dictatul de la Viena, boala survenită între timp, stingerea din viaţă în primăvara anului 1941, nu au dat posibilitatea lui Nicolae Titulescu să participe la preconizata Conferinţă de pace, unde drepturile şi interesele României să capete o dreaptă soluţionare.

Ideile, argumentele, considerentele istorice şi social-poli-tice cuprinse în memoriile omului de stat român au fost prezentate, în noile condiţii istorice, la masa tratativelor Conferinţei de pace din 1946 de la Paris, unde, drepturile şi revendicările legitime ale României s-au bucurat numai de o atenţie parţială din partea marilor puteri învingătoare în război. Deşi ţara noastră a fost a patra putere care şi-a adus contribuţia la zdrobirea fascismului şi la eliberarea de sub dominaţia nazisto-horthystă a propriului teritoriu naţional, nu i s-a recunoscut statutul de cobeligerant.

în ciuda tuturor dificultăţilor, Conferinţa de pace de la Paris din 1946, a confirmat parţial deciziile luate la Versailles care au consacrat şi confirmat pe plan internaţional actul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, reprezentînd desăvîrşirea unităţii naţionale a statului român în hotarele străvechii Dacii.

Această ipoteză, această alternativă, le cerea Titulescu factorilor de răspundere din fruntea ţării să o aibă în vedere. Iccana sfîntă a ţării sale era imperios necesar să fie menţinută în limitele fruntariilor statornicite de tratatele de pace din 1919—1920. în acest sens, fostul ministru dc externe îşi exprima convingerea că „România trebuie menţinută în graniţele actuale şi se poate menţine. Aceasta este o chestiune de politică generală. Dar pentru aceasta Majestatea Voastră şi Guvernul român trebuie să ştie în plus cit mai în detaliu cum s-au petrecut lucrurile la trecuta Conferinţă de Pace, în vederea celei noi, oricît de îndepărtată ar

fi data ei, noi neputîndu-ne prezenta în faţa lumii, cum încearcă unii s-o facă, ca îmbogăţiţi fără cauză[57].

Zdrobirea Germaniei naziste, înţelegerile de la Yalta şi Potsdam, au schimbat harta politică a Europei, nemaifiind în concordanţă cu principiile şi vederile lui Nicolae Titulescu, de unitate a continentului. întrucît pe el îl preocupa îndeosebi soarta României, Titulescu se angaja că în eventualitatea în care va găsi chestiuni asupra cărora nu a avut ocazia să informeze pe şeful statului să telegrafieze din nou conchizînd că „Ele aparţin ţării. Nu le pot ebei păstra pmtru mine"[58].
Pe acest Memoriu-Document se află pusă următoarea rezoluţie a lui R. Rosetti, directorul Bibliotecii Academici Române, la 20 octombrie 1940: „Dat mie de mareşalul Ion Antonescu spre a fi păstrat în arhiva Academiei, fără a putea fi consultat de nimeni pînă la 20 octombrie 1950".
Un alt memoriu avînd 70 de pagini, trimis de Nicolae Titulescu regelui Carol al II-lea, la începutul anului 1940, se referă la istoricul raporturilor româno-sovietice interbelice. Normalizarea relaţiilor româno-sovietice a constituit unul din obiectivele majore ale politicii externe şi diplomaţiei române în general, în perioada interbelică şi îndeosebi în anii în care Nicolae Titulescu s-a aflat la conducerea diplomaţiei României.
în acest memoriu, ministrul se referă la multiple aspecte ale politicii externe a României în timpul cît a deţinut portofoliul afacerilor externe, la istoricul raporturilor româno-sovietice în perioada interbelică, în care analizează cele mai esenţiale momente cu privire la această problemă. Fondul animozităţilor dintre cele două ţări 1-a constituit nerecunoaşterea de către fosta Uniune Sovietică a apartenenţei Basarabiei la România, a tratatelor internaţionale care au consacrat această ordine de drept[59].
Nicolae Titulescu demonstrează în paginile memoriului, cu date şi fapte, cu argumente de necontestat, istorice, politice, juridice, statistice, etnice şi de altă natură, că Basarabia a făcut parte dintotdeauna din teritoriul Moldovei, deci al României, că

[57] Nicolae Titulescu, Memoriu asupra pregătirii României pentru o nou ă conferinţă de Pace din 11 septembrie 1939, de la Saint-Moritz, Arhivele Statului, Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa Regală, Dos. 44/1939, p. 9.
[58] Ibidem, p. 9.
[59] Nicolae Titulescu, Memoriu trimis regelui Carol al II-lea la începutul anului 1940, asupra relaţiilor româno-sovietice, Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politicc de pe lîngă CC al PCR fond 103, dosar nr. 8083, p. 2.

este un vechi şi străvechi pămmt românesc pe care l-au stăpinit si apărat strămoşii noştri daci şi romani şi toţi domnii Moldovei,
Drumul sinuos şi contradictoriu, dar pînă la urmă pozitiv, pe planul relaţiilor şi apropierii dintre cele două ţări, debutează prin negocieri diplomatice bilaterale, la Viena şi Varşovia, care s-au încheiat cu rezultate negative, trecînd apoi prin aderarea celor două state la Pactul Briand-Kellogg din 1928, care prevedea rezolvarea diferendelor interstatale numai prin mijloace paşnice, elaborarea şi semnarea de către România, fosta Uniune Sovietică şi alte state a definiţiei agresorului de la Londra din 3—4 iulie 1933, inclusiv a definiţiei teritoriului, culminînd cu restabilirea relaţiilor diplomatice româno-sovietice din 9 iulie 1934, prin care cele două părţi îşi recunoşteau şi garantau deplinul respect al suveranităţii şi integrităţii teritoriale a fiecăruia dintre ele, deci a României posedind Basarabia.
Un moment important în istoria relaţiilor bilaterale 1-a constituit negocierea şi parafarea Tratatului de Asistenţă Mutuală dintre fosta Uniune Sovietică şi România din 21 iulie 1936 de la Mon-treux, care stabilea Nistrul drept frontieră despărţitoare între cele două state şi care dacă se finaliza poate ar fi „evitat Munche-nul"[00], şi apoi pactul Ribbentrop-Molotov, care ar fi îndreptat eventual Europa spre alte alternative.
în lucrarea sa Politica externă a României (scrisă în 1937, nepublicată încă), la capitolul „Politica României faţă de URSS", Nicolae Titulescu îşi exprima convingerea nestrămutată în oportunitatea şi necesitatea unui tratat de asistenţă mutuală cu statul sovietic astfel: „Iau asupra mea responsabilitatea declaraţiei următoare: „am fost, sînt şi voi rămîne mereu în favoarea unui pact ele asistenţă mutuală cu URSS, atîta vreme cît această ţară va duce politica de pace şi prietenie între naţiuni pe care a practicat-o în cursul anilor din urmă"[01].
în legătură cu aceasta el atrage atenţia regelui „că prevăzuse" încă din 1937 schimbarea politicii sovietice faţă de ţările Europei de răsărit şi apropierea temporară germano-sovietică.
Noul context al relaţiilor internaţionale trebuia să găsească România alături de fosta Uniune Sovietică ca să-şi poată apăra şi valorifica interesele sale prin intermediul unui tratat bilateral cu aceasta.

•° J. de Taunay, Titulesco et VEurope, Byblos, N'yon, 1976, p. 167. ^ Nicolae Titulescu, Memoriu, p. 2.

„Un asemenea tratat — continua ministrul — este necesar României, fie că Germania porneşte războiul împotriva URSS, fie că ajunge să se înţeleagă cu această ţară.
Mai mult, tratatul şi pactul de asistenţă mutuală româno-rus trebuie încheiate în momentul propice pentru România; altfel, apropierea ruso-germană se va face fără noi, deci contra noastră, cum am mai spus. Apropierea ruso-germană trebuie să ne găsească deci ca aliaţi ai URSS.
Trebuie să ne amintim de lecţiile trecutului cu privire la relaţiile ruso-germane.

Eu consider prietenia franco-rusă ca o axiomă: consecinţa sa inevitabilă este prietenia ruso-română"[62].
Evoluţia evenimentelor internaţionale ulterioare a confirmat pe deplin această previziune. Apropierea temporară sovieto-germană, intervenită în August 1939, a găsit România nu în poziţia de aliat al fostei URSS, ceea ce a avut consecinţe nefaste asupra României şi Europei. Grigore Gafencu susţine, pe bună dreptate, că prin înlăturarea lui Nicolae Titulescu, la 29 august 1936, de la conducerea politicii externe a României, înainte de a se fi oficializat Tratatul de asistenţă mutuală dintre cele două state, regele Carol al II-lea a desprins România din tradiţionala politică de cooperare cu foştii aliaţi din războiul de reîntregire a hotarelor sale naţionale, iar acordul Ribbentrop-Molotov din 23 August 1939 a distrus rezultatele pozitive obţinute în politica de conciliere româno-sovietică pentru care militaseră Nicolae Titulescu şi Maxim Litvinov[63].
M. Litvinov a apreciat realismul, receptivitatea şi consecvenţa acţiunilor politico-diplomatice întreprinse de Nicolae Titulescu pentru normalizarea şi îmbunătăţirea relaţidor cu fosta Uniune Sovietică, importanta sa contribuţie la soluţionarea unor probleme internaţionale majore din perioada interbelică. „Nu pot uita faptul — releva M. Litvinov — că într-o serie întreagă de probleme faţă de care reprezentanţii ţărilor occidentale nu s-au arătat receptivi, am găsit în persoana lui Titulescu un sprijinitor activ. Aşa s-a întîmplat la Liga Naţiunilor, aşa s-a întîmplat cu prilejul discuţiilor purtate în jurul problemei definirii agresorului, aşa a fost la Montreux în problema statutului strîmtorilor. Cunosc poziţia justă a lui Titulescu şi în problema «neintervenţiei» în războiul din Spania.

[e3] Ibidem, p. 2-3.
[03] Grigore Gafencu, Journa!, 1941-1944, voi. I, p. 2.

în ce priveşte legăturile dintre România şi URSS, Titulescu a înţeles necesitatea unor relaţii normale, nu numai sub raport diplomatic, singurele în stare să ducă Ia soluţionarea tuturor problemelor litigioase în spiritul intereselor naţionale ale ambelor ţări. El a militat cu toată seriozitatea, m-am convins de asta, pentru un pact de asistenţă mutuală între ţările noastre".
La rîndul său, Nicolae Titulescu a relevat disponibilitatea şi receptivitatea lui M. Litvinov pentru rezolvarea durabilă, în spiritul dreptului şi bunele raporturi dintre state, a problemelor bilaterale româno-sovietice şi a unor stringente probleme ale Europei interbelice, cum ar fi: dezarmarea, securitatea colectivă, îmbunătăţirea climatului politic european, condamnarea politicii statelor revizioniste şi fasciste, subliniind: „Nici noi, nici Franţa, nici Anglia n-am ştiut să profităm de prezenţa lui Litvinov la Afacerile Externe"[64].
Cititorii vor găsi şi alte fapte, ipostaze şi raţiuni care, în concepţia lui Nicolae Titulescu, pledează pentru relaţii normale şi amicale, de bună vecinătate, între cele două state, cu respectul intereselor lor naţionale legitime, state pe care geografia şi istoria le-au sortit să fie vecine şi prietene, iar învăţămintele trecutului — călăuză şi îndreptar pentru prezent şi viitor.
Noul context istoric, determinat de evoluţiile de pe continentul european consacrate prin Carta de la Paris pentru o nouă Europă, precum şi de mutaţiile ce au survenit în fosta URSS, creează premise favorabile pentru înlăturarea consecinţelor pactului Ribbentrop-Molotov cu privire la Basarabia, cu implicaţii asupra României, deoarece Basarabia şi Bucovina de Nord au fost şi rămîn o parte a României, provincii ale României, anexate cu forţa de Uniunea Sovietică în iunie 1940.
Şi cum dreptul internaţional nu recunoaşte nici o situaţie, nici un tratat, nici o anexiune teritorială[65], obţinute prin folosirea forţei sau ameninţarea cu forţa, se impune cu necesitate restabilirea situaţiei anterioare « stătu quo ante ».
Anularea acordului nul, ilicit şi a consecinţelor sale a implicat o acţiune juridică din partea celor care au afirmat invaliditatea sa, respectiv Republica Moldova şi România, inclusiv fosla Uniu-

[64] N. Titulescu, Memoriu trimis regelui Carol al Il-Ua, la începutul anului 1940, op. cit., p. 69.
[<;i] Paul Guggenhei m, Trăite" de droit internaţional public, Tomc I, Librairie de l'Universite, Geneve, 1065, p. 193-194.

ne Sovietică care prin intermediul celui mai înalt organ de stat a declarat ilegal acordul Ribbentrop-Molotov cu anexele sale, pentru a se obţine astfel, efectivitatea actului anulabil.
în acest scop au intervenit Declaraţiile de nulitate care de regulă au un efect retroactiv din partea tuturor părţilor interesate.
Acestor exigenţe le răspunde Declaraţia de Suveranitate a Parlamentului Republicii Moldova din 23 iunie 1990 şi Declaraţia de Independenţă din 1991, Declaraţia din 24 iunie 1991 a Parlamentului României, precum şi Hotărîrea Congresului Deputaţilor Poporului din URSS din 24 decembrie 1989, prin care se condamnă dictatul „dintre Stalin

şi Hitler" sub forma pactului Ribbentrop-Molotov şi a protocolului adiţional secret, subliniindu-se ilegalitatea, lipsa de temei şi de valabilitate a acestora şi necesitatea înlăturării pe cale paşnică a consecinţelor nefaste ale acestor acte ilegale, nule şi neavenite.
A sosit timpul efectivei reparaţiuni, a înlăturării unei vădite ilegalităţi juridice şi a unei nedreptăţi istorice, a consecinţelor unui act tipic de agresiune împotriva unui stat vecin, care reclamă restabilirea suveranităţii şi posesiunii României asupra întregului său teritoriu naţional pînă la Nistru, a revenirii Basarabiei, Bucovinei de Nord şi ţinutului Herţa la patria mamă.
De aici decurge şi necesitatea stabilirii unor raporturi noi între România şi vecinii ei de la răsărit, raporturi întemeiate pe forţa dreptului, nu pe dreptul forţei, pe respectul independenţei, suveranităţii şi integrităţii teritoriale, a fiecărui stat, pe cooperare şi bună vecinătate.
Este unica alternativă în consonanţă cu exigenţele făuririi Europei unite de azi şi de mîine, în care toate statele şi popoarele continentului, în deplină siguranţă, libertate şi democraţie să-şi făurească viitorul prosper aşa cum o dictează interesele lor, în condiţii de pace şi linişte la frontierele lor.
în Memoriul din 23 octombrie 1940, adresat generalului Ion Antonescu, fostul ministru de externe al României destramă eşafodajul unor legende ţesute pe seama politicii externe duse în timpul ministeriatului său, precizînd că în timp ce el a condus diplomaţia României nu a avut decît un singur scop: „intangibili-tatea graniţelor Ţării". în vederea realizării acestor exigenţe, el a creat alianţe şi amiciţii, şi anume: Mica înţelegere şi înţelegerea Balcanică, alianţe defensive regionale care funcţionau în cadrul Societăţii Naţiunilor. în ce priveşte puterile care ne puteau fi ostile, Germania şi fosta Uniune Sovietică, acestora le-a propus

spre încheiere pacte de asistenţă mutuală. Reichul german a refuzat oferta guvernului român făcută în două rînduri, iar demiterea lui Nicolae Titulescu la 29 august 1936 a făcut imposibilă semnarea pactului parafat la Montreux cu guvernul sovietic, lipsind astfel România de o pavăză a frontierei sale răsăritene, stabilită pe Nistru, drept graniţă de stat între cele două ţări. Refuzul Germaniei de a încheia un tratat de asistenţă mutuală cu România, care să garanteze numai frontierele sale nu şi pe cele ale aliaţilor săi, cum solicitase iniţial Titulescu, se explică numai prin politica revizionistă, agresivă a Reichului german la care acesta nu a renunţat niciodată.
în ce priveşte Italia, Titulescu remarca că el a făcut tot ce T-a stat în putinţă pentru a asigura acestei ţări „direcţiunea spirituală a Micii înţelegeri". Numai politica revizionistă şi aversiunea cercurilor oficiale italiene faţă de poziţia lui Titulescu în ce priveşte combaterea Pactului celor patru puteri şi sprijinirea sancţiunilor aplicate acesteia de Societatea Naţiunilor în 1936, explică politica total potrivnică României dusă de Mussolini, politică care-şi avea sorgintea în revizionism şi fascism.
în scrisoarea adresată lui Ion Antonescu, purtînd aceeaşi dată, fostul ministru de externe evocă bunele relaţii personale avute împreună şi, ţinînd seamă de „experienţa specială" ce a dobîndit-o „prin însărcinările sale trecute", îi solicita acestuia conducerea unei legaţii de la Berna ori Lisabona sau a celei de la Buenos Aires care-i convenea cel mai bine sub raportul stării sănătăţii sale.
în încheierea scrisorii sale menţiona: „îmi pun serviciile mele la dispoziţia Statului Român şi a Conducătorului lui, [...] ofer munca mea colectivităţii române, în condiţiuni de modestie", conchizînd: „Mi-ar face plăcere să pot lucra cu Dumneata, chiar intr-o capacitate restrînsă asa cum lucram pe vremuri cu Vintilă Brătianu"[66].
Solicitările sale nu au găsit ecoul şi înţelegerea cuvenite şi prin aceasta România a pierdut o experienţă care-i putea fi deosebit de utilă. Neprimind nici un răspuns la memoriile şi semnalele sale adresate factorilor de conducere din ţară, la 10 decembrie 1940, Nicolae Titulescu a trimis din Cannes o scrisoare lui W. Churchill, primul ministru al Marii Britanii, prin care-i solicita să găsească mijloacele adecvate pentru a-1 aduce în Anglia spre a
" N. Titulescu. Scrisoare trimisă generalului Ion Antonescu la 23 octombrie 1940, p. 3.

se alătura luptei antinaziste. Totodată, el cerea lui W. Churchill să treacă cu vederea „erorile ţării mele", care „nu trebuiesc imputate generalului Antonescu", care este „prietenul meu personal" şi care a preluat in împrejurări interne şi internaţionale „o grea moştenire". Nici premierul britanic nu a dorit sau nu a putut, în acele împrejurări, să dea curs strigătului de ajutor formulat de Nicolae Titulescu, care-1 putea, eventual, salva de la moarte şi astfel omenirea şi pacea, România ar fi putut conserva şi utiliza o valoare şi o experienţă în apriga încleştare cu forţele războiului şi agresiunii.
Avertismentele, cererile, considerentele, semnalele conţinute în lucrările, conferinţele, memoriile şi rapoartele lui Nicolae Titulescu au răsunat în van. Nici cercurile conducătoare din România, nici reprezentanţii puterilor occidentale, nu au ţinut seamă de avertismentele lui Titulescu, nu au utilizat experienţa şi capacitatea sa în folosul ţării şi al comunităţii internaţionale. România şi statele democratice de pretutindeni au pierdut o valoare, un mare soldat al păcii şi colaborării între popoare, un mare umanist al secolului al XX-lea, o prestigioasă personalitate care, in momentele grele prin care treceau atunci ţara noastră şi comunitatea internaţională, Europa putea să le fie de folos.

Nu în aceeaşi manieră au procedat alte state cu oamenii lor politici care în împrejurări vitrege ca şi Titulescu au fost înlăturaţi din funcţiile lor, dar care au ştiut să le utilizeze la momentul oportun potentele şi vasta lor experienţă în interesul cauzei naţionale şi a colaborării internaţionale sau bilaterale. Aceasta ar putea fi o învăţătură pentru prezent şi viitor, pentru mult încercata noastră ţară, care şi în împrejurările actuale trece prin momente dificile ce reclamă unirea tuturor forţelor patriotice, a tuturor valorilor, a tuturor energiilor, pentru a consolida patrimoniul naţional ieşit din războiul de reîntregire a hotarelor ţării, a asigura dezvoltarea generală democratică a României, prin punerea în valoare a tuturor resurselor materiale şi spirituale ale ţării, inclusiv a tradiţiilor prestigioase pe planul colaborării internaţionale şi europene strălucit ilustrate de Nicolae Titulescu.

7 martie 1991

21

Memoriu asupra proiectului de Acord al Pactului celor patru puteri din 9 aprilie 1933

9 Aprilie 1933

Strict confidenţial. Pentru Majestatea Sa Regele, Primul ministru Vaida Voevod şi Preşedintele Mironescu.

„Fiind însărcinat de Mica înţelegere a mă duce la Paris şi Londra pentru a explica punctul nostru de vedere cu privire la Proiectul de acord în patru al Domnului Mussolini şi a apăra interesele noastre comune împotriva oricărei tentative de dictatură în politica internaţională, am îndeplinit această misiune în intervalul de la 22 martie la 9 aprilie 1933".

Voi grupa obiecţiunile mele în jurul a cinci puncte:

a. Originea Pactului;

b. Teza noastră;

c. Opiniunea franceză;

d. Opiniunea britanică;

e. Concluziuni.

ORIGINEA PACTULUI

Cu privire la originea pactului nu se poate spune că ne găsim în prezenţa unor informaţiuni lămurite şi concordate.

„Demn de observat este faptul că guvernul francez mi-a mărturisit el singur că, în dorinţa lui de a separa Italia de Germania, a rugat pe Mac Donald să meargă la Roma. Acesta din urmă şi-a luat angajamentul că se va mărgini a cerceta atmosfera politică şi continuă a persista şi astăzi în afirmaţiunea lui că s-a găsit pus brusc şi fără preparare în faţa

21

planului lui Mussolini, pe care s-a mărginit a-1 examina şi la care a prezentat anumite observaţiuni, fără a lua nici un angajament cu privire la el".

„Se observă totuşi o ciudată coincidenţă între discursul de astă toamnă al Ducelui, la Torino, care cere ca Europa să fie guvernată numai de Marile Puteri şi planul britanic de dezarmare în care, cu privire la securitate, se dă intervenţiunei Marilor Puteri un rost conform vederilor lui Mussolini".

„Ambasadorul Angliei de la Paris, Lordul Tyrrell, îmi spunea referitor la această coincidenţă că rolul Marilor Puteri in materie de securitate, aşa cum este prevăzut în planul britanic de dezarmare nu este datorat unei înţelegeri cu Mussolini, ci este conform intereselor naturale ale Marilor Puteri de a-şi asuma drepturi conform cu răspunderile lor mondiale.. .".

„Dacă un acord prealabil a existat, sînt convins însă că înţelegerea între Grandi şi Mac Donald nu a putut avea loc decît cu puţin înainte de călătoria la Roma, dat fiind că Grandi a riscat să-şi piardă postul de ambasador la Londra, atît pentru faptul că nu a putut împiedica asociaţiunea Angliei cu Franţa în afacerea Hirtenberg, cit şi pentru buna primire pe care a avut-o Pactul de organizare al Micii înţelegeri în presa britanică.

Oricum ar fi decurs însă lucrurile, atît la Paris, cît şi la Londra, se deploră discursul lui Mac Donald şi se spune şi de o parte şi de alta a Canalului că acest discurs a făcut mai mult rău Păcii decît orice alt eveniment anterior".

TEZA NOASTRĂ

Teza ce am susţinut atît la Paris cît şi la Londra în numele Micii înţelegeri a fost următoarea:

Mica înţelegere nu este împotriva unui Acord în patru; depinde de ceea ce se pune în Acord. Sînt Acorduri în patru pe care le-am saluta cu bucurie şi pe care, prin Comunicatul ce am redactat la Geneva, le considerăm chiar salutare.

Acestea sînt Acordurile care privesc interesele proprii ale Marilor Puteri. .

Am fi fericiţi să vedem ajunsă la capăt rivalitatea italo-franceză, germano-franceză, sau anglo-franceză.

„Sînt însă Acorduri in patru pe care le considerăm inadmisibile şi de aceea nu le vom recunoaşte niciodată.

22

Acestea sînt Acordurile care dispun de drepturile. terţilor, fie printr-o decizie directă, fie prin mijlocul presiunei pentru a se obţine consimţămîntul interesatului.

Proiectul lui Mussolini reprezintă tipul Acordului în patru pe care nu-1 putem recunoaşte.

într-adevăr, prin art. 1 se stipulează că cele patru Puteri Occidentale vor realiza între ele o politică efectivă de colaborare şi se angajează a lucra în domeniul relaţiunilor europene astfel ca această politică de pace să fie adoptată în caz de necesitate şi de celelalte state.

Or, acest articol face din presiunea Puterilor Mari asupra Puterilor Mici un obiect de convenţiune internaţională. Este inadmisibil.

De asemenea, art. 2 confirmă principiul revizuirii de către Marile Puteri.

Cum nu se poate concepe ca Marile Puteri să confirme un singur articol din Pactul S.D.N. şi nu pe celelalte, practic vorbind, Mussolini, prin art. 2, înscrie revizuirea la ordinea zilei. Şi aceasta, nu în faţa forului competent, conform art. 19 din Pact: Adunarea S.D.N., ci în faţa Marilor Puteri constituite în Directorat.

O asemenea stipulaţiune este şi ilegală şi nepolitică. Ilegală, pentru că Marile Puteri se substituie unui organ de drept internaţional creat prin Tratate şi cu competenţă nelimitată. Nepolitică, pentru că ea face să nască speranţe irealizabile la ex-inamici şi temeri la foştii învingători; care vor provoca o tensiune de aşa natură încît sfîrşitul ei va fi recursul la arme.

Marile Puteri nu au posibilitatea să-şi impună deciziunile. Dar dacă Germania sau Ungaria ar şti că de pe urma eliscuţiunii revizuirii în sinul celor Patra Mari Puteri punctul lor de vedere este acceptat de acestea şi ar recurge ia război, războiul ar apărea ca justificat şi Marile Puteri nici nu vor putea să ia sancţiuni împotriva Germaniei şi a Ungariei, pentru că au considerat ca drepte pretenţiunile lor.

Ducerea chestiunii revizuirii în faţa Marilor Puteri înseamnă dar nu numai războiul, dar şi acordarea unei baze morale războiului de agresiune, pe care l-ar întreprinde unul din statele ex-ina-mice pentru a curma refuzul statului interesat de a adera la revizuirea propusă".

îh Franţa am insistat şi asupra pericolului pe care îl poate prezenta pentru politica externă franceză credinţa că Franţa a devenit o părtaşă a revizuirii.

22

Am spus francezilor fără înconjur:

„Ceea ce leagă Statele Micii înţelegeri de Franţa este o identitate de concepţiune: anti-revizionismul. De multe ori, guvernanţii Statelor Micii înţelegeri sînt întrebaţi pentru ce fac o politică contrară intereselor lor economice, care reclamă o apropiere de Germania. Răspunsul invariabil al guvernanţilor Statelor Micii înţelegeri a fost că Franţa, fiind anti-revizionistă, trebuie să facem un sacrificiu în domeniul economic pentru a ne consolida situaţiunea politică creată de Tratate".

De îndată ce Franţa va apărea ca părtaşa ideii de revizuire, această frînă va dispare şi Statele Micii înţelegeri ar fi fatal împinse de împrejurări să-şi schimbe politica.

Nu trebuie uitat că imensa majoritate a populaţiei noastre nu este interesată în chestiunea de a şti dacă direcţiunea marei politici europene se află la Paris, la Londra sau la Berlin.

Nu trebuie uitat că Statele Micii înţelegeri au stat lungă vreme sub dominaţiunea germană, fie direct, ca Cehoslovacia, fie indirect, ca România sau ca Iugoslavia.

Nu trebuie, în fine, uitat că nu este nici un fel de conflict teritorial între Germania şi Cehoslovacia şi, cu atît mai mult, între Germania şi România sau Iugoslavia.

„Dacă Franţa ar adera la o politică revizionistă. Statele Micii înţelegeri s-ar apropia în mod fatal de Germania şi la 16 februarie 1933 reprezentanţii lor au semnat un nou Pact de Organizare al Micii înţelegeri".

„De altfel, într-un Acord în patru Franţa ar fi aceea care ar trebui să facă sacrificiile pentru ca Acordul să devină eficace. Cum ar fi posibil un Acord între Franţa şi Germania, fără ca Franţa să nu dezarmeze sau fără ca Franţa să nu permită reînar-marea Germaniei? Cum ar fi posibil un Acord intre Franţa şi Italia, fără ca Franţa să nu recunoască paritatea navală şi să nu facă sacrificii de colonii?"
„Revizuirea introdusă în Acordul propus de Mussolini este o cursă atrăgătoare poate, dar periculoasă desigur pentru Franţa. Prin revizuire, Franţa este împinsă să creadă că ex-inamicii se vor înţelege cu ea pentru că au căpătat o satisfacţie aiurea, astfel că ea nu are un preţ de plătit".
„Dacă Franţa ar adera la revizuire cu credinţa că se poate înţelege cu vecinii ei, Germania şi Italia, s-ar înşela amarnic. O dată revizuirea operată (dacă revizuirea pacifică ar fi vreodată
23
posibilă, statele care au beneficiat de revizuire se vor întoarce spre, Franţa şi îi vor prezenta contul, sporit cu toate dobînzile compuse! datorită pasivităţii ei actuale".
De asemenea, am arătat la Londra că teama de revizuire impingind fatal Statele Micii înţelegeri spre Germania, puterea acesteia va fi sporită in proporţii neliniştitoare pentru Marea Britanic.
Am arătat apoi şi la Paris şi la Londra absurditatea credinţei că o sporire de teritoriu a ex-inamicilor va fi o chezăşie de pace. Am spus:
„Pentru ce voiţi revizuirea?
Pentru ca să evitaţi războiul?
Dar, pentru a evita războiul este mai curînd necesar să întăriţi art. 10 şi 16 din Pact decit art. 19".
Propunerea lui Mussolini şi propunerea britanică voind să facă un regim special numai art. 19 nu mai tind la această concluziune.
„Cînd un stat prin atitudinea lui ameninţă Pacea, în loc să i se aplice sancţiunile prevăzute la art. 16, i se promit teritorii!"
„Proiectul lui Mussolini, chiar aşa cum l-au amendat britanicii, este o primă la mobilizare".
„într-adevăr, se vorbeşte în propunerea britanică de posibilitatea revizuirii tratatelor de Pace cînd se vor produce condi-ţiuni susceptibile de a da naştere unui conflict între naţiuni; or, nu este de loc acesta sensul art. 19. Art. 19 în redacţiunea lui primitivă vorbea de obligaţiunea de a se revizui periodic Tratatele, în a doua redacţiune nu se mai vorbea în art. 19 decît de datoria de a se revizui Tratatele căzute în desuetudine. în redacţia actuală, art. 19 vorbeşte numai de posibilitatea pentru Adunarea S.D.N. ele a invita din cînd în cînd pe membrii el să reexamineze Tratatele devenite inaplicabile".
„Revizuirea după textul actual nu se poate face decît pentru clauzele în curs de execuţiune, iar nu pentru clauzele deja aplicate, cum sînt cele ale fruntariilor. Şi numai cu această interpretare se poate împăca art. 10 din Pact, care garantează integritatea teritorială a fiecărui membru, cu art. 19".
Ar fi imposibil să fii şi garant al fruntariei şi să poţi, in acelaşi timp, să ceri schimbarea ei.
Este o deosebire dc text între redacţiunea franceză şi cea engleză. Redacţiunea engleză este cea mai clară; ca vorbeşte de reexaminarea Tratatelor inaplicabile şi de examinarea situaţiunilor internaţionale care ar putea fi o ameninţare pentru Pace.'
23
Textul francez pune amîndouă situaţiunile pe picior de egalitate.
Dar, lăsînd la o parte toate aceste controverse de text, faţă de credinţa Italiei şi Angliei că acordarea de teritorii exinamicilor ar putea împiedica războiul, constat că a fost o epocă cînd Germania si Ungaria aveau mult mai multe teritorii decît acelea pe care ar fi şi Italia şi Anglia gata să le acorde exinamicilor. în adevăr, în 1914 şi Germania şi Ungaria aveau ceea ce se cheamă fruntariile istorice şi aveau nu numai egalitate de armament dar libertate de armament.
„Ce a ieşit din această situaţiune? Războiul general".
„Prin urmare, conchid că Italia şi Anglia oferă ca reţetă pentru Pace restaurarea Germaniei şi Ungariei care au făcut războiul din 1914".
„în rezumat, am spus în numele Micii înţelegeri:
1. Că Acordurile între cele patru Mari Puteri, dacă se vor face, să se ocupe numai de interesele proprii ale Marilor Puteri.
2. Nu putem recunoaşte nici un Acord care să violeze principiul egalităţii popoarelor, prevăzut de Pactul S.D.N.
Pe urma marelui război, micile naţiuni au dobîndit sufragiul universal. Pentru nimic în lume nu vom renunţa la el.
3. Revizuirea, departe de a fi o soluţie de pace, este drumul cel mai scurt la război.

4. Tentativa de revizuire va apropia Mica înţelegere de Germania şi, prin aceasta, îi va spori puterea atunci cînd Anglia şi Franţa doresc numai să calmeze Germania, iar nu să o întărească.
5. în orice caz, revizuirea trebuie să rămînă, conform Pactului, o materie de exclusivă competenţă a S.D.N.
6. Ca concluzie la cele ce preced, cer să se ia act în mod oficial că Statele Micii înţelegeri nu se vor prezenta niciodată în faţa Marilor Puteri pentru a discuta chestiuni care sînt de competenţa exclusivă a S.D.N.
7. Revizuirea duce la război, nerevizuirea, pretind unii, ar duce şi ea la război.
în consecinţă, soluţia pacifică de apropiere a popoarelor nu trebuie căutată decît pe a treia cale: cea economică. Prin înţelegeri economice frontierele ar putea fi devalorizate, spiritualizate, în această direcţie, nu în altele, trebuie să se concentreze sforţările Marilor Puteri dacă vor cu adevărat Pacea".

„Am găsit pe oamenii politici francezi foarte dezorientaţi. Treptat, cu explicaţiunile ce le-am dat, păreau că se regăsesc pe ei înşişi.
Era vizibilă mulţumirea ce aveau de a asculta ca venind de la altul propriul lor gînd, gîndul lor din trecut, pe care lipsa unei directive solide în politica externă, în circumstanţele actuale, îl aruncaseră în umbră.
Consider că ar fi cea mai mare greşeală să credem că ne găsim azi în faţa unei Franţc care să practice aceeaşi rezistenţă ortodoxă împotriva revizuirii cu care am fost obişnuiţi în trecut.
Consider însă că ne găsim în prezenţa unei opiniuni publice care tinde să se cristalizeze şi care, dacă este bine lucrată, poate opune o rezistenţă mult mai dîrză tentativelor de schimbare a hărţii Europei decît aceea care ar oferi-o un guvern francez, oricare ar fi el.
Din nefericire insă, problema revizuirii Tratatelor a intrat în chestiunile de politică externă franceză".
„în cursul convorbirilor ce am avut cu el pentru a demonstra ilegalitatea unui Acord în patru care să se ocupe de drepturile terţilor, P. Boncour mi-a spus foarte sincer că el nu vede pentru ce cele patru mari Puteri, care sînt mai mult ca orişicare altele interesate în menţinerea Păcii, ca membri permanenţi ai Consiliului S.D.N., nu ar putea să delibereze între ele asupra chestiunii revizuirii şi, dacă ar ajunge la un Acord, să ne invite în sînul S.D.N. pentru a cere ratificarea deciziunilor lor".
Am răspuns lui P. Boncour:
„mimneata eşti avocat. Ce ai zice dacă într-un complet de Curte de Casaţie ai şti că patru judecători înainte de a începe d-ta să pledezi, ar veni cu o opinie deja făcută pe baza discuţiunii particulare între ei?"
„I-ai recuza fără cea mai mică îndoială. Şi aceasta cînd este vorba de interesele particulare ale domnilor Durând sau Dupont".
„Cum am putea noi, cînd este vorba de interesele vitale ale statelor noastre, să nu recuzăm Marile puteri ca judecători cînd ar fi deliberat înainte intre ele despre chestiunile noastre?"
D-voastră nu vă puteţi face o opiniune în materie de revizuire decît treptat, pas cu pas, împreună cu toţi cei ce au a se ocupa de chestiune, conform art. 19, după ce ambele părţi au fost ascultate.

D-voastră faceţi obiect de convenţiune internaţională din ceea ce este considerat ilicit în raporturile de drept privat.
„0 altă dovadă a ezitărilor lui Paul Boncour — repet, nu cu privire la apărarea intereselor noastre, pe care le are la inimă, dar cu privire la metoda prin care s-ar putea să împace şi încheierea unui Acord în patru şi interesele noastre —, o constituie întrebarea ce mi-a pus cu privire la acceptarea noastră a unei eventuale participări la lucrările celor patru Mari Puteri pentru chestiunile care ne-ar interesa".
Am răspuns lui P. Boncour:
„Am examinat cu Beneş şi cu reprezentantul Iugoslaviei ce răspuns ar trebui să dăm unei eventuale invitaţiuni adresate Micii înţelegeri de a participa pe picior de egalitate la toate lucrările celor patru Mari Puteri.
Am ajuns cu toţi trei la concluziunea că răspunsul nostru nu ar putea fi decit negativ şi aceasta pentru două motive:
1. Pentru că, de fapt, nu am participa pe un adevărat picior de egalitate cu Marile Puteri. Cunoaştem din practică cum se petrec lucrurile în asemenea împrejurări;

2. Pentru că am pierde simpatia Micilor Puteri la S.D.N. Or, numai voturile lor ar putea, unite cu ale noastre, să împiedice revizuirea.
Dacă deci nu am putea accepta o invitaţiune pe picior de egalitate cu Marile Puteri, cum şi-ar putea cineva închipui că am accepta să comparăm injustiţiabil în faţa unui for incompetent care cu de la sine putere se substituie organelor legale ale S.D.N?"
Citez aceste fapte cu titlu de exemplu pentru a arăta felul de observaţiuni din partea Micii înţelegeri [la] care memorandumul francez a căutat să dea satisfacţie.
Preşedintele Daladier. El este net antirevizionist şi i-ar fi făcut plăcere ca convorbirile în patru să fie întrerupte cît mai curînd, pentru ca Franţa să nu fie păcălită de Anglia. Ca o dovadă de sinceritatea cu care Daladier mi-a vorbit, vă citez următorul fapt.
Daladier mi-a spus:
„La Geneva, cu prilejul planului britanic de dezarmar. , recunosc că am fost păcălit ele Mac Donald. El mi-a remis la început un scurt aide-memoirc in care am crezut că regăsesc principiile planului lui Boncour. Mai tîrziu ne-a remis un aide-memoirc ceva mai dezvoltat in care mi-am dat scama că ceea ce ne propune
25
Mac Donald nu seamănă deloc cu planul francez. Cînd ne-am găsit în faţa textului integral al propunerii britanice, am văzut că am fost înşelaţi.
Cînd un om politic a fost înşelat şi vina nu este decît a lui, el trebuie să surîdă; de aceea am făcut cunoscutul discurs de bună primire a planului britanic la Geneva.
A doua oară, Mac Donald nu mă va mai păcăli".
Daladier spune că Franţa nu trebuie să se teamă de unirea Germaniei cu Italia.
„Am tăiat 500 milioane din bugetul armatei pentru a face plăcere socialiştilor, dar te rog să crezi că le cheltuim ca şi cum ar fi înscrise în buget".
„Pe de altă parte, ne dăm prea uşor bătuţi în materie de aviaţie. Avem 3 000 de avioane şi putem face faţă pericolului italo-german".
în convorbirea ce am avut cu Daladier am căpătat însă impresiunea că Daladier nu este un partizan convins al Acordului în patru, el este un partizan convins al Acordului în doi cu Italia.
Din alte izvoare de informaţie am aflat că convorbiri particulare ar avea loc, prin intermediar, între Daladier şi Mussolini. Dovada acestei tendinţe italofile este următoarea întrebare ce mi-a pus-o Daladier:
„Nu crezi D-ta că Italia împinge Germania la o sporire de teritoriu în dauna Paloniei pentru a-i da o compensaţie în schimbul Anschluss-ului pe care Mussolini nu-1 vrea cu orice preţ?"
Am răspuns lui Daladier:
„Revizionismul german şi revizionismul italian nu sînt doi termeni ai unei alternative. Cele două revizionisme sau se cumulează sau se exclud".
„Cum aţi putea crede o clipă că Mussolini ar accepta ca fiul lui spiritual, Hitler, să sporească teritoriul german după doi ani de guvernare, di pildă, pe cînd el, Mussolini, după M ani de guvernare şi-ar încrucişa braţele şi ar pleda în faţa opiniei publice italiene beneficiul unei abstracţiuni: nerealizarea Anschluss-ulm".
„Mussolini ştie că dacă Germania îşi sporeşte teritoriul, el are un titlu indiscutabil pentru sporirea teritoriului italian: necesitatea de a mări puterile Italiei faţă de o Germanie întărită".
„Mussolini ştie că, cu sau fără voia lui, prin Anschluss sau prin Convenţiuni politice similare ca substanţă dacă nu ca formă, Germania va ajunge la Adriatică".
25
„Pretenţiunile asupra Dalmaţiei derivă, in ochii lui Mussolini, din necesitatea de a fi stăpînă pe ambele, coaste ale Adriaticei în clipa în care Germania, direct sau indirect, va ajunge la Triest".
„Revizionismul german este metoda cea mai elegantă pentru Mussolini de a ajunge Ia un revizionism în folosul Italiei înseşi".
Daladier s-a arătat îngrijorat de atitudinea Poloniei. Fără să o spună deschis, nu părea mulţumit de ideea, ventilată în unele cercuri la Paris, că Polonia se va înţelege cu Germania: „CV scrait un bon debaras pour nous\"
Am replicat că fruntariile sunt solidare şi că înţelegeri de felul celor pe care le scontează unii nu ar folosi Franţei şi aliaţilor ei in actuala conjunctură politică.
Din cercurile intime ale lui Daladier am aflat că acesta ar fi îngrijorat de lipsa de pregătire a armatei române, spunind că soldatul român nu ar avea decit 1 1 cartuşe de fiecare puşcă.

Mie nu mi-a vorbit nimic Daladier de această chestiune, în schimb, am insistat eu asupra necesităţii unor sacrificii din partea Franţei pentru a nu lăsa oştirea română nepregătită. Cu acest prilej, am aflat că sîrbii ar negocia cu Franţa un credit de 250 milioane pentru armata iugoslavă.
Dacă în discursurile sale publice Daladier nu este atît de precis ca în convorbirile lui particulare, faptul se datoreşte teme-rei de a nu fi răsturnat de la guvern prin pierderea voturilor de stingă.
Herriot. în lunga convorbire ce am avut-o cu Herriot, acesta nu şi-a ascuns antipatia lui personală pentru Daladier.
„Trebuie să recunosc însă — a spus Herriot — că Daladier a priceput chestiunea Pactului în patru şi că atitudinea lui este foarte corectă şi conformă cu interesele Franţei".
Apoi, Herriot mi-a dezvoltat, ca de la el, propriile noastre argumente împotriva Acordului în patru. Herriot este totdeauna mai ortodox în opoziţie ca la guvern. Limbajul său ele azi nu poate fi considerat ca o garanţie pentru mîine, dar trebuie să recunosc că el face plăcere aceluia care îl ascultă. Herriot părea montat împotriva britanicilor, care insistau asupra principiului de egalitate în materie de dezarmare.
, ,Voi scrie un articol — mi-a spus cl prin care voi spune lămurit că principiul de egalitate conduce fatal la paritatea de forţe navale intre Germania si Anglia".
26
în ceea ce priveşte Sovietele, am spus lui Hcrriot că politica lui de apropiere între Franţa şi Soviete este înţeleaptă sub trei condiţiuni:
1. Ca Franţa să realizeze că face numai un joc şi că nu va detaşa niciodată in fond Rusia de Germania.
2. Că, chiar pentru crearea aparenţei unei apropieri intre Franţa şi Soviete, Franţa trebuie să facă sacrificiul citorva miliarde de franci, atit impresia unei apropieri franco-sovietice poate domoli pornirile războinice ale Germaniei şi Italiei.
3. Că în momentul cînd Franţa va face acel sacrificiu să ceară Rusiei recunoaşterea francă a Basarabiei ca teritoriu românesc .
Herriot mi-a spus că niciodată nu şi-a făcut iluzia unei alianţe desăvîrşite între Franţa şi Soviete. Că ştie că, chiar aparenţa unei apropieri, necesită sacrificii băneşti şi că bineînţeles, nu va uita România în acel moment.
Herriot mi-a mărturisit că acum s-a convins că am avut dreptate in atitudinea ce am luat în chestiunea Pactului de neagresiune.
însărcinatul cu afaceri al Sovietelor la Paris, Rosemberg, vine să-1 vadă în fiecare zi. Limbajul lui în ceea ce priveşte România este cu totul deosebit de cel pe care îl ţinea astă toamnă. Dificultatea pe care o au Sovietele de a recunoaşte Basarabia va fi înlăturată cu menţiunea ca să lucrăm cu toţii în acest sens, fără a vorbi în public de chestiune, a conchis Herriot.
De Monzie. Este în sînul guvernului motorul Acordului în patru. Deşi revizionist, trebuie să recunosc că este un om de inimă care, dacă are idei greşite, manifestă sentimente amicale faţă de România.
„Trebuie să mă credeţi nebun ca să bănuiţi că eu voiesc revizuirea în detrimentul României, Iugoslaviei sau Poloniei. Dar, Rusia Carpatină nu poate să aparţină Cehoslovaciei". Şi De Monzie arată faţă de Beneş sentimente inamicale greu de înţeles.
De Monzie mai profesează şi credinţa că majoritatea voturilor la Adunarea S.D.N. este suficientă pentru invitarea la revizuire de care vorbeşte art. 19 din Pact.
De Monzie este un amestec de idei greşite şi de sentimente amicale care în totalul lor prezintă farmec.
în ce priveşte Cot, el nu a îndrăznit să-mi vorbească de revizuire, ci mi-a spus că ideile sale au fost greşit tălmăcite. El mi-a vorbit numai de procedura art. 19, în genere.
26
Bonnet. Ministrul de finanţe se arată foarte cumpătat în ceea ce spune dar nu este greu de ghicit că Acordul în patru are simpatii.
în ceea ce priveşte Chautemps, ministrul de interne care aşteaptă viitoarea preşedinţie de Consiliu, este net anti-revizionist şi a profesat o politică externă din cele mai ortodoxe, conform cu tradiţiunea franceză şi cu interesele noastre.
Berenger. Preşedintele Comisiunii Afacerilor Străine a Senatului mi-a spus că a comunicat Comisiunii Senatului Ia 17 noiembrie 1932 ideile dezvoltate lui Mussolini cînd 1-a văzut la Roma cu prilejul Congresului Volta, idei care sînt conforme cu cele cuprinse în Proiectul de plan remis lui Mussolini de Mac Donald. Partizan al unui Acord cu Italia, Berenger mi-a spus că nu concepe ca Franţa să părăsească pe aliaţii ei, Mica înţelegere şi Polonia, în chestiunea revizuirii pentru că ceea ce Franţa ar pierde prin aceasta nu poate fi înlocuit cu nimic.
Caillaux, al cărui cuvint are foarte mare autoritate azi în Parlamentul francez, este partizan hotărît al unei acţiuni speciale a Marilor Puteri. ,.Micile Puteri să nu uite că ele trăesc graţie baloa-nelor de oxigen date lor de Marile Puteri".

„în acest caz — am replicat eu — este preferabil să le lăsaţi să moară prin asfixiere decît să le daţi viaţă pentru a le asasina apoi"v
în ceea ce priveşte revizuirea însă, Caillaux consideră că ea este in contradicţie cu necesităţile restaurării economice şi este de acord că Pacea nu poate fi servită decît prin devalorizarea economică a fruntariilor.
Leon Blum, Tardieu, Laval, Franklin Bouillon, Louis Marin.
Dreapta toată susţine teza Micii înţelegeri fără restricţii.
Tardieu a recunoscut fără înconjur, ca autor al Tratatului de la 1919, că art. 19 nu prevede revizuirea fruntariilor care sînt fapte împlinite, ci numai a clauzelor în curs de execuţiune. Este singura teză justă.
„Dacă nu mă vezi făcînd un discurs contra revizuirii în Parlament, este în interesul Dvs, pentru că nu aş dori ca antipatia ce inspir eu azi actualei Camere să se traducă printr-un număr de voturi împotriva mea şi care să fie interpretate greşit, dar în mod sigur, în străinătate ca voturi revizioniste".
Laval. Mi-a spus că deşi de cînd a părăsit puterea el stă în rezervă, totuşi este suficient în contact cu opinia publică pentru a putea afirma' că un Acord în patru cu puteri dictatoriale sau că revizuirea nu vor fi niciodată acceptate de opinia publică franceză.
27
Flandin. Deşi de acord pe fond cu noi, îmi spunea ca Pactul în patru ar avea avantajul de a demasca pe inamicii noştri, obli-gindu-i să formuleze la lumina zilei cererile lor extremiste şi prin aceasta ridicînd împotriva lor opiniunile publice a tuturor Statelor occidentale.
Cit despre I.ouis Marin şi Franklin Bouillon, ei lucrează cu foarte multă sinceritate pentru ideile noastre. Din nefericire, este suficient ca unul din ei să ia cuvîntul in Parlamentul actual, pentru ca stingă să se grupeze toată împotriva lor.
Franklin Bouillon mi-a spus că a reuşit totuşi să se facă aplaudat la Marsilia de două mii de cetăţeni dezvoltînd teza: „Franţa va trebui să mobilizeze pentru Polonia".
Henry de Jouvenel. Ambasadorul Franţei la Roma a încercat să mă convingă că Mussolini realizează că Italia nu poate să facă o politică serioasă alături de Germania şi că, deci, este momentul ca Franţa să-1 ciştige. Ceea ce Mussolini vrea înainte de toate, este revizuirea culoarului în folosul Germaniei. Ideea lui este să se traseze un culoar german de-a curmezişul culoarului polonez pentru ca astfel, cele două trupuri germane să nu fie despărţite.
Pentru rest, Mussolini vrea numai rectificări de frontieră fără prea mare importanţă: „pour un son de revision".
Mica înţelegere ar trebui să priceapă că în interesul ei este să nu scape momentul acesta cînd Italia este atît de înţelegătoare.
Inutil să reproduc replica mea.
La o masă la care am fost invitat împreună cu Jouvenel, unde erau prezenţi un mare număr ele oameni politici, Jouvenel dezvolta tema necesităţii reîntineririi Tratatelor.
M-am mărginit să-i replic: „Nu se face operaţia lui Voronof la 12 ani" şi am avut asentimentul general.
Din cele ce preced reiese clar că există în sinul Guvernului şi al Parlamentului francez două curente:
Unul favorabil Acordului în patru aşa cum 1-a propus Mussolini, altul defavorabil în fond, dar nu destul de îndrăzneţ pentru motivele de politică internă pentru a spune pe faţă un NU categoric.
Din fericire, vizita mea la Paris a coincis cu momentul cînd sc îabora răspunsul francez la propunerea italiană şi acţiunea ce am dus a întărit, după propria mărturisire a Preşedintelui de
27
Consiliu francez, poziţiunea celor refractari Acordului în patru în felul în care îl concepea Mussolini.
La început, guvernul francez proiectase să răspundă numai printr-un memorandum pe care mi 1-a citit şi care era bine făcut. In acel memorandum, Franţa spunea categoric că nu înţelege să se facă un regim special articolului 19 şi întreba pe Marea Britanie şi Italia care este părerea lor cu privire la articolele 10 şi 16.
De Jouvenel şi De Monzie au considerat că memorandumul este un răspuns insuficient şi au presat guvernul francez să răspundă printr-un contraproiect proiectului italian şi englez. Quai d'Orsay a cedat. Dar, cum contraproiectul francez nu putea să exprime destul de clar rezervele Franţei faţă de iniţiativa italo-bri-tanică, s-a remis şi un proiect francez şi memorandumul care mi s-a citit, adăugîndu-i-se mici modificări.
Anexez textul contraproicctului francez şi al memorandumului. Din ele rezultă că guvernul francez ne-a dat satisfacţie cu privire la obiectiunile ridicate de mine în numele Micii înţelegeri.

Astfel:
1. Proiectul francez vorbeşte de egalitatea Statelor aşa cum este prevăzută de Pactul S.D.N.
2. Proiectul francez al unui Pact de înţelegere stipulează în mod formal că Marile Puteri se vor concerta pe chestiuni care le sînt proprii.
3. Proiectul francez pune ca principiu că Acordul în patru nu poate să deroge cu nimic metodelor si procedurilor prevăzute în Pactul S.D.N.
4. Proiectul francez prevede că în ce priveşte aplicarea articolelor din Pact nu se poate face o alegere arbitrară. Legătura care le uneşte nu poate fi disociată.
„Art. 19 oferă mijlocul legal de a adapta Tratatele existente, fără recurs la forţă, la situaţiunile internaţionale care pun în primejdie Pacea lumii". Acest articol şi aceste posibilităţi nu pot fi contestate. Dar alte principii care nu sînt cu numic mai puţin importante sînt afirmate de alte articole.
„Astfel, art. 10 stipulează obligaţia de a menţine contra oricărei agresiuni exterioare integritatea teritorială a membrilor S.D.N.; art. 16 prevede măsurile de ordin economic şi militar contra Statelor care recurg la război prin violarea angajamentelor lor".
„Dacă ar trebui dat colaboraţiunii celor patru Puteri obiecte precise în limitele Pactului, grija de a asigura deplina eficacitate
28
a acestor articole nu ar trebui să se impună cu mai puţină forţă ca aceea de a permite o punere în practică eventuală a art. 19".
în fine, guvernul francez în memorandumul cu care şi-a înaintat proiectul a exprimat o părere defavorabilă asupra revizuirii înseşi.
„Guvernul Republicii nu se poate împiedeca de a sublinia că prin faptul de a se insista în termeni pe principiul revizuirii, se riscă de a face să se nască speranţe care ar fi apoi imposibil de satisfăcut sau de a ridica îngrijorări care chiar nejustificate nu vor lipsi să facă obstacol la o apropiere între popoare. în special. Guvernul Republicii nu crede că în momentul cînd într-o parte a Europei se petrece o evoluţie a spiritelor şi instituţiunilor al cărui capăt nu se poate prevedea, convine să se încerce o astfel de experienţă".
Este suficient ca cineva să citească proiectul francez de Acord în patru şi memorandumul francez şi să se gîndească la echilibrul dintre cuvintele întrebuinţate pentru ca să realizeze de deoparte lupta care s-a dat în Franţa pentru ca cel puţin dc data aceasta, să se renunţe la metoda obişnuită de cîtva timp, aceea a acceptării în principiu cu rezerva mintală că se va distruge Acordul în momentul cînd se vor discuta detaliile.
Aceasta este metoda care s-a urmat la 11 decembrie cu prilejul egalităţii Germaniei in materie de dezarmare. Ea a dat greş.
Acestea fiind faptele, putem considera atitudinea Franţei ca satisfăcătoare, dat fiind mai ales precedentele şi faptul că ea nu este direct interesată în cauză in materie dc revizuire.
Dar, cum înseşi Franţa nu exclude revizuirea pentru o altă epocă, ar fi o mare greşeală să considerăm chestiunea ca definitiv tranşată în favoarea noastră chiar in Franţa.
Sîntem abia la punctul de plecare şi cînd mă gîndesc prin ce dificultăţi a trebuit să trec ca el să nu fie altul, conchid că este o datorie de a supraveghea la orice moment de aproape evoluţia politică franceză în această direcţie.
OIMMINK vÎX ANGLIA
▪
Anglia trăieşte azi sub imperiul unui paradox. Pe de o parte, opiniunea publică britanică este extrem de defavorabilă lui Hitler din cauza persecuţiunilor sale contra evreilor. Pe de altă parte, guvernul britanic pregăteşte revizuirea ca dar lui Hitler pentru a-1 calma şi a-1 aduce pe drumul cel bun.
28
Opinia publică britanică este însă de multă vreme revizionistă pentru că nu ştie ce este revizuirea. Din moment ce revizuirea nu atinge coloniile britanice, pentru ce nu ar constitui ea un panaceu împotriva tuturor relelor de care suferă Europa?
Dar şi în Anglia oameni politici şi publicişti de vază stau martori pentru a afirma că de îndată ce opiniunea publică va şti precis exigenţele ex-inamicilor şi va realiza că revizuirea înseamnă războiul, ea se va schimba.
Am fost invitat a merge în Anglia de sir John Simon cu prilejul întrevederii ce am avut cu el la Geneva. Invitaţiunea a fost repetată la Paris de către ambasadorul Angliei, lord Tyrrell.
Faptul cel mai caracteristic al misiunii mele în Anglia a fost că nu eu am avut să insist prea mult asupra punctului nostru de vedere, ci am avut deopotrivă să ascult teza interlocutorilor mei britanici care susţineau că au fost greşit înţeleşi, că ei nu se gîndesc la revizuirea concretă a unor anumite graniţe, ci se mărginesc să exprime punctul de vedere al lui Mussolini pe care ei nu 1-au acceptat, dar pe care îl examinează cu viu interes.

Mac Donald, sir John Simon. Nu cred că poate fi ceva mai surprinzător pentru cine a citit recentul discurs al lui Mac Donald în Camera Comunelor decît a asculta explicaţiunile acestuia din urmă, care tind să dovedească că nu este revizionist, ci voieşte numai să canalizeze eventualele cereri de revizuire ale învinşilor pe drumuri pacifice.
în convorbirea de o oră şi jumătate ce am avut cu Mac Donald nu m-am putut împiedica să-i spun că dacă explicaţiunile lui sînt liniştitoare, nu tot astfel de liniştitor este art. 2 din Proiectul britanic transmis la Paris. Acest text este următorul:
„Cele patru puteri confirmă că dacă dispoziţiunile Pactului S.D.N. stipulează un respect scrupulos al tuturor obligaţiunilor contractate ca mijloc de a realiza Pacea şi securitatea internaţională, ele prevăd posibilitatea revizuirii Tratatelor de Pace cînd se produc condiţiuni susceptibile de a da naştere unui conflict între naţiuni".
în vederea uşurării jocului art. 19 din Pact, cele patru Puteri propun ceea ce urmează:
„Dacă şi cînd un guvern ridică curate chestiuni (sic) particulare implicînd revizuirea Tratatelor, situaţiunea trebuie să fie clarificată la început prin negociaţiuni care vor fi conduse şi acorduri care vor fi încheiate între cele patru Puteri şi guvernele
'¡2
direct interesate; aceste negociaţiuni şi acorduri vor fi bazate pe recunoaşterea reciprocă a intereselor tuturor părţilor şi făcute în cadrul S.D.N.".
Am întrebat pe Mac Donald:
„Cum nu sunteţi revizionist din moment ce prevedeţi chiar o procedură specială pentru uşurarea aplicării art. 19 din Pact?".
Mac Donald mi-a spus că nu cunoaşte acest text care este făcut de Foreign Office.
în consecinţă, am chemat imediat pe sir John Simon care din acest moment a asistat la discuţiunea noastră.
Sir John mi-a spus că textul ce citez face parte din nota adresată de guvernul britanic Franţei prin intermediul lordului Tyrrell, dar că ea nu constituie o propunere britanică ci, împreună cu celelalte texte din aceeaşi notă, reprezintă rezultatul discuţiu-nilor dintre Mac Donald, el şi Mussolini, la Roma. Cu alte cuvinte, ceea ce numesc eu propunere britanică, este în realitate adevărata propunere italiană aşa cum a fost amendată pe urma discu-ţiunilor de la Roma, prima propunere (pe care o anexez în limba franceză) fiind abandonată de el şi înlocuită prin aceea cuprinsă în nota lordului Tyrrell.
Am întrebat pe Mac Donald ce gîn3eşte despre procedura de revizuire pe care o prevede textul mai sus citat, fie el italian sau britanic.
Mac Donald mi-a răspuns că propunerea este foarte raţională, deoarece dacă s-ar aduce direct la S.D.N. o chestiune de revizuire s-ar face în jurul ei o publicitate pe urma căreia ar naşte o tensiune care poate duce la război.
„Dar aceasta este procedura însăşi prevăzută de art. 19", am replicat eu!
Mac Donald a răspuns că procedura actuală nu este bună şi este preferabil ca un Acord să intervină în tihnă între statele interesate.
„Dar dacă un Acord nu intervine?", am întrebat eu.
„Atunci chestiunea vine în faţa S.D.N., conform art. 19", a spus Mac Donald.
„Dar aceasta înseamnă războiul, după părerea Dvs", am replicat eu.
„Nu", a răspuns Mae Donald, „căci este imposibil de conceput ca un Acord să nu intervină".
„Aceasta înseamnă că veţi întrebuinţa presiunea, adică forţa contra statelor mici", am încheiat eu.
29
în continuare, am explicat lui Mac Donald că procedura de revizuire prevăzută de proiectul italian sau britanic este ilegală pentru că contrazice art. 19, care stipulează că Adunarea S.D.N. şi numai ea este competentă în materie de revizuire.
„Dacă această procedură nu vă convine, amendaţi art. 19 dacă puteţi, în conformitate cu Pactul. Aceasta cere unanimitatea voturilor Adunării şi ratificarea a două treimi din statele membre ale S.D.N.".
„Nu este o raţiune pentru că credeţi acest lucru imposibil să puteţi modifica art. 10 printr-un Acord în patru".
„Pentru noi, statele mici, deşi art. 19 nu are sensul care îl atribuiţi, el ne oferă cel puţin garanţia de a putea cere în public statelor care reclamă revizuirea să precizeze făţiş noile fruntarii pe care le reclamă".
„Cum opiniunile publice ale acestor state vor împinge guvernele respective să ceară cît mai multe teritorii, ocrotirea noastră stă în excesul pretenţiunilor lor".

„Nu putem accepta să fim atraşi de la lumina zilei în întunericul cancelariilor diplomatice căptuşite cu vată şi din interiorul cărora strigătele noastre nu s-ar mai putea auzi".
„Eroarea fundamentală ce fac marile puteri consistă in faptul că ele cred că'adevăraţii beneficiari ai revizuirii sînt statele învinse".
Adevăraţii beneficiari ai revizuirii ar fi populaţiunile anexate. Dacă D-l Goembeş (Gomboş) este nemulţumit, nu este o raţiune să revizuim fruntaria României. Trebuie ca populaţiunile anexate să pună în pericol prin nemulţumirea lor Pacea lumii pentru ca art. 19 să devină aplicabil şi încă atunci, o recunoaşteţi cu toţii, revizuirea nu se poate face fără consimţămîntul statelor interesate.
Am rugat pe Mac Donald şi pe sir John Simon să ia act de trei lucruri:
1. Revizuirea duce în mod sigur la război;
2. Mica înţelegere nu va compărea în faţa celor patru Mari Puteri pentru a discuta o chestiune de revizuire sau oricare alta de competenţa S.D.N.;
3. Dacă revizuirea duce la război şi dacă se crede că nerevi-zuirea duce tot la război, trebuie luată o a treia cale, aceea a acordurilor economice care devalorizează frontierele, le fac invizibile, le spiritualizează.
Foreign Office. Am văzut la Foreign Office pe sir Robert Yansittart, subsecretarul permanent de stat, Sargent, directorul secţiunii româneşti şi Allan Leeper.
30
Ei abundă în aceleaşi cuvinte liniştitoare ca şi guvernul şi se miră de faptul că atitudinea Marii Britanii ar putea să ne neliniştească.
Ei recunosc că discursul lui Mac Donald în forma în care a fost făcut constituie o greşeală care nu trebuie însă exagerată.
Directorul secţiunii româneşti, Sargent, părea cel mai convins de drepturile speciale pe care le conferă Angliei, Franţei, Germaniei şi Italiei, calitatea lor de Mari Puteri.
„Veţi recunoaşte, D-le Titulescu, că Anglia este ceva mai mult decît Venezuela".
Am replicat: „Anglia are mai multă putere decît Venezuela, dar nu are mai multe drepturi decît Venezuela. Există între ele toate deosebirile dintre omul puternic şi omul slab. în faţa legii, amîndoi sînt însă egali".
„Cînd deci s-ar pune în discuţie chestiunea revizuirii S.D.N., Anglia este pentru mine egală cu Venezuela.
Cînd este vorba de existenţa mea de stat, Anglia este Anglia şi Venezuela nu este decît Venezuela".
Acel care la Foreign Office părea cel mai convins de pericolul revizuirii era Alian Leeper. El a făcut parte din comisiunea care a trasat fruntaria între România şi Ungaria şi ştie foarte bine că pentru a restitui un ungur Ungariei, trebuie să restituie mai mulţi români, ceea ce este absurd.
Leeper îmi spune:
„Poziţiunea pe care ai luat-o nu se poate combate. Argumentele sînt atît de puternice încît este fără de folos să cauţi contra-argumente. Ceea ce însă mă frămîntă pe mine este chestiunea de a şti ce va deveni Europa dacă Conferinţa de dezarmare nu reuşeşte, căci pentru mine Acordul în patru, aşa cum 1-a conceput Mussolini şi chiar noi britanicii, este mort. Se poate face un acord în patru pentru a scăpa faţa, dar el nu are nimic de-a face cu ceea ce am voit la început. Dacă însă peste acest eşec vine şi eşecul Conferinţei de dezarmare, nu mai rămînc Marii Britanii decît să se dezintereseze de politica europeană".
Văzînd la ce tinde această observaţiune a lui Leeper, am replicat:
„Vă puteţi dezinteresa de Europa, dar în măsura în care nu sînteţi legaţi prin tratate: Pactul S.D.N. şi Acordul de la Locarno. Să presupunem că de obligaţiunile din Pact vă puteţi debarasa prin ieşirea din Ligă. Dar din Locarno cum ieşiţi? Căci nu aţi condiţionat obligaţiunile ce aţi luat atunci de obligaţiunea Franţei de
30
a dezarma în condiţiunile ce voiţi azi sau de obligaţiunea de a intra într-un Directorat de patru".
Leeper mi-a răspuns că nu crede că obligaţiunile Acordului de la Locarno să aibă rigiditatea ce li se atribuie azi pe continent, după ce atîta vreme au fost subevaluate de Franţa.
Trezoreria britanică. Am văzut pe sir Frederic Leith Ross, consilierul economic al guvernului şi Welley, asistentul lui la Trezorerie.
Cu bunul simţ care caracterizează întotdeauna Trezoreria, ei mi-au spus că sînt uimiţi că în momentul în care problema capitală este restaurarea economică mondială, să se azvîrle în discuţie o chestiune ca revizuirea, care tulbură spiritele şi împiedică înţelegerile economice!
Leith Ross spunea că voiajul lui Mac Donald în America este o greşeală şi că graţie politicii primului ministru britanic, vom avea pe masa verde patru probleme insolubile:
1. dezarmarea;

2. revizuirea;
3. datoriile de război către America;
4. conferinţa economică mondială.
Sir Austin Chamberlain. Am dejunat la dînsul, numai el cu mine şi am discutat timp de două ore problemele la ordinea zilei.
Sir Austin părea amărît de faptul că guvernul britanic nu ţine de loc Parlamentul la curent cu ceea ce face şi că află de la prietenii lui străini schimbul de note britanice pe care trebuia să-l cunoască în calitatea lui de fost ministru de externe timp dc 5 ani şi semnatar al Acordului de la Locarno.
Nu se poate spune de Chamberlain că este anti-revizionist. Dar pentru el revizionismul este o fatalitate istorică care trebuie propagată prin apropierea sufletească a popoarelor, iar nu prin asmuţirea lor împotriva altora (unora).
„De altfel, spune sir Austin, cuvîntul revizionism mi se pare nepotrivit. în afară de chestia cu [...]* nu poate fi vorba decît de mici rectificări dc fruntarii, ca un gest de bunăvoinţă a popoarelor în vederea apropierii lor definitive. Nici un guvern nu poate face din revizuire un punct de program, cum a făcut Mac Donald".
„Acestea sînt lucruri care trebuie să vină de la sine, altfel iniţiative în această direcţie pot duce la război. Şi cum poate vorbi Mac Donald de revizuire în favoarea Germaniei — căci aceasta este revizuirea la care se gîndeşte, pentru rest, repet, este
* Lipsă din text

vorba numai de eventuale rectificări de fruntarii — cînd Germania se lasă condusă de un guvern care violează toate legile morale?"
Inutil să adaug că concepţia lui sir Austin este greşită, căci nu prin rectificări de fruntarii se poate stabili Pacea, dar ea este mai mult filosofică din moment ce el afirmă că ea nu trebuie să facă obiectul unei iniţiative a Marilor Puteri, ci obiectul unei paşnice evoluţiuni fără intervenţii din afară.
în ceea ce priveşte Acordul în patru, Chamberlain spunea:
„Nu am mai avut noi un Acord în patru cu Briand, Stre-semann şi Scialoja? V-aţi plîns voi, Micile Puteri, de noi atunci? Niciodată! Pentru că am avut grijă să nu facem din practica noastră obiectul unui acord înscris şi pentru că am avut grijă să vă ţinem mereu la curent despre tot ce decideam, atît de mare şi puternică era legătura sufletească între noi, aşa-zişii Mari şi aşa-zişii Mici".
Ca un omagiu pentru felul în care Chamberlain s-a purtat cu noi în tot timpul cît a fost ministru de externe, i-am spus:
„Da, dar atunci vorbeai D-ta în numele Marii Britanii. Şi deşi Germania era reprezentată prin Stresemann, un om care oricare îi vor fi fost ideile, a avut curtenia de a nu întrebuinţa niciodată cuvîntul revizuire, îmi reamintesc cu ce autoritate îi vorbeai D-ta.
îmi aduc aminte că atunci cînd Stresemann a ridicat o chestiune mult mai mică decît aceea a revizuirii, chestiunea procedării în materie de minorităţi, D-ta nu ai acceptat discuţiunea decît cu condiţiunea ca fiecare să participe la ea cumîinile curate".
Din numeroase convorbiri ce am avut la Londra, fără să mi se fi spus ceva precis în acest sens, nu aş fi mirat să aflu, sub condiţia ca Franţa să ştie să insiste asupra acestui punct, că Anglia ar accepta un Acord în patru care să ne vorbească de revizuire.
Bineînţeles, ar trebuie să-l accepte şi Italia.
Dacă o asemenea eventualitate s-ar realiza, Mac Donald şi-ar spune probabil în mintea lui că, cu sau fără un text privitor la revizuire, Marile Puteri ar putea să discute între ele această chestiune.
Atît numai că fără text nu ar exista procedura pentru ca Marile Puteri să-şi pună ideile lor în practică.
Şi chiar dacă ar exista o procedură, neprezentarea statelor interesate ar nărui, după propria opiniune a britanicilor, planul pe care unii din ei îl au în minte în acest moment.
Din convorbirile ce am avut în străinătate, voi desprinde sub formă de concluziuni următoarele constatări:

CONCLUZIUNI
1. Dacă cu privire la originea Pactului nu ne găsim, după cum am arătat la început, în prezenţa unor informaţiuni lămurite şi concordante, ne găsim în schimb în prezenţa unei certitudini cu privire la mobilul psihologic care constituie adevăratul izvor al planului de Acord în patru.
Acest mobil este frica pe care o inspiră politica lui Hitler. De frica lui Hitler, Franţa a voit să detaşeze Italia de Germania.

De frica lui Hitler, Anglia a intrat în făgaşul politicii propuse de Mussolini crezînd că acesta îl poate cuminţi.
Dar cred că acela care are cea mai mare frică de Hitler este însuşi Mussolini. El îşi dă bine seama că pentru moment prestigiul fascismului italian poate da Italiei un rol tutelar, dar că în scurt timp dezvoltarea puterii germane ar putea aduce Roma în dependenţa Berlinului.
Mussolini a voit să vîndă propria lui frică de Hitler ca monedă bună Angliei şi Franţei.
în Anglia, lumea politică e pe punctul să realizeze aceasta.
în Franţa, un acord cu Italia este dorit. Se regretă greşelile trecute ale politicii franceze faţă de Roma.
Şi, prin urmare, psihologia lui Mussolini nu e supusă aceleiaşi analize reci ca în Anglia. .
La baza propunerilor lui Mussolini mai stă şi antipatia lui faţă de S.D.N. unde, din cauza faptului de a o fi desconsiderat, nu poate să joace rolul de mîna întîi ia care rîvneşte.
De aceea, Mussolini vrea o organizaţie internaţională care să-i poarte pecetea.
2. Toată politica engleză este dominată de dorinţa de â împiedica războiul. Această dorinţă e atît de mare, încît Anglia nu mai e azi patronul celui slab, ci patronul celui tare.
Nu mai e patronul celui cuminte, ci patronul celui mai îndrăzneţ.
Căci nici cel slab nici cel cuminte nu poate provoca războiul şi atunci nu e preţ pe care Anglia să-1 refuze, mai ales atunci cînd este vorba ca el să fie plătit de altul pentru ca Pacea lumii să fie tulburată.
De aci atitudinile guvernului britanic atît de concertate pentru cei care nu cunosc de aproape evoluţia politicii britanice din ultimul timp.
Guvernul britanic ştie că dacă Anglia ar fi atrasă într-un război, dominioanele nu o vor urma.
Şi în acest caz imperiul britanic n-ar mai fi decît un cuvînt, căci lipsa de solidaritate a membrilor lui ar fi fost public dovedită.
32
De aci o dublă acţiune din partea guvernului metropolei britanice.
Pe de altă parte, acceptarea oricărei soluţiuni care ar putea amina războiul din partea acelora care în ochii lui l-ar putea provoca: Germania şi Italia.
Pe de altă parte, pregătirea unei retrageri în vechea splendidă izolare în cazul unui război european.
De pe acum se ridică glasuri care spun:
Dacă Franţa va refuza planul nostru de dezarmare, dacă Franţa va refuza revizuirea, ea va purta răspunderea războiului viitor. Marea Britanie a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-1 evita. Ea nu poate să participe cu nimic la evenimentele care vor urma şi se va retrage de pe scena politicii europene. .
Bineînţeles, acestea sînt glasuri de azi.
Ceea ce ar face Marea Britanie în cazul unui conflict general se va decide ca întotdeauna potrivit obiceiului britanic, la ultimul moment. Dar preocupările guvernului, de care vorbesc, explică unde a ajuns politica lui actuală.
3. în cercurile financiare cele mai calificate se explică politica lui Mussolini prin gravitatea situaţiunii financiare a Italiei.
Mussolini, mi s-a spus, voieşte să tragă tot beneficiul politic al prestigiului lui actual înainte ca criza financiară italiană să izbucnească.
De aci presiunea lui asupra tuturor pentru a se ajunge la un acord politic avantajos Italiei în timp util.
4. Cît despre proiectul Acordului în patru propus de Mussolini, el apare azi ca un lucru greu de realizat.
în adevăr, pentru ca el să reuşească, se cere ca cele patru Mari Puteri să fie de acord între ele şi se mai cere ca toate celelalte state să le recunoască supremaţia.
Or, nici una nici alta din aceste consideraţiuni nu sînt întrunite azi.
Călătoria lui Mac Donald în America va duce probabil la o încetinire a negociaţiunilor cu privire la acordul în patru. Contactul lui cu Herriot ar putea chiar atenua rigiditatea punctului de vedere al acestuia din urmă.
Am totuşi impresia că proiectul de Acord în patru, aşa cum 1-a voit Mussolini şi cum l-au voit britanicii, are plumb în aripi.
TITULESCU
(Arhiva MAE, Documentul nr. 25 489 din 9 aprilie 1933)
32
Memoriu adresat regelui Carol al II-lea la 11 septembrie 1939, din Saint-Moritz, asupra necesităţii pregătirii României pentru o nouă Conferinţă de pace

Saint-Moritz, Luni, 11 septembrie 1939
Externe
Strict Confidenţial Pentru M.S. Regele
A se descifra de un membru al Cabinetului Ministrului Afacerilor Externe.
Rog a se comunica textul prezentei telegrame Domnului Prim ministru şi domnului Ministru de Externe.
Sire,
„Deşi Anglia a comunicat oficial Japoniei că, chiar dacă Polonia va fi integral cucerită, războiul va continua, deşi nu avem nici o raţiune să credem că nu va fi astfel şi că nu ne găsim în faţa unui război de durată, cum în politica externă lucrurile se pot schimba de azi pe mîinc, nu putem exclude complet nici ipoteza unei conferinţe de pace mai apropiată decît s-ar crede. Ar fi posibil ca faimoasa reconstruire a Europei să vie în- discuţie în curînd. Oricît de lung ar fi războiul, România trebuie să fie gata şi în vederea discutării condiţiilor de pace şi să se pregătească din timp pentru ea.
Cred o datorie de conştiinţă să aduc la cunoştinţa Majestăţii Voastre şi guvernului român anumite fapte pe care le-am aflat recent şi de care Ministerul Afacerilor Străine iomân nu poate avea
71
Nicolae Titulescu la Conferinţa dc pace de la Paris, 1919—1920
cunoştinţă, deoarece este vorba de documente secrete care, în nici un chip, nu puteau cădea în mîinile lui. Este cert că ţinta României trebuie să fie de a nu restitui nici un centimetru pătrat din teritoriul ce posedă azi. Şi aceasta nu numai pentru că este drept, dar pentru că s-a văzut în afacerea Sudeţilor că o revizuire parţială are tendinţa a se întinde pentru a deveni totală. Este iarăşi cert că graniţele unei ţări vor fi determinate de situaţia ei militară şi politică, iar nu de discuţii verbale oricît de abile ar fi ele. Dar iarăşi nu se poate tăgădui că statele interesate întrunite în fine din nou în jurul mesei verzi, vor lua lucrurile de acolo unde au fost lăsate la conferinţa de pace din 1919 şi 1920, ca să se ştie pentru ce s-a atribuit cutărui stat, cutare teritoriu, pentru a se vedea în ce măsură justificările stabilirii statutului teritorial din 1919 şi 1920 mai sînt sau nu valabile astăzi. De unde putem afla raţiunile secrete care au determinat deciziunilc conferinţei de pace din 1919 într-un fel sau altul? La ministerul nostru de externe nu avem actele necesare în acest scop şi nici nu le putem avea, fiind vorba de arhivele altora. Ori s-a întîmplat ca un francez ilustru, care a jucat un rol covîrşitor la ultima conferinţă de pace, în bunătatea lui sufletească, găsind că trebuie să am o ocupaţie politică nu numai profesională, mi-a împrumutat toate dosarele conferinţei de pace. Mi-a fost deci dat să am în mîinile mele, vreme îndelungată, nu numai corespondenţa dintre România şi Marile Puteri, care este de altfel neînsemnată, ci toată corespondenţa şi discuţiunile dintre Franţa, Anglia, SUA şi Italia.
Am citit cu aviditate timp de luni de zile acest material bogat şi unic şi am pătruns în ultimele detalii în culisele conferinţei de pace. Am citit faimoasele convorbiri dintre cei patru: C16-menceau, Wilson, Lloyd George şi Orlando stenografiate de Man-toux şi care constituiesc adevăratele discuţiuni ale conferinţei de pace. Ele nu trebuie confundate cu discuţiunile diferitelor comi-siuni ale conferinţei, unele dactilografiate sau chiar tipărite, dar care toate nu sînt, cînd ai materialul complect în mînă, decît executarea ad literam în unele chestiuni a deciziunilor secrete ale celor patru. Bineînţeles că am făgăduit că nu voi spune nimănui din cele aflate. Cînd este vorba de ţara mea îmi este imposibil să o las fără apărare şi să nu transmit ceea ce guvernul Român trebuie să ştie, asigurîndu-i la rîndul meu rugămintea celei mai mari discreţii. Voi rezuma aci fructul mai multor luni de lectură.
33
Sire,
In primul rînd, am fost afectat să văd ce puţin loc au ţinut chestiunile româneşti, în mijlocul atîtor altele mult mai puţin importante.
In al doilea rînd, trebuie să mărturisesc că situaţia României la lectura acestor documentaţii este desesperantă. Din cauza tratatului de pace de la Bucureşti din 1918, dar mai ales din cauza felului în care a fost ocupată Budapesta în 1918, conferinţa a fost într-o stare de permanentă iritabilitate la adresa României. Aceasta a făcut ca conferinţa să fie deseori nedreaptă cu noi. Ceea ce nu este graniţă relativ la care să ne putem bizui pe discuţiunile conferinţei de pace din 1919, pentru a-i susţine imutabilitatea şi trebuie găsite noi motive. Le voi lua pe rînd:
întîi Dobrogea. Abia chestiunea pusă în discuţie între cei patru, Balfour a cerut restituirea în folosul Bulgariei a Dobrogei meridionale. Tardieu s-a opus cu energie acestei cereri, spunînd că România a venit la conferinţă ca aliată cu dreptul de a lua teritorii, nu ca învinsă cu obligaţiunea de a le ceda. Balfour a refuzat textual: „Ce păcat!" Tardieu

a încercat să treacă şi un al doilea argument foarte puternic de ordin militar: Restituirea Cadrilaterului pune Constanţa, singurul port prin care România poate fi revitalizată de aliaţii ei, sub bătaia tunului bulgar.
Nu numai că ceilalţi trei nu au acceptat argumentul, dar au cerut ca textele să fie aşa redactate, încît tratatul de la Bucureşti din 1913 să nu fie recunoscut de ei şi să apară pentru ei ca un res inter aliate. S-ar putea spune: acestea sînt discuţii preliminare care nu mai au valoare, odată ce Marile Puteri s-au legat printr-un contract solemn. Nu este aşa. Cînd este vorba să refaci Europa în echitate faptul că marile puteri au iscălit tratatul de la Neuilly, nu poate face imposibilă noua lor misiune.
Cred că punctul acesta trebuie să fie din partea noastră obiect de studii serioase, pentru a ne găsi noi argumente de fond. Cînd în iunie trecut am fost la Londra, Churchill mi-a spus, fără nici o jenă, că trebuie restituit Cadrilaterul Bulgariei. I-am spus că a apucat pe un drum greşit, că Bulgaria care a renunţat la Macedonia, nu poate face un cal de bătaie din Cadrilater. I-am adus argumente de fond: cel strategic, faptul că am primit în 1913 Cadrilaterul ca o compensaţie pentru renunţul românilor din Macedonia, faptul că în 1878 s-a oferit României Dobrogea cu Cadrilaterul pînă la Varna şi că guvernul Ion Brătianu a refuzat, în ciuda opiniunei regelui Carol I, care vroia să primească oferta,

şi ulterior i s-a oferit Dobrogea fără Cadrilater şi, în fine, colonizarea de atunci a Cadrilaterului, de altfel— turcesc, nu bulgăresc — cu elemente din Macedonia. Dar trebuie să mai fie şi alte argumente ce trebuie găsite şi studiate şi de aceea mi-am permis să semnalez Majestării Voastre şi guvernului cele ce preced.
Al doilea: Basarabia. De cîte ori Rusia contestă Basarabia România se crede acoperită de tratatul din 1920, semnat de Franţa, Anglia, Italia şi Japonia. Din citirea documentelor de care vorbesc mai sus, reiese că tratatul din 1920 are o valoare mai mică decît credem, dat fiind că în 1919 Clemenceau în numele Conferinţei de pace, a scris negru pe alb Amiralului Kolceak să continue lupta contra sovietelor, căci în schimb îi promite părţile neromâneşti din Basarabia. Deci, pentru aliaţii noştri, Franţa şi Anglia, în cea mai românească provincie, care este Basarabia, sînt şi părţi neromâneşti, ce trebuie restituite Rusiei.
Cred şi aci se impune un studiu amănunţit al situaţiei din sudul Basarabiei, căci reiese din cele ce spun că nu numai pentru Hitler cînd voia să facă statul ucrainean dar şi pentru Franţa şi Anglia, Basarabia ar urma să fie împărţită pentru ca principiul naţionalităţilor să fie respectat.
Al treilea: Bucovina. Motivarea cedării Bucovinei în comitetul de patru a fost următoarea: avînd în vedere că nimeni nu cere Bucovina, ea va fi atribuită României. în plus, în şedinţa la care a participat România, delegaţia română a recunoscut micul număr de români şi marele număr de ruteni. Trebuie neapărat să ne înarmăm cu statisticile necesare dovedind că Bucovina ne revine în virtutea principiului naţionalităţilor, căci de data aceasta se va găsi cine să ceară Bucovina. în orice caz, e ciudat să găsim temeiurile Ucrainei dorită de Hitler înainte de 23 august 1939, data acordului germano-rus, în discuţiile aliaţilor noştri de la 1919. Trebuie să ne ferim cu orice preţ ca convorbirile celor patru să devină publice. Nu vom mai avea nici un trai cu nici unul din vecinii noştri. Statele Unite de curînd au vrut să le dea publicităţii. Ar fi dezastros pentru noi, dat fiind că delegatul american Pollak, enervat de ocuparea Budapestei s-a exprimat continuu foarte aspru la adresa României. Trebuie să veghem la Washington în sensul intereselor noastre.
Al patrulea: Graniţa faţă de Ungaria. Clemenceau după o serie de încercări infructuoase de a obţine retragerea armatelor române din Budapesta pe linia armistiţiului, a sfîrşit prin a spune că ordinea trebuie să primeze justiţia şi afirmînd credinţa lui că Ion Brătianu nu-şi va retrage trupele din Budapesta pînă nu

obţine linia ce cere el, propune să dea României această linie urmînd să se facă Ungariei justiţie ulterior. De altfel, semnînd Tratatul de la Trianon împreună cu dr. Cantacuzino, cum nu puteam accepta scrisoarea lui Millcrand, am avut ideea că România, Iugoslavia şi Cehoslovacia să scrie lui Millerand chiar în ziua semnării Tratatului de la Trianon, adică la 4 iunie, ca să nu mai aibă timp să ne răspundă, pentru a-1 felicita de a ne fi dat în fine dreptate, amintind Ungariei că la aplicarea graniţei pe teren, ea va avea să mai facă concesiunile ce nu fuseseră acordate pînă atunci. Nici dr. Cantacuzino, nici Dimitrie Ghika n-au vrut să semneze această scrisoare.
Am găsit la cehi un tînăr foarte inteligent, care înlocuia pe Beneş, şi pe care îl vedeam prima dată, care a consimţit să urmeze calea ce-i indicam. Acest tînăr era Osuski. Mai mult, bătrînul Pasici, găsind formula foarte abilă, a iscălit şi el scrisoarea. Scrisoarea noastră fiind remisă în ziua de 4 iunie 1920 la ora 12, la Ouai d'Orsay şi semnarea Tratatului de la Trianon avînd loc la ora 4, Millcrand n-a avut timp să ne răspundă şi ne-a răspuns ulterior, pe urma convorbirilor avute cu el. Cînd aşa s-a fixat graniţa spre Ungaria, e greu să te bizui numai pe dreptatea făcută nouă în 1919, la o viitoare conferinţă. Mai mult, fostul ministru Alecu Constantinescu colonizînd cu unguri teritoriile din jurul Oradiei, nu mai aveam majoritate de români decît în judeţe. Aceasta m-a împiedicat ca ministru de externe să public harta etnografică pe plăşi comandată la un institut etnografic din Dresda.
Astfel, cu cuvîntările lui Clemenceau în comitetul de patru, cu scrisoarea lui Millerand şi colonizarea făcută de noi, situaţia este foarte grea.

Al cincilea: Banatul. Este o tristă pagină de istorie. Din toate documentele Conferinţei, Banatului i se referă cele mai multe. Aci s-au concentrat toate sforţările delegaţiunii noastre. Mai mult, reiese din lucrările secrete ale conferinţei că, la un moment dat, guvernul român a propus Bulgariei concesiuni în Cadrilater, în schimbul sprijinului ei contra Serbiei. E drept că neluînd Banatul întreg, toată această chestiune de schimb de teritoriu cade, dar nu e mai puţin adevărat că pentru marile puteri există dovada că Dobrogea meridională, în propria noastră judecată nu ne este esenţială, căci am întrevăzut chiar noi să facem din ea obiect de compensaţie.
Sire,
Trebuie să ne mirăm de toate cele ce preced?
35
Mărturisesc că la început am răspuns negativ la această întrebare. Dat fiind enervarea produsă de pacea separată din 1918, ale cărei raţiuni nu s-au putut pricepe la mii de kilometri distanţă, şi de felul în care s-a ocupat Budapesta. Dar, în cercetările mele am dat peste un document emanat de la un om pe care toţi românii l-au considerat ca cel mai mare amic al ţării, Ministrul Saint-Aulaire, document care poartă o dată anterioară intrării noastre în război,-deci anterior oricărei posibilităţi de culpă românească. Cînd Ionel Brătianu 1-a convins pe Saint-Aulaire să-i dea în scris la Iaşi, în Decembrie 1917, autorizarea de a face pace separată în sensul că consideră că România şi-a îndeplinit toate obligaţiunile şi că aliaţii nu-i mai pot cere nimic, Clemenceau 1-a revocat. De atunci Saint-Aulaire şi-a legat soarta de aceea a lui Ionel Brătianu şi ca să se scape pe el, a făcut totul ca să justifice la Paris politica lui Ionel Brătianu. De atunci, da, Saint-Aulaire a devenit amicul României prin Ionel Brătianu, dar în realitate amicul lui propriu din instinct de conservare. Dar altul era Saint-Aulaire cînd se simţea tare în şa. Am citit telegrama prin care anunţa guvernului francez semnarea convenţiunilor militare cu România.
Am simţit o dureroasă strîngere de inimă şi sînt sigur că toţi vor simţi la fel la cercetarea ei. Nu ştiu cum să rog pe toţi care vor citi ceea ce scriu acum să păstreze cea mai mare discreţie. Altfel, nu mai aflu nimic şi ţara pierde un izvor de informaţie.
Saint-Aulaire anunţă încă de la intrarea noastră în război că nu se pot ţine angajamentele luate faţă de România. El a dat tonul la Quai d'Orsay de la început în defavoarea noastră. Şi cînd peste această proastă pregătire a atmosferei româneşti în occident au venit şi fapte criticabile pentru aliaţi, era fatal ca discuţiunile de la Conferinţa de pace, să fie ceea ce au fost. Nu voi cita nici numărul, nici data, telegramei lui Saint-Aulaire. Mă voi mărgini să spun că e anterioară cu cîteva zile intrării noastre în război.
Extrag din ca părţile care interesează:
„Am onoarea a adresa Excelenţei Voastre textul original care a fost semnat la Bucureşti, la data de 17 ale acestei luni,.4 stil vechi, de miniştrii Ouadruplei înţelegeri şi Domnul Brătianu, conţine cîteva incorecţiuni; cum sensul acestor articole nu este mai puţin precis, am crezut, colegii mei şi cu mine, că era preferabil să le adoptăm aşa cum ne-au fost prezentate, în loc să mai facem obiectul unor observaţiuni care ar fi riscat de a ieşi din domeniul gramaticii de a se întinde la alte părţi din text şi de a întîrzia semnătura.
35
O clipă de fermă hotărîre e un lucru prea rar la preşedintele Consiliului român pentru ca graba noastră de a profita de ea să nu fi prelevat asupra unor consideraţiuni în fond secundare". Şi Saint-Aulaire continuă mai departe telegrama: „Baronul Fas-ciotti a părut puţin afectat de a trebui să dea adeziunea guvernului său unei clauze de garanţie mai favorabile decît aceea ce a putut să obţină Italia. El s-a consolat de acest lucru în acest termen: «nu există nici un inconvenient de a garanta României concesiuni imposibile de realizat; nu ne vom ţine angajamentele noastre fără nici o remuşcare pentru că nu avem nici un mijloc de a le executa. Această clauză de garanţie ar fi fost mai jenantă dacă cercurile româneşti ar fi fost mai moderate». Şi Saint-Aulaire încheie telegrama lui cu aceste cuvinte: , .Ministrul Rusiei a aprobat o observaţie atît de judicioasă".
Prin urmare, prin gura ministrului Rusiei — abilitate supremă dar cusută cu aţă albă — Saint-Aulaire exprimă şi el părerea că aliaţii pot, fără nici o reţinere, să nu ţină angajamentele luate faţă de România, ca fiind irealizabile.
Ce construcţie absurdă. Sau aliaţii erau victorioşi şi puteau tăia din corpul Austro-Ungariei, ceea ce făgăduiseră; sau aliaţii erau bătuţi de Puterile Centrale şi n-aveau nici o obligaţie faţă de România.
Ce era irealizabil? Desigur, telegrama lui Saint-Aulaire nu poate schimba cu nimic datoria noastră de recunoştinţă pentru Franţa. Dar ea ne arată ce se poate ascunde sub amabilitatea de formă a ambasadorilor străini. La Conferinţa păcii, Franţa a făcut cel mai mult pentru România prin Tardieu şi, cu tot caracterul lui impetuos, prin Clemenceau.

România trebuie menţinută în graniţele sale actuale şi se poate menţine. Aceasta este o chestiune de politică generală. Dar pentru aceasta Majestatea Voastră şi guvernul român trebuie să ştie în plus cît mai în detaliu cum s-au petrecut lucrurile la trecuta conferinţă de pace în vederea celei noi, oricît de îndepărtată ar fi data ei, noi neputîndu-ne prezenta în faţa lumii, cum încearcă unii s-o
facă, ca îmbogăţiţi fără cauză.
De aceea mi-am îngăduit să telegrafiez. Este război. Moartea este mai aproape de noi ca oricînd.
Dacă voi găsi chestiuni asupra cărora n-am avut ocazia să refer ca ministru de externe, pentru că le-am aflat sau pentru că s-au petrecut ulterior încetării misiunii mele de ministru al afa
36
cerilor străine, îmi voi permite să telegrafiez din nou. Ele aparţin ţării. Nu le pot deci păstra pentru mine".
Sire,
Sînt cu adînc respect al Majestăţii Voastre
TITULESCU
(Arhivele Statului Bucureşti. Arhiva istorică centrală. Fond Casa Regală, sosarul Nr. 44/1939, Mapa 18 nr. 402)
36
Menioriu-Raport trimis regelui Carol al II-lea la începutul anului 1940, referitor Ia istoricul raporturilor româno-sovietice
Sire,
¡1 • i
Am onoarea de a vă adresa raportul politic în chestiune. El tratează în mod amănunţit despre raporturile ruso-române.
Dacă Majestatea Voastră nu dispune de timp în aşa fel ca să-1 poată citi în întregime, îmi voi permite să subliniez pasajele care ar prezenta interes pentru Majestatea Voastră.
a) Este mai întîi acela care începe cu sfîrşitul primei pagini şi se termină la pagina 5.
b) Este apoi partea care începe la pagina 54 şi se ocupă de evenimentele din 1936 pînă la sfîrşitul raportului.
Sire,
Sînt al Majestăţii Voastre, cu cel mai profund respect, foarte umilul şi foarte supusul servitor
ss. N. Titulescu
Sire,
Vă adresez raportul politic în chestiune. El tratează despre relaţiile ruso-române.
îmi veţi permite, în acest scop:
a) De a reaminti anumite fapte pe care le-am spus deja Majestăţii Voastre, dar fără de care Majestatea Voastră ar realiza mai greu, în adevărata accepţiune a cuvîntului, faptele noi pentru care scriu.
Unele din aceste fapte noi sînt de o foarte mare importanţă. Altele se referă la amănunte pe care Majestatea Voastră nu a putut să le cunoască, deoarece nu am avut ocazia de a i le expune. Dar ele au valoarea lor istorică;
b) De a da acestui raport coloritul necesar. Sînt lucruri pe care le-aş putea tăia, dar pe care intenţionat le scriu pentru ca Majestatea Voastră să înţeleagă exact atmosfera în care s-a desfăşurat ceea ce a fost numit „politica mea" şi ceea ce a fost.
36
în realitate, politica Guvernului României din timpul meu faţă de URSS, aşa cum voi dovedi cu uşurinţă;
c) De a citi acest raport în lumina situaţiei politice din
1936.
Am prevăzut totuşi, Sire, şi o situaţie contrară. In cartea scrisă în 1937, pe care trebuia s-o public la sfîrşitul anului 1937, începutul anului 1938, cu privire la politica generală a României şi a cărei publicare este practic interzisă de o lege a Cabinetului Goga, nu pentru că cartea ar aduce vreun prejudiciu oarecare României, ci pentru că ar fi putut constitui sursa unei dezbateri judiciare nedorite, există un pasaj care dovedeşte previziunea pe care am făcu t-o.

Nu am la mine decît exemplarul englezesc al acestei cărţi. Un alt exemplar în engleză se găseşte în mîinile unui prieten britanic la Londra cu „Peria" (prima probă tipografică). Prin urmare, am mărturii pentru a vă dovedi că ceea ce citez aci este însăşi realitatea şi nu o invenţie ulterioară. De altfel, toate conversaţiile mele cu Majestatea Voastră şi diferitele Cancelarii prevedeau, în cazul unei politici contrare celei pe care o preconizam, posibilitatea unei alianţe între Germania şi URSS.
Cum exemplarul meu este în limba engleză, traduc în franceză pasajul următor scos din capitolul „Politica României faţă de URSS" (paginile 105 la 107 din volumul dactilografiat):
„Iau asupra mea responsabilitatea declaraţiei următoare: am fost, sînt şi voi rămîne mereu în favoarea unui pact de asistenţă mutuală cu URSS, atîta vreme cît această ţară va duce politica de pace şi prietenie între naţiuni pe care a practicat-o în cursul anilor din urmă".
Rog pe Majestatea Voastră să observe că prevăzusem eu însumi schimbarea unei politici ruse faţă de ţările din Europa.
Continui citatul din cartea mea:
„Un asemenea tratat este necesar României, fie că Germania porneşte război împotriva URSS, fie că ajunge să se înţeleagă cu această ţară.
Mai mult, tratatul şi pactul de asistenţă mutuală româno-rus trebuie încheiate în momentul propice pentru România; altfel, apropierea ruso-germană se va face fără noi, deci contra noastră, cum am mai spus. Apropierea ruso-germană trebuie să ne găsească deci ca aliaţi ai URSS.
Trebuie să ne amintim de lecţiile trecutului cu privire la relaţiile ruso-germane.
37
Eu consider prietenia franco-rusă ca o axiomă; ᶜ<>:*i$_{secm}$ţ$_{a}$ sa inevitabilă este prietenia ruso-română.
Dar cum s-a realizat ea in trecut, această prietenie? f$_{ranco_}$
rusă?
Politica lui Bismarck a constat in menţinerea cv^ perse verenţă a celor mai bune raporturi posibile între Gen^^' $_{ş}$j Rusia.
Republicanii francezi dinainte de războiul din 1914 $_{au}$ f$_{ost}$ capabili să încheie o alianţă cu Rusia ţaristă, intrînd în f j$_{sura\ pe}$ care o crease greşeala Germaniei de a nu reînnoi Tratatul ¿$_{e}$ jj$_{ea_}$ sigurare.
Tratatul de la Rapallo a reînnoit tradiţia politicii j$_{u}$j g$_{¡s_}$ marck.
Numai datorită greşelii comise de Germania în ulti^jj $_{an}$j ca rezultat al ostilităţii sale strigate în gura mare împotrivr^ ţjrss' Franţa democratică de astăzi a fost capabilă, în 1935, să, încheie o alianţă cu Rusia Sovietelor.
Se vorbeşte astăzi despre diferenţa de ideologii car^ î$_{mp}$j$_{e_}$ dică o apropiere între Germania şi URSS. Aceasta poate f j $_{a}$d¿v$_{a_}$ rat. Dar cîtă vreme va dura acest obstacol?
Nimeni nu $_{ş}$tie în orice caz, el nu poate dura veşnic.
Lucrul esenţial pentru România este să încheie pa^$_{u}$j $_{sau}$ de asistenţă mutuală cu URSS înainte de a se fi pror4$_{Us\ vreo}$ apropiere între această ţară şi Germania.
După o asemenea apropiere, un pact de asistenţă ţ-rmtuală între România şi URSS ar fi considerat de acest stat <j$_{a}$ iip$_{S}$jţ-de utilitate.
Pun în aceste cuvinte întreaga gravitate pe care j$_{u}$¿$_{eca}$i$_{a}$ mea politică a putut-o dobîndi în 25 de ani de experienţă".
Şi aceste ultime cuvinte, Sire, sînt subliniate în text$_{u}$j $_{car}$Hj
mele.
Ţin să adaug că un pact cu URSS ar fi, poate, posihji $_{as}$tăzi dacă România ar părăsi axa Londra-Paris pentru a deve^j $_{a}$ij$_{ata}$ Germaniei şi a URSS.
Dar nu de aceasta este vorba aci.
I. APĂRAREA BASARABIEI
Pentru ca să se înţeleagă politica pe care am dus-o$_{j}$ trebuie pornit de la ideea că nu trebuie să cerem niciodată Basa.$_{ra}$bi$_{a}$ ^ îa ruşi. Aceasta ar însemna că ruşii au dobindit-o în mrjţj]$_{e}$g$_{a}$]
$_{7}$ - c. 274
37
Mai mult, aceasta ar afecta Tratatul din 1920 între Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, care au recunoscut autodeterminarea basarabeană, în ciuda condiţiilor defectuoase în care aceasta s-a produs.

Atîta vreme cît ruşii erau membri ai Societăţii Naţiunilor, noi aveam asupra Basarabiei un titlu ce nu ne putea fi luat: eram asociaţi într-o ligă în care nu se putea intra decît dacă fiecare stat recunoştea în mod precis frontierele vecinului său. Mai mult, modificările teritoriale (dacă prin extraordinar Articolul 19 le permitea, ceea ce nu este cazul; dar nu aci voi trata acest subiect) nu se puteau face decît pe cale paşnică.
L-am întrebat pe Litvinov, în septembrie 1934, dacă din întîmplare nu avea intenţia de a face rezerve cu privire la frontierele noastre actuale între URSS şi noi, caz în care aş fi adoptat o atitudine netă împotriva intrării URSS în Societatea Naţiunilor.
Litvinov mi-a răspuns negativ.
I-am mulţumit şi am fost unul dintre cei care au luptat cel mai mult pentru intrarea URSS în Societatea Naţiunilor.
Apărarea mea în ce priveşte Basarabia se poate rezuma după cum urmează: de la originea timpurilor şi pînă în 1812, întregul teritoriu basarabean a fost sub dominaţia română. Ştefan cel Mare considerînd că nu se puteau continua luptele împotriva turcilor, în ciuda victoriilor sale, chemă la patul său de moarte pe fiul său Bogdan şi îi spuse că de atunci înainte Moldova trebuie să fie supusă unui stat mai puternic care să fie în stare s-o apere. Există două state, a spus Ştefan cel Mare, care ar putea îndeplini acest rol: Polonia şi Turcia. Dar, adăugă el, Moldova nu trebuie să aibă încredere în Polonia, căci aceasta este cu două feţe!!! în consecinţă, el care purtase 44 războaie împotriva turcilor, 1-a sfătuit pe fiul lui Bogdan să supună Moldova Turciei care este leală.
Acest act era extrem de politic, dat fiindcă Moldova nu fusese învinsă şi prin urmare obligaţiile impuse de Turcia nu erau prea grave: cîţiva saci de aur pe an, şoimi şi trimiterea unui anumit număr de fii de boieri în armata ienicerilor care serveau drept zălog moral al executării acestui contract.
în aceste condiţii a fost încheiat acordul cu Turcia.
Este cel puţin ceea ce am fost învăţat la şcoală, la cursul de istorie a României.
Ce înseamnă, din punctul de vedere al dreptului internaţional, un contract de felul celui intervenit între Moldova şi Turcia?
Este un contract de vasalitate, bine cunoscut în tratatele de drept internaţional şi studiat ca atare.

Care este prima obligaţie impusă Seniorului de un asemenea contract?
Apărarea pe calea armelor a teritoriului vasalului.
Cînd, în 1812, Rusia, încurajată de Napoleon I, a cerut Turciei Basarabia, ce a făcut Turcia?
Turcia a cedat Basarabia Rusiei. Prin această concesie, Turcia a violat pur şi simplu contractul său de vasalitate; şi Rusia a devenit complicele violării unui contract de drept internaţional. Or, complicitatea la violarea unui contract de drept internaţional nu poate crea dreptul.
Evenimentele au vrut ca, treptat, şi prin diferite mijloace. Basarabia să revină la România.
în 1856, Conferinţa de la Paris a restituit Principatelor Unite şi nu Turciei, cele trei judeţe din sudul Basarabiei.
Este important de relevat că Basarabia, cedată de Turcia în 1812 Rusiei, a început să fie restituită parţial în 1856 de către concertul european Principatelor Unite şi nu Turciei.
Este adevărat că noi am pierdut în 1877 cele trei judeţe meridionale ale Basarabiei, datorită unei idei machiavelice a lui Bismarck. El a vrut ca între Rusia şi noi să existe o problemă teritorială, în aşa fel ca România să facă întotdeauna parte din frontul german împotriva Rusiei (dacă s-ar ivi necesitatea). într-adevăr, Majestatea Voastră cunoaşte Tratatul de reasigurare al lui Bismarck cu Rusia, pe care împăratul Wilhelm al II-lea a comis greşeala de a nu-1 reînnoi. Şi această greşeală a adus alianţa franco-rusă şi războiul din 1914.
Ionel Brătianu şi Takc Ionescu, după ostilităţile din august 1914, văzînd de la început foarte limpede de care parte se aflau adevăratele interese ale României şi în ce sens se îndrepta victoria, au răsturnat această politică, care, în treacăt fie zis, fusese deja răsturnată, prin războiul nostru din 1913, pe care nu-1 purtasem sub egida Austriei.
în consecinţă, Ionel Brătianu n-a vorbit nici un singur moment, la începutul războiului din 1914 cu Franţa sau cu Anglia, ci numai cu Rusia.
Rezultatul acestor conversaţii a fost că la 1 octombrie 1914 el a încheiat o înţelegere cu Rusia, prin schimbul de note între Diamandy şi Sassonoff, în virtutea cărora România, în schimbul unei neutralităţi binevoitoare, era autorizată să ocupe toate teritoriile de dincolo de Carpaţi locuite în majoritate de români.
Repet, la data de 1 octombrie 1914.

Este cel mai mare succes diplomatic repurtat de Ion Brătianu, căci el obţinea, în schimbul neutralităţii, ceea ce numai războiul îi putea da.

De cîte ori nu i-am spus fiului său, George Brătianu, care ca un ignorant, critica politica pe care o duceam în numele guvernului: „Nu Dv. urmaţi politica tatălui Dv., ci eu!"
Dar, s-ar putea întreba, în aceste condiţii, la ce bun intrarea în război din 1916, din moment ce posedam încă de la 1 octombrie 1914 tratatul pe care ar fi trebuit să ni-1 aducă intervenţia noastră armată?
Explicaţia este simplă pentru cei ce au trăit acele timpuri grele pe care le cunosc în toate amănuntele lor.
Take Ionescu era prea inteligent pentru ca să nu-şi dea scama că Franţa şi Anglia aveau tot interesul să detaşeze micii aliaţi de Germania şi chiar să rupă frontul care se opunea atunci celui al francezilor şi englezilor.
A existat teama ca Ungaria să nu fie atrasă într-un tratat de pace separat şi atunci convenţia încheiată între România şi Rusia nu mai servea la nimic.
Fapt ciudat, pe care l-am descoperit în cercetările mele ulterioare încetării mandatului meu de Ministru al Afacerilor Externe: Sassonoff era o fiinţă atît de orgolioasă, încît n-a comunicat Franţei şi Angliei convenţia română decît cîteva luni după ce aceasta fusese semnată, considerînd-o ca un lucru propriu Rusiei.
Astfel, cînd noi am intrat în război, în august 1916, scopul a fost de a împiedica Ungaria să încheie pace separată (Majestatea Sa îşi aminteşte tentativele făcute de Franţa pe lîngă împăratul Carol şi împărăteasa Zitta) şi de a obţine asentimentul franco-englez pentru executarea promisiunilor ruse.
Odată ce Basarabia a revenit în posesia noastră prin tot felul de mijloace, a cere recunoaşterea rusă a acestei anexiuni înseamnă a renunţa la 2 000 de ani de posesiune, înseamnă ratificarea noastră a violării contractului internaţional, comise de Turcia în 1812, înseamnă recunoaşterea noastră a complicităţii ruso-turce ca sursă de drept.
Sire, pentru a fi Ministru al Afacerilor Externe al României, trebuie să cunoşti istoria ţării tale şi, mai ales, istoria politică europeană din ultimii ani.
De aceea, cînd a fost vorba de Basarabia, eu am cerut întotdeauna un singur lucru: recunoaşterea frontierelor noastre ca fapt in se şi nu ca o concesie rusă faţă de noi.
39
Am obţinut-o prima oară la Londra în 1933, prin Convenţia care defineşte agresorul, ratificată de Majestatea Voastră. Âm obţinut-o o a doua oară în 1936 printr-un act pe care n-am avut ocazia de a-1 prezenta Majestăţii Voastre, căci la 29 August 1936 am fost demis din funcţia mea, în condiţiile bine cunoscute.
Dar să procedăm în ordine pentru a fi complet.

II. AUTODETERMINAREA DIN 1918

Primul nostru titlu în ce priveşte Basarabia, după Marele Război, este autodeterminarea din 1918. Basarabia a vrut să se alipească Patriei-Mame. Este un fapt care ar trebui să aibă o importanţă capitală, dacă condiţiile legale ale unei autodeterminări sînt întrunite. i|
Dar au fost ele?
Să-mi fie îngăduit să exprim ca român faţă de români temerile mele în această privinţă, avînd în vedere de altfel că ştiu că ruşii folosesc ca argum'.nte legale în favoarea lor ceea ce pentru mine nu este decît o teamă. Dar, vai, cît de întemeiată din punct de vedere juridic!
în primul rînd, numărul celor care au votat autodeterminarea este foarte mic faţă de cei ce s-au abţinut. Şi printre cei ce s-au abţinut figurează nume de persoane care au jucat în via ia politică a României Mari un rol foarte important.
Apoi, autodetennmarea a avut loc în vreme ce trupele române ocupau Basarabia, în virtutea hotărîrii pe care guvernul lu i Ion Brătianu a luat-o în timp util.
Aş putea intercala aci rolul pe care l-am jucat eu pentru a determina guvernul să ocupe Basarabia. Ministrul Otescu, pe atunci secretarul meu, ministrul Pelivan, ar putea aduce mărturia lor. în ce priveşte al treilea personaj care ar fi putut spune ce am făcut eu atunci, Dumitru Iancovici (un alt secretar al meu), acesta a m urit. Dar nu vreau să mă opresc aci asupra acestor chestiuni.
Dar autodeterminarea este, ca să spunem aşa, plebiscitul. Orice plebiscit, pentru a avea o valoare de drept internaţional, trebuie să se desfăşoare în libertate. De aceea, acolo unde a fost folosit foarte adesea, căci se ştie cîte regiuni au fost atribuite prin Tratatele din 1919 anumitor ţări pe bază de plebiscite, forţe internaţionale au fost acelea care au menţinut ordinea şi nu forţele militare ale uneia sau alteia din părţile interesate.
39
Ce este cel mai rău este că această autodeterminare a fost precedată de două scrisori:
a) Una a generalului Avcrescu, atunci pentru prima dată Preşedinte al Consiliului, care spunea Sovietelor că trupele române vor fi retrase din Basarabia imediat ce ordinea va fi restabilită acolo;

b) Cealaltă a lui Clemenceau care, în numele marilor puteri, îi scria generalului Kolceag să-şi continue lupta contra Sovietelor, căci partea rusă a Basarabiei îi va fi atribuită întotdeauna. Acesta este unul din faptele noi pe care le-am descoperit după încetarea misiunii mele de Ministru al Afacerilor Externe şi pe care voiam să-l aduc la cunoştinţa Majestăţii Voastre.
Astfel, Ucraina, care era, în concepţia anumitor oameni, o ţară destinată să separe Rusia, a cărei capitală este Moscova, de Germania şi care trebuia, potrivit politicienilor germani, să fie sub influenţa germană, atît de mare era interesul politic şi economic al acesteia din urmă, nu mai este o concepţie germană, ci o concepţie a propriilor noştri aliaţi, avînd în vedere că Clemenceau scria în numele Angliei, Italiei şi Franţei.
îmi dau seama acum de sinceritatea bucuriei lui Litvinov cînd, cerînd Basarabia prin formule care nu-i pronunţau numele şi în conformitate cu teza pe care am expus-o la punctul I, el mi-a spus:
„Sînt mulţumit că n-aţi pronunţat numele « Basarabia » în formulele Dv., căci nu ştiţi ce muncă desfăşoară germanii împotriva Moscovei în această regiune. îmi dau perfect seama că cu definiţia Dv. a teritoriului conţinută în Convenţia despre agresiune semnată la Londra, noi am pierdut Basarabia din punct de vedere juridic (pentru a nu mai vorbi de actul din 21 iulie 1936, despre care voi da amănunte mai jos). în adevăr, ce ne rămîne? Mijloacele paşnice? Revizuirea? Dar ce valorează acestea? înainte de 1933 noi puteam ocupa Basarabia ca teritoriu rus, avînd în vedere tratatele internaţionale care ne-o acordau, condiţiile în care aţi practicat aşa-zisa Dv. «autodeterminare » şi faptul că nu sîntem semnatari ai Tratatului din 1920. Am fi putut ocupa Basarabia ca teritoriu rus fără a viola măcar Pactul Kellogg. Dar cu definiţia agresorului lucrurile s-au schimbat în defavoarea noastră. Cu Bessarabia krasnaia şi faptul că în formulele Dv. nu există cuvîn-tul «Basarabia », pot să mă apăr în Comitetul Central contra exigenţelor ucrainienilor şi celor ale duşmanilor mei. Aflaţi că Basarabia nu este o chestiune care interesează Moscova, ci Kievul.
40
646□
Idealul nostru este revoluţia mondială şi nu o anexiune teritorială, în ziua cînd, din nenorocire. Ucraina, aşa cum o vor germanii, va lua fiinţă, veţi avea de-a face cu un stat naţionalist care vă va face mult mai mult rău decît Moscova. Noi nu vom face propagandă la Dv. atîta timp cît veţi fi realmente prietenii Moscovei. Dar dacă încetaţi de a fi prieteni, lucrurile se vor schimba şi sabia lui Damo-cles — pe care o constituie pentru Dv. problema basarabeană, căci pe cale paşnică se poate discuta totul — pentru ca să nu ieşiţi din frontul franco-englez, va cădea şi vă va răni".
Dar Litvinov era cel care vorbea astfel, o fiinţă care înţelegea mult mai multe lucruri decît ruşii veritabili. Şi toate acestea se petreceau din 1933 pînă în 1936. Trebuia, şi noi, şi Franţa şi Anglia, să profităm că el conducea Afacerile Externe.
Cînd mă gîndesc cît de mult s-a schimbat situaţia şi cît de numeroase sînt ocaziile pierdute, sufăr mult, Sire.
Dar să revenim direct la subiectul pe care îl tratez.
Că crearea Ucrainei n-ar fi concepţia actuală a Franţei şi Angliei, fie. Dar că în stare virtuală ea există, nimeni n-© poate nega. în adevăr, ce înseamnă expresia din scrisoarea lui Clemenceau către Kolceak „Basarabia rusă" va aparţine ruşilor? Există o provincie mai românească decît Basarabia care, după însăşi statisticile ruseşti, cuprinde 72% de locuitori români?
Dacă totuşi am obţinut de la marile puteri (Franţa, Anglia, Italia, Japonia) actul din 1920 care confirma autodeterminarea, aceasta se datoreşte faptului că între timp Kolceak nu reuşise în efortul său militar şi că Rusia semnase tratatul de laBrest-Litowsk. Dar, astăzi, să nu uităm că ne aflăm în faţa unei situaţii destul de ciudate: pentru acelaşi fapt — atacarea Poloniei — Germania este declarată agresoare şi Rusia nu; Anglia şi Franţa sînt în stare de război cu Germania, dar nu cu Rusia.
Sire, nu vreau să spun mai mult; mă voi mulţumi să subliniez că aceasta este opera lui Neville Chamberlain, care şi-a dat seama că are nevoie de Rusia pentru a satisface interesele engleze la Şanhai, în Indii etc. Este aceasta definitivă? Nu ştiu de fel. Şi dacă intervenţia americană, care astăzi pare atît de neprobabilă, nu se va produce pînă atunci, odată interesele engleze satisfăcute, mă tem tare că Italia să nu iasă din neutralitate pentru a merge de partea celor mai tari. Şi ce va deveni politica Europei Centrale şi a Franţei? Dar acestea sînt simple ipoteze, căci tulburări interne ar putea dezechilibra pe inamicii frontului franco-englez şi cîte alte evenimente ce nu se pot prevedea pot să se producă!
40
Ştiu ce spun. Repet, nu voi adăuga nici un cuvînt în această privinţă.
Aşadar, primul nostru titlu asupra autodeterminării Basarabiei este foarte slab.

III. TRATATUL DIN 1920

Un alt titlu în virtutea căruia România crede că posedă Basarabia este Tratatul semnat în 1920 de Franţa, Anglia, Italia şi Japonia. Citeva amănunte asupra condiţiilor în care a fost semnat acest tratat şi a valorii sale juridice vor interesa pe Majestatea Voastră.

Sîntem la Paris în primăvara anului 1920. Generalul Ave-rescu era Preşedinte al Consiliului şi, cum nu-1 putuse include imediat în Cabinet, voia să-1 numească cu orice preţ pe Take Ionescu delegat la Conferinţa Păcii. Acesta voia să fie sigur că va intra în Cabinetul Averescu, deci că va face politică internă. El ştia că absenţii nu au dreptate acolo unde vor să reuşească. El îi propuse Generalului Averescu să mă delege în locul său. Acesta acceptă. De altfel, Conferinţa Păcii se apropia de sfîrşit. Odată ce Tratatul de la Versailles, care ii interesa pe cei Mari, fusese semnat în 1919, nu mai era vorba decît de „cei mici". Dar ţara mea era printre aceştia şi am acceptat pe loc.

Trebuie să spun de altfel că nu era nimic de făcut. Eu mi-am creat, cum se va vedea, sarcina care trebuia să incumbe unui delegat.

Tratatul de la Trianon ne-a fost remis în aceeaşi zi ca ungurilor, în timpul cînd nu eram încă delegat. Dar ungurii aveau o pregătire admirabilă, pe cînd noi eram foarte slabi. Ţin să adaug că atunci cînd m-am alăturat celor doi colegi ai mei din delegaţia română, Doctorul Ion Cantacuzino şi Dl. Dumitru Ghika, Tratatul fusese remis şi termenul pentru observaţii expirase. De aceea. Articolul 19, aşa cum îl cunoaşte Majestatea Voastră şi articolul, referitor la optanţi, aşa cum este ştiut, au rămas fără modificare. Şi totuşi, pentru Pactul Societăţii Naţiunilor în special pentru Articolul 19, România avea încă din timpul redactării Tratatului de la Versailles un delegat special, care făcea parte din mica Comisie de redactare: Domnul Diamandy.

Obişnuiam să mă duc pe la ora 11 la Legaţie şi să-i întreb pe colegii mei: „Ce este nou?"

într-o zi, Dumitru Ghika mi-a răspuns: „Astăzi expiră termenul pentru observaţii la Tratatul basarabean".

Destul dc supărat, i-am răspuns: „Şi astăzi îmi anunţaţi aceasta? Daţi-mi tratatul". .

Am citit repede tratatul şi am observat imediat două lucruri:

a) Că braţul Chilia, care aparţinea în deplină suveranitate Rusiei, trecea, în virtutea noului tratat, sub controlul Comisiei Europene a Dunării;

b) Că în realitate marile puteri nu ne dădeau Basarabia, deoarece li se recunoştea ruşilor dreptul de a face apel la Societatea Naţiunilor pentru întreaga chestiune privind Basarabia.

Cu alte cuvinte, ceea .ce ne acordau aliaţii era un proces dc pledat în faţa Societăţii Naţiunilor.

Am împărtăşit imediat observaţiile mele colegilor mei. Dumitru Ghika mi-a răspuns: „Inutil. Observaţiile trebuie prezentate la Londra pînă astăzi la ora 5".

N-am spus nici un cuvînt şi am plecat de la Legaţie. M-am dus la hotelul meu, am făcut imediat o valiză şi m-am îndreptat direct spre Le Bourget pentru a angaja un avion pe cheltuiala mea, aşa ca să fiu la Londra înainte de ora 5.

Majestatea Voastră îşi va aminti, poate, avînd în vedere că am scris aceasta în scrisoarea sigilată, că în acea perioadă eram foarte suferind din cauza unei cărni alterate pe care o mînca-sem la Iaşi.

Am luat deci un avion şi am plecat la Londra. După cît se pare, această călătorie constituia pentru mine, în acel moment, un asemenea risc, că doctorul care mă îngrijea a refuzat, la înapoierea mea de la Londra, să mă vadă şi şi-a încetat vizitele, pentru că procedam după capul meu, fără a-1 consulta. Traversarea a decurs în bune condiţii, dar aterizarea a fost groaznică. Greşeală a pilotului, condiţii atmosferice, nu ştiu. Dar cînd, la Croydon, avionul a coborît, roţile dinapoi erau strivite ca nişte cutii de sardele peste care ar fi trecut un camion. Terenul de aterizare era acoperit cu o iarbă înaltă. îmi amintesc că, pentru a-mi ţine cumpătul şi a-mi ascunde emoţia, cuvintele pe care le-am spus pilotului francez au fost: „Aş vrea să fiu o vacă pentru a mînca această iarbă!"

în ciuda acestor incidente, mă aflam la ora 4 la Foreign Office (Ministerul de Externe britanic, n. tr.) în biroul prietenului meu Allan Leeper. Cînd m-a văzut intrînd în starea în care mă găseam, m-a întrebat: „Dar de ce sînteti aci, si mai ales în această stare ?'-

Am răspuns: „Pentru a face observaţiile necesare din partea ţării mele cu privire la Tratatul basarabean".

Allan Leeper, preocupat de alte chestiuni, nici nu ştia că termenul expira în acea zi. Cînd l-am pus la curent, el a adăugat: „Dar priviţi-vă, dragă prietene, într-o oglindă. Sînteţi verde. Mergeţi să vă odihniţi la hotelul Dv. şi reveniţi mîine. Iau notă în forma cuvenită că Delegatul României a venit la timp pentru a-şi face observaţiile. Discuţia se poate prelungi între noi".

Ea s-a prelungit efectiv. N-aş fi bănuit niciodată cît de lungă va fi. Era prima oară cind negociam cu englezi. Atunci am descoperit cît de greu le vine englezilor să spună no (nu) şi cu cît este mai uşor să-i faci să spună: yes, but... (da, dar...).

Cînd, a doua zi de dimineaţă şi în zilele ce au urmat, i-am explicat lui Allan Leeper, apoi lui Sir Eyre Croye, Permanent Undersecretary (subsecretar permanent—prieten de liceu al regelui Ferdinand) că în fond nu ni se dădea nimic, mi s-a răspuns:

„Dar noi nu putem dispune de pămîntul altuia fără voinţa sa, sau cel puţin fără a da interesatului dreptul de a aduce în faţa unui tribunal de justiţie, în cazul de faţă Consiliul Societăţii Naţiunilor, problema".

Am insistat, am insistat în felul românesc, dar în zadar.

Dreptul de apel al ruşilor era sacrosanct pentru englezi

Atunci mi-a venit în minte o formulă. Anume: Ca dreptul de apel să existe, dar ca acesta să nu se extindă asupra suveranităţii române asupra Basarabiei şi la frontierele sale. Şi englezii au acceptat această din urmă formulă, ca şi cînd n-ar fi echivalat un refuz de apel. Ea este scrisă de mîha mea pe exemplarul Tratatului care se afla în dosarul lui Allan Leeper.

în ce priveşte braţul Chilia, am lăsat ca comisia română, condusă de Toma Stelian, să discute chestiunea.

Cînd am revenit triumfător (în sinea mea) la Paris, am semnat la 4 iunie 1920 Tratatul de la Trianon. La 7, generalul Averescu îmi oferea portofoliul Finanţelor. Am avut prilejul să mă explic în această privinţă în scrisoarea sigilată adresată Majestăţii Voastre.

Dar cînd în toamna anului 1920 Take Ioncscu, în calitate de Ministru al Afacerilor Externe, a primit la Londra, unde se găsea cu mine în vederea semnării, textul tratatului Basarabiei, l-am rugat să mi-1 arate, pentru a constata dacă modificările pe care le făcusem se aflau pe el. Spre marea mea stupefacţie, lui Take Ionescu i se remisese vechiul tratat, cel în redactarea

anterioară discuţiilor mele din primăvara 1920, acela care păstra dreptul de apel al Rusiei pentru orice chestiune referitoare la Basarabia.

Cînd i-am spus lui Take Ionescu: „Nu puteţi semna acest tratat, căci am obţinut în mai modificări a căror dispariţie nu mi-o pot explica", el a crezut că vorbesc aiurea şi a adăugat: „Nu te amesteca în treburile mele!"

Apoi mi-a făcut demonstraţia englezilor spunînd că este imposibil de a obţine Basarabia fără a da ruşilor dreptul de apel. El m-a rugat cu insistenţă să nu mă duc la Foreign Office şi să nu-1 încurc. Apoi m-a invitat pentru aceeaşi zi la dejun la Berkeley Hotel spunîndu-mi că vor fi mai mulţi englezi la masă, între alţii: Allan Leeper, Madge, Profesorul Seton Watson etc.

în ciuda interdicţiei şefului meu, am alergat la Foreign Office cu o persoană care poate depune mărturie pentru veracitatea acestui fapt.

I-am reamintit lui Leeper negocierile noastre din primăvara 1920. El îşi aducea perfect aminte de ele şi mi-a spus:

„înţeleg de unde vine eroarea. Noi batem la maşină toate actele noastre în cinci exemplare. Dv. aţi scris cu mîna Dv. formula pe care am acceptat-o pe primul exemplar. I-am trimis lui Take Ionescu unul din celelalte exemplare. N-aveţi nici o teamă. Voi aduce la dejun actul necesar".

Şi la dejun, Allan Leeper a adus actul aşa cum îl redactasem eu, aşa cum a fost semnat, spunîndu-i lui Take Ionescu: „Din eroare vi s-a trimis copia astăzi de dimineaţă. Iată textul adevărat".

Cînd Take Ionescu 1-a citit şi a văzut că apelul ruşilor era exclus în ce priveşte suveranitatea şi frontierele Basarabiei, ochii i s-au umplut de lacrimi şi, deşi cunoştea manierele engleze, el a făcut un gest românesc care i-a mirat desigur pe englezii ce se aflau la restaurant: m-a îmbrăţişat.

Acest tratat a fost semnat de Take Ionescu şi Ghika. Ştiam că luasem locul lui Ghika la semnarea Tratatului de la Trianon; voiam să-i dau o compensaţie. în tot cazul, Sire, sînt 20 de ani de atunci şi Majestatea Voastră poate realiza că nu ţin la onoruri publice. Ceea ce îmi trebuie, pentru a fi eu însumi, este munca pentru ţara mea, întruchipată într-o persoană pentru care am afecţiune. Căci, lucru ciudat, la mine efortul intelectual şi sentimentul merg împreună. Este ceea ce explică prietenia mea cu Yintilă Brătianu şi, poate, „lipsa de confort" în munca mea în anumite momente, intre 1934 şi 1936, cînd simţeam că elementul sentiment nu era de partea mea. Aceasta a putut să mă facă cîteodată nervos pe nedrept. Şi prezint astăzi scuzele mele acelora pe care, fără să vreau, i-am putut jigni.

în orice caz, eu sînt acela care a înscris în Tratatul din 1920, semnat de Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, excluderea apelului pentru suveranitatea şi frontierele actuale ale Basarabiei.
Lucru interesant pentru mine de relevat: nu există o creştere teritorială a României de la 1913 încoace în care să nu fiu amestecat.
Sire, eram prea tînăr în 1913 pentru a semna Tratatul cu privire la Cadrilater, deşi, spre marea mea mirare, Take Ionescu s-a scuzat că nu m-a inclus în Cabinetul Titu Maiorescu din 1912. Dar Take Ionescu a găsit cu cale să mă trimită să lucrez pe teren, la traseul frontierei Cadrilaterului. Călare — da, Sire, aceasta poate părea neverosimil astăzi cînd, prea preocupat de munca intelectuală, am lăsat deoparte puţinele sporturi pe care le practicam — călare, împreună cu fostul ministru Neniţescu, generalul Ionescu, colonelul Pavelescu (pe atunci), maiorul Var-nav (pe atunci), aceştia din urmă de la Institutul Geografic al României, am făcut întreaga frontieră de la Turtucaia la Ecrene, iar harta semnată la Rusciuc pentru aplicarea acestei frontiere, poartă semnătura mea.
Pentru Basarabia, am avut prilejul de a spune ce am făcut în 1920. Se ţine minte ce am făcut în 1932 şi 1933. în ce priveşte ce am făcut în 1936, o voi spune în mod amănunţit în cele ce urmează.
Tratatul de la Trianon poartă semnătura mea.
De aceea actualele frontiere ale României îmi sînt atît de scumpe şi sînt împotriva oricărui sistem de apărare a lor care n-ar consta din „aut-aut". Intangibilitatea lor este unica preocupare a vieţii mele. întreaga politică externă pe care am urmat-o sub înalta Conducere a Majestăţii Voastre n-a avut decît acest ţel: nu de a pregăti războiul, ci de a pregăti o reţea de alianţe de aşa fel, încît războiul să devină imposibil.
Dar să lăsăm toate acestea de o parte.
Cît valorează, din punct de vedere juridic, Tratatul din 1920?
Desigur, argumentul englezilor este foarte puternic: nu se poate dispune de teritoriul unei ţări fără voinţa acesteia şi această voinţă trebuie să se exprime în forme precise.
Dar la noi s-a comis greşeala de a considera acest tratat ca o sursă de drept, cu condiţia ca el să fie ratificat de semnatari.
43
S-a făcut de asemenea greşeala de a nu cere Japoniei ratificarea în momentul cînd chestiunea îi era indiferentă, sau chiar agreabilă.
Şi atunci trebuie desigur constatat că acest Tratat din 1920 nu are valoare juridică, potrivit însăşi tezei pe care românii au expus-o.
Sire, cu cît mai supli sînt italienii! Cînd au cucerit Abisinia, ei s-au mulţumit cu numirea de Consuli străini în această regiune şi pentru că se contesta cucerirea, nu din partea abisiniană, ci din partea concertului european, italienii au cerut plenipotenţiari acreditaţi pe lîngă Majestatea Sa Regele şi împăratul.
Or, dacă ruşii au contestat anexarea Basarabiei, Anglia, Franţa, Italia şi Japonia n-au făcut niciodată acest lucru. Regele României era desigur şi regele Basarabiei ifiso jure, deoarece, înaintea oricărei înţelegeri cu ruşii, paşapoartele ce se dădeau •ruşilor locuind în Basarabia trebuiau să emane de la autorităţile române.
Dar, chiar lăsînd la o parte rătăcirile anumitor oameni politici români, trebuie recunoscut că, din punct de vedere juridic, Tratatul din 1920 nu ne poate da Basarabia.
El are totuşi o mare valoare morală. El angajează Marea Britanie şi Franţa, care ar putea cu greu să ne conteste — vorbind în mod juridic — posesiunea legală a Basarabiei, odată ce au semnat şi ratificat Tratatul din 1920.
De aceea, în toată politica pe care am urmat-o faţă de Rusia, am avut grijă să evit novaţiunea, adică substituirea unei semnături a Sovietelor semnăturii Angliei şi Franţei.
Rusia poate să-şi schimbe forma de guvernămînt. Noul guvern rus poate reîncepe politica Sovietelor şi spune: ceea ce s-a făcut înaintea mea este nul. De aceea nu am urmărit novaţiunea, adică recunoaşterea Basarabiei numai de către Soviete. Am vrut cumulul. îl obţinusem. Din nefericire, nu mai cred că România îl posedă actualmente.
IV. 1 9 2 1
Nu voi insista asupra negocierilor care au avut loc la Varşovia pe timpul lui Take Ionescu. Copiile proceselor-verbale ale Comisiei noastre, conduse de Domnul Filaliti, sînt de altfel la Ministerul Afacerilor Externe. Domnul Gafencu posedă .de asemenea o copie.
43
Trebuie să mărturisesc (şi Domnul Gafencu a scris acest lucra într-un articol de ziar, dar eu nu-1 pot spune în mod public, căci în public şeful meu Take Ionescu are, trebuie şi va trebui întotdeauna să aibă dreptate): generalul Averescu este cel care a simţit cel mai desluşit interesul României vrînd să se înţeleagă de pe atunci cu ruşii, pentru ca aceştia să renunţe la orice recla-maţie cu privire la Basarabia. L-am susţinut în sînul Cabinetului pe generalul Averescu. Dar Take Ionescu avea în Ion Brătianu un aliat puternic: el a învins.

Fac rezerve în ce priveşte formula „recunoaşterea Basarabiei" care va fi găsită în cele ce urmează. Dar este inexact de a pretinde că Take Ionescu acceptase formula că „orice litigiu trecut, prezent sau viitor" să nu fie atins prin acordul ce urma să intervină. într-o telegramă a Cabinetului Vaida din 1932 se găseşte această greşeală, atribuită lui Take Ionescu. Nimic nu este mai eronat. Din moment ce delegaţia română avea ca mandat să excludă din negocieri problema basarabeană, căci Basarabia, după Take Ionescu şi, cum se va vedea, după Ion Brătianu, ne aparţinea, această formulă se aplica la ceea ce rămîne în discuţia între ruşi şi români, adică la litigii minime şi nu la o parte a teritoriului nostru.

V. 1 9 2 4

Nu cunosc motivele care l-au determinat pe Ionel Brătianu să discute cu ruşii la Viena în 1924.

Dar, după mine, politica pe care România ar fi trebuit s-o urmeze în ce priveşte Basarabia era cea a tăcerii. în posesiunea noastră din 1918, recunoscută „de bine, de rău" de marile puteri în 1920, orice discuţie cu ruşii nu era decît un mod de a face publică divergenţa noastră cu ei în ce priveşte Basarabia. Cînd am negociat eu însumi chestiunea, ca Ministru al Afacerilor Externe, Majestatea Voastră îşi va aminti că n-am făcut o conferinţă, că m-am mărginit să o discut cu Litvinov între patru ochi, pentru a evita orice publicitate a unei eventuale divergenţe. Nu a fost nici o divergenţă. Dar ceea ce am obţinut a fost transformat în insucces de tendinţele politicii noastre interne în anumite momente şi de unul din succesorii mei, care nu este Domnul Gafencu, mă grăbesc să spun.

Ceea ce vreau să reţin din această faimoasă conferinţă româno-rusă de la Viena din 1925 sînt instrucţiunile pe care le-a dat Ion Brătianu şi care se găsesc scrise la Ministerul Afacerilor Externe. El n-a acceptat nici o discuţie cu privire la Basarabia; el a autorizat în schimb delegaţia noastră să găsească, dacă nu era vorba decît de formă, o formulă care să nu pună guvernul rus în dificultate faţă de opinia sa publică.

îţi vine să surîzi cînd apropii cuvîntul „soviete" de acela de „opinie publică".

Totuşi, există una: ea este formată de muncitorii din fabrici în faţa cărora regimul moscovit îi obligă pe miniştri să se explice.

Mai există, în afară de aceasta. Comitetul Central de la Moscova, care cuprinde pe reprezentanţii tuturor republicilor ce formează URSS şi nici un om politic nu are interes să spună, mai ales Ucrainei: am redus şi mai mult teritoriul Rusiei.

în fond. Sovietele aplică testamentul lui Petru cel Mare: a lua teritorii, şi nu numai conform acestui testament, dar şi ceva conform cu instinctul rus. îmi amintesc în această privinţă conversaţiile cu defunctul Stere.

Dar, ceea ce este de neînţeles este ca un Ministru al Afacerilor Externe din partidul liberal, dacă nu vrea să citească actele ce poartă semnătura mea, deşi sînt ratificate de Majestatea Voastră, ca Convenţia de la Londra din 1933, să nu-1 citească pe Ionel Brătianu.

Voi avea de altfel ocazie să revin asupra acestui punct, pentru a trage consecinţe politice puţin plăcute, mai ales că nu numai eu le trag, ci şi acei cu care sîntem chemaţi să ne batem sau acei împotriva cărora sîntem chemaţi să ne apărăm.

VI. 1 9 3 2

Majestatea Voastră îşi aminteşte ce am făcut în chestiunea basarabeană în 1932. Nu vreau să insist prea mult asupra acestui lucru pentru ca Excelenţa Sa Domnul Gafencu, Ministrul Afacerilor Externe, să nu creadă că vreau să-i adresez indirect cea mai mică critică.

Dar, cu toate acestea, sînt unele fapte care trebuie reamintite.

Eu sînt acela care a fost însărcinat să negocieze cu ruşn pactul de neagresiune. Dacă n-aş fi primit acest mandat, n-aş fi avut motive să-mi dau demisia din postul de ministru la Londra, căci chestiunea nu intra in my departament (în atribuţiile mele).

Negocierile trebuia să le duc prin intermediul Poloniei, reprezentată atunci de un prieten, ministrul Zaleski.

în adevăr, între Litvinov şi mine, pînă în 1933 a fost un duel permanent. Nu era duelul Apponyi-Titulescu, căci Litvinov nu avea talentul lui Apponyi. Dar trebuie recunoscut că discursurile cele mai substanţiale care au fost pronunţate la Geneva au fost cele ale lui Litvinov, cu excepţia tezelor excesive, ca dezarmarea totală sau altele, impuse de Moscova.

Cînd am văzut că polonezii, chiar reprezentaţi de Zaleski voiau să ne facă să aducem novaţiuni Pactului Kellogg, care este veşnic, pentru o simplă obligaţie de neagresiune, care nu durează decît cinci ani, cînd am văzut că ei invocau că noul pact avea avantajul de a asimila forţa cu războiul, pe cînd Pactul Kellogg, în Articolul 2, care este esenţial, cere părţilor semnatare (şi România şi URSS fac parte din acestea) să nu recurgă niciodată decît la mijloace paşnice pentru orice litigiu, de orice natură ar fi, cînd am

văzut această schilodire a drepturilor pe care le dobîndisem •contra URSS (fac toate rezervele faţă de ideea poloneză a punerii în aplicare cu anticipaţie a Pactului Kellogg între URSS şi vecinii săi şi faţă de vizita lui Davilla la Moscova, care a adus o cuvîn-tare reclamînd Basarabia din partea lui Litvinov), mi-am spus: sau polonezii şi ruşii se vor schimba, sau România se va menţine pe terenul Pactului Kellogg.
în vara anului 1932, „Timpul", care totuşi nu publică decît ştirile pe care guvernul român le doreşte — vai! ştim aceasta de mult — anunţa încă atunci că un alt negociator mă va înlocui în această faimoasă chestiune a pactului româno-rus.
Incidentul cu Franţa a devenit mult mai ascuţit în urma unei conversaţii pe care am avut-o cu Léger, de la Bad-Gastein unde mă aflam.
îmi amintesc bunătatea Majestăţii Voastre de a fi trimis atunci la mine, simplu Ministru Plenipotenţiar la Londra, pe subsecretarul de stat al Afacerilor Externe, Domnul Gafencu, şi pe ministrul Cesianu.
Domnul Gafencu mi-a citit o telegramă pe care Legaţia Franţei din Bucureşti o primise de la Herriot, atunci Ministru al Afacerilor Externe, care era cu adevărat surprinzătoare pentru a nu spune mai mult. O am, o posed în copie. Herriot ne spunea că pusese pentru semnarea pactului de neagresiune cu URSS ca unică condiţie asentimentul Poloniei. Dar cum voia să dea o dovadă de prietenie faţă de România, ne dădea un termen pentru a găsi o formulă rezonabilă care să acorde satisfacţie ruşilor. Şi formula

rc/.onabilâ era „litigiul existent" pe care trebuia să-1 recunoaştem.
Cum? Dacă vreodată Franţa ar fi încheiat în trecut un acord cu Polonia referitor la Culoar, ea ar fi pus ca unică condiţie asentimentul României şi ar fi acordat Poloniei o simplă îngăduinţă?
Voi mai spune că la Bad-Gastein am făcut o sugestie Domnilor Gafencu şi Cesianu spunînd că Franţa trebuia să obţină de Ia ruşi o scrisoare de garanţie adresată acesteia că nu vor lua Basarabia prin forţă, la fel cu scrisoarea pe care noi a trebuit s-o dăm în 1926, cînd Diamandy a semnat Tratatul de amiciţie franco-român, că nu vom ataca Rusia (îmi amintesc mirarea D-lui Gafencu, în ce priveşte memoria mea, pentru că ştiam pe dinafară toate aceste acte; el a controlat telefonic la Bucureşti afirmaţiile mele şi a văzut că erau juste). URSS, prin intermediul ambasadorului Dovgalevsky, a dat Franţei această scrisoare. Dar ea conţinea oferta URSS de a încheia pentru un anumit timp un pact de neagresiune în condiţiile oferite de Domnul Cădere. Voi preciza mai jos formula Domnului Cădere, formulă care le plăcea ruşilor atît de mult.
Trec mai departe. De la Bad-Gastein m-am dus la Viena. Acolo, la sfîrşitul unui dejun pe care îl ofeream la Grand Hotel Legaţiei României din Viena, a intrat ministrul Cădere şi, după salutările obişnuite, mi-a spus: „Am greaua misiune să te înlocuiesc la Geneva".
„în ce chestiune?" l-am întrebat.
„în chestiunea ruso-română", mi-a spus el.
Aşadar, „Timpul" ştia ce scria cu două luni înainte.
Am răspuns:
„Puteţi să mă înlocuiţi unde vreţi, dar la Geneva este imposibil. Trebuie să mă duc acolo ca Preşedinte al celei de-a 11-a şi a 12-a Adunări, deci cu o autoritate intactă. Aş putea fi ales a treia oară, dar nu vreau să creez — să creez? nu, mai curind nu vreau [să] sporesc — geloziile internaţionale care se suprapun geloziilor naţionale".
Preşedintele Vaida mi-a trimis la Viena o telegramă care n-a putut fi descifrată la Legaţia din Viena. Este purul adevăr.
M-am înapoiat deci la Londra telegrafiindu-i că nu puteam fi delegatul României la cea de a LVa Adunare. Apoi am făcut apel la Mihalache, care a venit să mă vadă la Bornmouth, unde îmi instalasem cartierul general.
De acolo au plecat toate telegramele mele.
încă odată, cer iertare ministrului Gafencu că reamintesc aceste lucruri, deoarece n-am intenţia de a-1 vexa.
Sire, la un moment dat Vaida mi-a telegrafiat că îmi oferă Preşedinţia Consiliului şi Ministerul Afacerilor Externe. Nici n-am răspuns la această ofertă.
Majestatea Voastră ştie din 1931 de ce nu vreau să fiu Preşedinte al Consiliului.
Apoi, Majestatea Voastră a trimis o telegramă lui Mihalache oferindu-mi portofoliul Afacerilor Externe. De data aceasta eram imobilizat. Nu puteam propune ţării mele o politică şi refuza responsabilitatea executării acesteia. Am acceptat, spre marea surpriză a compatrioţilor mei.

Am revenit la Bucureşti, oprindu-mă la Paris pentru a-i explica lui Herriot greşeala pe care o comisese. Herriot, pe atunci Preşedinte al Consiliului de Miniştri şi Ministru al Afacerilor Externe, mi-a spus:
„Dar nu este o greşeală, din moment ce Franţa a recunoscut anexarea Basarabiei prin Tratatul din 1920, am comis o gafă!"
El 1-a chemat pe Philippe Berthelot şi 1-a întrebat în faţa mea:
„Dacă România se menţine pe terenul Pactului Kellogg, violează ea angajamentele ei faţă de Franţa?"
îl mai aud încă pe Philippe Berthelot răspunzîndu-i cu vocea lui nazală:
„Mă mir că prietenul nostru Titulescu se încăpăţînează să numească acest pact « Pactul Kellogg», cînd Preşedintele Briand este cel care a luat această iniţiativă. El se numeşte «Tratatul de la Paris », şi atîta timp cît România se menţine pe terenul Tratatului de la Paris, ea nu violează nici un angajament faţade Franţa".
Herriot, care avea în faţa lui un caiet în care consemna tot ce se petrecea, a înscris fraza lui Philippe Berthelot.
Pentru a reveni în România înarmat, i-am cerut o hîrtie scrisă de mîna lui conţinînd această frază. O am, Majestatea Voastră a văzut-o. Herriot mi-a dat şi o scrisoare a unui deputat francez cerîndu-mi avizul; cînd am arătat-o Majestăţii Voastre, Ea a strigat: „Dar aceasta este scrisoarea pe care mi-a remis-o Tilea şi pe care am dat-o curierului regal pentru Herriot".
Pentru a încheia cu Herriot, el mi-a dat — nu ştiu de ce, căci chestiunile între noi erau rezolvate — întîinire pentru a doua zi la prînz. Dar a doua zi era absent, reţinut de Consiliul de Miniştri. Şeful lui de Cabinet, Marcel Rey, nu ştia cum să se scuze.
46
Deodată îl văd sosind pe ministrul Cădere. Cu ce titlu? Eram jenat, căci el nu ştia, sau se făcea că nu ştie, că în ajun fusesem primit de Herriot într-o lungă convorbire. Am jucat atunci o comedie. L-am rugat pe Marcel Rey să-mi deschidă biroul lui Herriot, ceea ce a făcut. Am luat loc în fotoliul lui Herriot, l-am poftit pe Cădere să şadă în fotoliul destinat miniştrilor ce sînt primiţi şi l-am întrebat glumind: „Domnule Ministru, aţi venit să-mi vorbiţi despre România. Despre ce este vorba?"
Am aşteptat amîndoi, dar în zadar. Consiliul de Miniştri dura. Şi Herriot pleca la ora 4 la Londra.
Sînt telegrame publicate de anumite ziare care spun că n-am fost primit de Herriot şi că la gară de-abia mi-a întins mina. Ce ironie! Dar cine cunoştea aceste fapte şi cine avea interes să trimită asemenea telegrame? Anumite legături apar uşor în minte, chiar după şapte ani. Căci, Sire, pot să iert cu uşurinţă, dar sînt un animal cu memorie şi nu pot să uit.
Am plecat astfel în România fără a-1 fi revăzut pe Herriot dar cu scrisori de scuze din partea sa, cu totul inutile, avînd în vedere relaţiile noastre care datează din 1918, în ciuda diferenţei de virstă.
Apoi au urmat scene bine cunoscute.
întrevederea dintre Majestatea Voastră şi mine, Majestatea Voastră trebuie să şi-o amintească. I-am spus că, dacă este vorba de a mă lua ca Ministru al Afacerilor Externe numai în Cabinetul Vaida, n-aveam ce căuta în acesta. Voiam să fiu Ministrul Afacerilor Externe al Majestăţii Voastre, adică permanent, în toate Cabinetele. Majestatea Voastră a acceptat. Permanent, să ne înţelegem: atîta vreme cît Majestatea Voastră avea încredere în mine. Stabil este poate cuvîntul cel mai potrivit pentru a exprima această idee.
Majestatea Voastră a avut bunătatea de a mă reţine la dineu la Sinaia şi, cum aflase că Vaida sosise de asemenea la Sinaia, 1-a invitat la dineu spunîndu-mi: „pentru ca primul vostru contact să aibă loc în faţa mea". Vaida a pretextat că nu poate veni, căci nu avea decît o haină gri.
Majestatea Voastră a avut bunătatea să-i spună să vină aşa cum era. în cele din urmă el a refuzat. Majestatea Voastră a cinat împreună cu Prinţul Mihai şi cu mine. A fost foarte trist acest dineu, căci amîndoi simţeam că se întîmplase ceva.
Apoi Majestatea Voastră a trimis după Vaida, m-a poftit să ies din cabinetul său sau mai curînd din camera caldă de la Peleş
46
în care avea bunătatea să mă primească, ţinînd seama că sînt friguros. Au trecut citeva minute, care mi s-au părut veacuri, şi Majestatea Voastră m-a rechemat pentru a-mi apune: „Nu ştiţi ce se întîmplă? Vaida îşi dă demisia. Nu vă mai vrea ca Ministru al Afacerilor Externe".
El a lăsat Majestăţii Voastre un lung memoriu pe care Majestatea Voastră trebuie să-1 posede. Mi s-a spus că în acest memoriu Vaida, printre altele, spunea că singurele persoane care au activat în politica externă erau el si Ministrul Pella, atunci Domnul Pella.

Aşadar, cînd a doua zi 1-a primit pe Preşedintele Vaida, care mi-a spus că nu mă putea accepta ca Ministru al Afacerilor Externe pentru că aceasta l-ar face ridicol, eram la curent cu faptele.
Dar Majestatea Voastră mi-a spus că, cum ziua Sa de naştere cădea peste două zile, Ea nu putea accepta demisia decît după sărbătorirea acestei aniversări.
Sire, aceste două zile, ce au fost ele pentru mine!
Simţeam că se lucrează pentru menţinerea Cabinetului Vaida. Toată lumea îşi dăduse întîlnire la Sinaia, printre alţii Guvernatorul Băncii Naţionale, Angelescu, care nu avea ce căuta într-o criză ministerială, cel puţin formal.
Am fost sfătuit să-1 vizitez pe Vaida în vagonul său. Am răspuns: „Dacă am fi in Anglia, aş face-o; dar în România s-ar crede că cerşesc un portofoliu".
în ziua în care Majestatea Voastră trebuia să-1 primească pe Vaida spre a rezolva criza, am făcut tot posibilul să fiu la Majestatea Voastră cu 20 minute mai înainte. Nu voi povesti aci tot ce s-a întîmplat; mă voi mulţumi să reamintesc Majestăţii Voastre că am arătat o telegramă adresată lui Mihalache prin care Ea mă chema ca Ministru al Afacerilor Externe. Nu voiam să fiu obiectul unei farse internaţionale. Nu pe baza telegramei lui Vaida acceptasem portofoliul Afacerilor Externe, ci pe baza telegramei Majestăţii Voastre. în orice caz, în urma rugăminţii mele insistente de a nu accepta demisia lui Vaida, Majestatea Voastră a acceptat-o şi m-a chemat cîteva minute după aceea pentru a vorbi despre noul Cabinet.
îmi amintesc cît de supărată a fost Majestatea Voastră cînd am pronunţat numele lui Maniu şi al lui Duca. Făcusem un fel de calendar al crizei ministeriale ce urma să vină, în care fiecare dintre cei care ar fi putut avea calitatea de a fi Preşedinte al Consiliului îşi avea ziua şi motivele pentru care cutare sau cutare
47
persoană nu putea accepta mandatul. Printre aceste persoane pusesem şi numele meu. îmi amintesc satisfacţia cu care Majestatea Voastră 1-a acceptat. Aceasta mi-a făcut multă plăcere. Dar am răspuns: „Nu, Sire, vreau şi trebuie să rămîn Ministru al Majestăţii Voastre în toate Cabinetele, prin urmare nu trebuie să fiu răspunzător pentru preţul pîinii şi să cad pe chestiuni care nu privesc atribuţiile mele".
Dar să lăsăm coloritul la o parte şi să trecem iar la faptele pur politice.
Nu vreau să mai reamintesc condiţiile în care s-a format Cabinetul Maniu, în afară de una. Mi-am permis să sugerez Majestăţii Voastre înainte de cea de a doua audienţă pe care a acordat-o lui Maniu şi în urma căreia Maniu a acceptat să formeze Cabinetul, să nu-1 lase pe Maniu să vorbească cu privire la secretarul particular al Majestăţii Voastre: Domnul Puiu Dumitrescu, şi să înceapă convorbirea printr-o formulă de asigurare.
După terminarea audienţei, Maniu a venit să mă vadă şi mi-a spus:
„Regele acesta parcă îţi ghiceşte gîndul! Nici n-am deschis gura şi mi-a spus cuvintele care trebuiau". Şi aceste cuvinte erau totuşi destul de nevinovate: „Dacă secretarul meu particular vă face greutăţi în îndeplinirea sarcinii Dv. politice, adresaţi-vă mie pentru ca să iau măsuri necesare".
Nu trebuie uitat, Sire, că chiar în ziua cînd am depus jnră-mîntul, Majestatea Voastră mi-a comunicat numai mie singur (atunci Majestatea Voastră îmi vorbea în particular) că Prinţesa Elena va reveni. Am aranjat atît de bine lucrurile, încît în acea seară, la dineul la care Majestatea Voastră a binevoit să mă invite, I-am prezentat o telegramă semnată de Iuliu Maniu şi adresată lui Caius Brediceanu ca să se ducă la Florenţa, Villa Borghesse 80 (aceasta era atunci adresa Prinţesei Elena), pentru a-i spune că înapoierea sa în România era nedorită.
Nu trebuie uitat că, dacă acest efort al lui Maniu nu a reuşit, ca şi cel al Prinţului Paul, trimis de Majestatea Voastră s-o convingă pe Prinţesa Elena să nu se înapoieze în România, nu trebuie uitat că dacă eu am rezolvat chestiunea Prinţesei Elena, Maniu este cel care a semnat actul şi prin urmare a renunţat la una din armele sale cele mai puternice pe care Ie avea în lupta politică.
De altfel, de cîte ori l-am revăzut de atunci, Maniu mi-a spus: „Nu vă voi ierta niciodată ceea ce aţi făcut în 1932". Dar tonul
47
pe care il foloseşte pentru a-mi spune aceste cuvinte este un ton de prietenie, ceea ce dovedeşte că există un mare fond de patriotism la acest om.
Ceea ce este important de relevat în cursul acestei perioade este că am făcut întregul Cabinet să semneze un lung memoriu aprobînd politica mea faţă de Rusia.
în adevăr, dacă se studiază dosarele, se vede că expresia „litigiu existent" înlocuieşte expresia „litigiu teritorial" şi că aceasta din urmă înlocuieşte prima formulă a ruşilor „litigiu basarabean".

Şi cînd am luat cuvîntul în Parlament pentru a explica politica mea faţă de URSS, am avut alături de mine unanimitatea partidelor. Cît de drag eram atunci lui Goga, Duca, Gcorge Brătianu etc, pentru că am ridicat această chestiune!
Dumnezeu să mă ierte!
Ei nu se gîndeau decît la politica internă şi erau fericiţi de o complicaţie, pentru că toţi se credeau chemaţi să ia puterea. Eu n-am văzut, aşa cum credeam, decît interesul ţării mele din punct de vedere extern. Cabinetele, complicaţiile interne mă interesau foarte puţin.
Sire, am făcut mai mult. La tribuna Parlamentului român am luat apărarea lui Sturdza şi a lui Cădere.
Românii întîi, străinii pe urmă.
Mai mult, n-am citit în Parlament o telegramă adresată de Vaida-Voievod lui Cădere (şi ştiu cine a dictat-o, şi ştiu cine a scris-o) în care se spunea, printre altele, că: avînd în vedere ca singura divergenţă care ne desparte de ruşi este chestiunea litigiului existent, îl autorizâ pe Cădere să propună ruşilor formula lui Take Ionescu: semnarea Convenţiei nu implică renunţarea la litigiile trecute, prezente şi viitoare.
Formula lui Take Ionescu? Am avut ocazia să mă explic mai sus: după excluderea chestiunii basarabene, această formulă nu viza decît litigii minime.
Or, expresia „litigiu prezent" nu este echivalentă cu expresia de litigiu existent?
Sire, sugestia pe care am dat-o Domnilor Gafencu şi Cesianu la Bad-Gastein de a cere ca Rusia să se angajeze să nu ia Basarabia prin forţă a fost urmată. Franţa a obţinut această scrisoare de la ambasadorul Dovgalevsky. Dar Dovgalevsky adăuga că

este gata, timp de cîteva luni, să accepte „propunerea Domnului Cădere".
La ce făcea aluzie Domnul Dovgalevsky? La formula că semnarea pactului de neagresiune pentru cinci ani nu echivala cu renunţarea l a litigiile trecute, prezente şi viitoare.
Am pus Domnului Cădere chestiunea de a şti dacă făcuse o asemenea propunere. „Da, mi-a răspuns el, dar cu titlu personal". Ca şi cînd nu s-ar şti că propunerile cu titlu personal sînt destinate, în caz de eşec, să acopere răspunderea guvernului şi să nu angajeze decît pe aceea a agentului.
Sire, repet, n-am făcut uz la tribună de această telegramă pentru că era prea favorabilă pentru ruşi şi prea nefavorabilă pentru români.
Aceasta Vă va dovedi, Sire, că ştiu să fiu un bun român, chiar cînd evenimentele se întorc împotriva mea. Şi poate din acest exemplu destul de îndepărtat, Majestatea Voastră va binevoi să deducă un argument în favoarea mea pentru trecutul recent şi pentru prezent.
Dovada a ceea ce afirm? Mă angajez s-o fac în mod neîndoielnic cînd voi vedea pe Majestatea Voastră, dacă va binevoi să mă primească.
între timp voi adăuga că este posibil — folosesc expresia „este posibil" pentru a nu spune mai mult — ca la Ambasada Franţei elin Bucureşti să se găsească un document constatînd acest fapt, adică propunerea lui Dovgalevsky de a încheia pactul de neagresiune cu România în timp de încă cîteva luni în condiţiile Domnului Cădere: nercnunţare la litigiile trecute, prezente şi viitoare. Şi dacă acest document există, el ar fi semnat de Puaux, care nu mă prea iubea.
Dar făcusem apel la ajutorul lui Philippe Berthelot.
în orice caz, în 1932, eram un român rău, pentru că împiedicam acordul ruso-român cu preţul recunoaşterii că Basarabia nu este românească. Din 1935 sînt un rău român pentru că am vrut înţelegerea cu URSS cu excluderea chestiunii Basarabiei.
Ceea ce pot spune Majestăţii Voastre, pentru a încheia acest capitol, este că ceea ce a constituit forţa mea în ochii ruşilor începînd din 1932 a fost că atunci aveam toate partidele alături de mine. Ceea ce m-a făcut mai slab după aceea este că URSS credea că eu duceam o politică personală, pe cînd aceasta nu era cazul, cum voi dovedi cu uşurinţă în capitolele ce urmează.

vii. 1 9:i :i
Sîntem la Geneva, în una din acele dimineţi cenuşii care caracterizează aşa-zisa primăvară a acestui oraş.
Deodată, Litvinov se ridică şi propune o definiţie a agresorului care, orice ar spune adversarii, este cea mai bună din cele care au fost date pînă astăzi.
Nu ştiu să joc tenis, dar am simţit că o minge atingea racheta mea de om politic. Am aruncat-o imediat înapoi spunînd, spre uimirea generală, căci Litvinov şi cu mine eram pînă atunci adversari ireductibili:
„România acceptă definiţia agresiunii aşa cum o propune Domnul Litvinov".

Mica înţelegere, credincioasă ca întotdeauna (Iugoslavia, din timpul regelui Alexandru, Cehoslovacia) s-a alăturat punctului nostru de vedere. Polonia a făcut la fel. Dar nu eram decît patru din vreo cincizeci de membri. Atunci, unul cîte unul, delegaţii s-au ridicat pentru a cere studierea acestei probleme în cadrul in care fusese pusă de Litvinov.
Ceea ce m-a mişcat cel mai mult a fost atitudinea delegaţilor sud-americani.
Cu toate că aveau instrucţiuni formale să nu se amestece in discuţiile despre dezarmare, „să nu fie pentru sau contra unei teze", aceşti delegaţi, „pentru a nu-1 părăsi pe prietenul lor Titulescu" (erau vremurile bune) s-au raliat şi ei la definiţia agresiunii.
Numărul aderenţilor a fost suficient pentru ca un Comitet de studiu să se impună.
Acesta fu numit. Am avut grijă să nu fac parte din el, pentru ca să pot face posibilă definirea teritoriului de către alţii. Am aranjat să intre state prietene.
Dar, deşi secrete, am asistat la dezbaterile acestui Comitet.
Dovgalevsky, ambasadorul URSS la Paris, îl reprezenta în Comitet pe Litvinov.
El a dezvoltat idei atît de analoage alor noastre, încît m-am prezentat la el singur la sfîrşitul unei şedinţe pentru a-i spune:
„Veţi scuza faptul că mă prezint eu însumi. Sînt Ministrul Titulescu. Dar ideile Dv. sînt atît de mult ale mele, încît regret că nu fac parte din Comitet pentru a vă sprijini".
Dovgalevsky a răspuns:
„Domnule Ministru, aceste cuvinte vor avea un ecou la Moscova pe care nici nu-1 bănuiţi".
în adevăr, cînd în iunie 1933 ne-am reunit la Londra pentru Conferinţa Economică, Rustu Aras şi Beneş au făcut toate presiu

nile posibile asupra mea pentru ca România să semneze un Tratat de neagresiune cu URSS.
Rezultatul acestor presiuni a fost că am cerut să-1 văd pe Litvinov imediat. Aceata, neînţelegînd dorinţa mea, s-a oferit să vină să mă vadă. I-am răspuns: „Nu, eu locuiesc la un hotel şi Dv. la o Ambasadă. Vom fi mai liniştiţi acolo".
„Ce oră doriţi pentru întîlnirea noastră?", a întrebat Litvinov zăpăcit.
„Imediat", i-am răspuns.
Şi m-am dus la Ambasada Sovietelor de la Londra. De-abia trecusem pragul biroului lui Litvinov că am şi înţeles că totul era aranjat.
I-am spus: „Vin să vă explic motivele pentru care un pact de neagresiune nu poate fi semnat de România cu URSS. Veţi ridica în acesta din nou chestiunea Basarabiei".
„Nu", mi-a spus Litvinov. Nu mai ştiam ce să spun. Am crezut că am căzut într-o cursă. Apoi i-am explicat motivele pentru care definiţia agresiunii formulată de el trebuia completată în sensul pe care îl doream:
„S-ar lega forţa de Pactul Kellogg pentru a o asimila războiului, căci acesta este adevărul; nu s-ar mai vorbi de cinci ani, Pactul Kellogg fiind veşnic; s-ar menţiona inviolabilitatea teritoriilor etc".
Litvinov mi-a spus:
„Dar aceasta este întreaga teză pe care aţi expus-o în Parlamentul român". I-am răspuns:
„Ce interes aveţi, voi Sovietele, să goliţi Pactul Kellogg de conţinutul său? Credeţi că veţi semna vreodată un alt pact cu Marea Britanie? Vreţi ca Marea Britanic să folosească împotriva Dv. forţa ca japonezii fără declaraţie de război, invocînd că respectă Pactul Kellogg?".
„Evident nu", a spus Litvinov. Argumentul interesului Sovietelor faţă de englezi a avut un efect puternic. La sfirşit Litvinov a spus:
„Dar cum vom semna noi un asemenea act la Londra, cînd Marea Britanie este împotriva definiţiei melc a agresorului?"
„Aceasta mă priveşte", i-am răspuns.
Şi Litvinov a făcut un gest nobil spunîndu-mi: „Atunci vă rog să redactaţi textul".
Am alergat la Foreign Office şi am vorbit cu prietenii mei. Ei s-au arătat foarte puţin satisfăcuţi la ideea că un pact definind

agresiunea într-un mod pe care Marea Britanie nu-1 concepea să fie semnat la Londra.
„Foarte bine, le-am răspuns, vom trece canalul şi vom semna tratatul la Calais. Ei va purta numele de Tratat de la Calais. Vă convine aceasta?"

„Evident nu, mi-au răspuns prietenii mei englezi. Mai bine să fie semnat la Londra. Dar încercaţi de asemenea să obţineţi de la Litvinov şi reglementarea chestiunii prizonierilor".
Majestatea Voastră îşi va reaminti, poate, că atunci Sovietele arestaseră, fără motiv, şi sub pretext de spionaj, nişte ingineri englezi.
Am alergat la Litvinov pentru a-i duce răspunsul favorabil şi l-am sfătuit să rezolve de asemenea chestiunea prizonierilor. El a făcut acest lucru.
însărcinat de Litvinov să redactez actul, ne-am dat întîl-nire la Ambasada Turcă. Inutil de a vă spune că el a acceptat proiectul meu fără cel mai mic protest, aşa cum îl redactasem. Şi cînd asentimentul în trei a avut loc, sub rezerva consimţămîn-tului polonez, am încercat să-l obţinem pe acesta. Să ţinem minte că pe atunci Polonia făcea o politică filorusă.
în ce priveşte Convenţia referitoare la definiţia agresiunii, au început negocieri interminabile. Motivul? Polonia, care nu voia decît un pact de neagresiune pe cinci ani.
Şi se negocia în timpul nopţii, după moda rusă. îmi amintesc că într-o seară a trebuit să plec mai devreme de la un dineu oferit de Sir Austin Chamberlain, antisovietic cunoscut. „Dar unde vă duceţi?", m-a întrebat Sir Austin. „Mă prind că nu ghiciţi, i-am răspuns: la Soviete". Atunci Sir Austin a avut delicateţea de a adăuga în englezeşte: „Dumnezeu să vă binecuvîn-teze! Din moment ce Dv. negociaţi cu Sovietele, nu mă mai tem. Vă doresc noroc".
într-o altă noapte, pe la ora două, aveam nevoie de raportul Politis. Am telefonat de la Ambasada Sovietică la Hotelul Ritz, unde locuiam, pentru ca unul dintre secretarii mei să-l aducă, indicîndu-i că se afla pe căminul din camera mea. N-am putut găsi la Ritz decît pe fostul secretar al Partidului Transilvănean, Crisan.
1
Acesta din urmă a bătut la uşa apartamentului nostru şi a transmis comisionul. Soţia mea se speria şi îl întrebă: „Aţi recunoscut cu adevărat vocea soţului meu?" Crişan răspunse, încurcat: „Nu sînt sigur...". Atunci soţia mea replică: „Cum
50
ştiu Sovietele că raportul Politis este pe căminul din camera de dormit a soţului meu?"
Crişan a adus totuşi raportul. La Ambasada .Sovietelor am avut o lungă discuţie. Dar cînd m-am înapoiat, pe la 5 de dimineaţa, am găsit, spre marea mea mirare, pe soţia mea îmbrăcată, gata să dea alarma la poliţia britanică, fie prin intermediul lui Aga Khan, fie prin cel al portarului de la Ritz, ca să mă scoată de la Ambasada Sovietelor, unde credea că fusesem făcut prizonier.
Vreau ca aceste incidente să fie menţionate, căci ele au o valoare istorică: de aceea le pun în prezentul raport.
în contele Raczinsky, ambasadorul Poloniei la Londra, am găsit un sprijin preţios. „Negociez cu un zid", mi-a spus el, mai mult de odată, „căci Mareşalul Pilsudsky este în vacanţă şi instrucţiunile mele sînt date de un înalt funcţionar de la Afacerile Externe, care nu prea ştie multe".
în sfîrşit, el s-a aranjat atît de bine, încît chestiunea celor cinci ani a dispărut şi am putut semna.
Ţin să adaug că la Geneva obţinusem ca teritoriul să fie definit după o formulă a mea în care se vorbea de „posesiune". De ce am folosit această expresie? Pentru a o evita pe aceea de suveranitate care este juridică şi pentru a face să se înţeleagă bine că România se întindea efectiv în ochii ruşilor „de la Nistru pînă la Tisa".
Formula teritoriului, pe care la Geneva îl însărcinasem pe Politis s-o susţină, am schimbat-o în cursul nopţii în sensul în care se găseşte în prezent în Convenţie. Şi Basdevant, jurisconsult al Afacerilor Externe franceze, a susţinut-o în faţa Comitetului secret. Politis a făcut raportul cu noua formulă şi a pronunţat o cuvîntare magnifică în faţa Comisiei plenare.
Ţin să adaug, tot pentru interesul istoriei, că în timp ce discutam cu polonezii despre durata Convenţiei, l-am chemat pe Graves de la „Timts". Acest ziar s-a arătat în acea epocă mereu foarte amabil faţă de mine, fără nici un alt motiv decît cel de ordin moral. I-am spus lui Graves:
„Cum aş putea recompensa atitudinea lui „Times" decît •dîndu-i o dovadă de înaltă încredere? Iată tratatul pe care îl negociem în prezent cu Sovietele".
Graves mi-a spus imediat: „Sînt foarte mişcat, dar aţi obţinut Basarabia prin definiţia teritoriului".
L-am rugat să nu spună nimănui nici un cuvînt şi mai ales să nu insiste în „Times" asupra chestiunii basarabene, lucru care ar fi putut aduce prejudicii lui Litvinov, cînd noi posedam
50

Basarabia pe bază istorică, aşa cum am expus la punctul I. Graves, ca bun englez, a arătat probabil actul la Foreign Office. Dar eu nu aveam secrete pentru Foreign Office. în ziua semnării, sau mai curînd cele două zile ale semnării pe care polonezii ni le-au impus spunînd că nu vor să semneze alături de Mica înţelegere, astfel că există o convenţie a definiţiei agresorului între URSS şi vecinii săi şi între URSS şi Mica înţelegere, m-au uimit două scene ciudate:
a) Eu, românul, am fost cel care a introdus la Ambasada Sovietelor pe slavi: Masaryk, prezentîndu-1 ca Ministru al Cehoslovaciei, bineînţeles şi pe sîrbul Diuric;
b) Cea de a doua scenă a fost cea care s-a întîmplat cu ataşatul nostru de presă, care trebuia să distribuie tuturor ziarelor textul tratatului semnat. La un moment dat,el a exclamat:, ,Dar am uitat ,,Times"-ul. I-am răspuns: ,,N-ai grijă, Times-ul are deja convenţiunea".
în sfîrşit, dacă Majestatea Voastră recitește telegramele sau fișele mele telefonice din acea epocă, Ea va vedea cît am insistat pentru ca să nu se vorbească de Basarabia.
Am expus la punctul I că Basarabia trebuia să ne fie recunoscută de ruşi ca un teritoriu ce ne aparţinea, nu ca un teritoriu cedat. Cu alte cuvinte, repet, cum recunosc bulgarii că Muntenia se întinde la nord dc Dunăre, fără a avea pentru aceasta pretenţia că ei ne-au dat-o.
Am vrut să-1 ajut pe Litvinov în sarcina sa, mai ales în ce privește „opinia lui publică". Făcînd acest lucru, repet din nou, nu urmam decît instrucţiunile lui Ion Brătianu, date în 1924 pentru Conferinţa de la Viena.
Sire, Convenţia din 1933 este un act ratificat de Majestatea Voastră. Instrucţiunile lui Ion Brătianu sînt scrise şi depuse la Ministerul Afacerilor Externe. Nu pot să accept ideea că un Ministru al Afacerilor Externe nu cunoaşte actele Ministerului şi convenţiile ratificate de Majestatea Voastră. După ratificarea de către Majestatea Voastră, am expus chestiunea la Cameră$_g$ în faţa Comisiilor afacerilor externe ale Camerei şi Senatului, reunite. Nu pot să accept că ar exista un Ministru al Afacerilor Externe care să ignoreze aceste pacte. Şi totuşi a existat unul. Şi lui îi datorăm situaţia actuală. Este, regret s-a spun, Domnul Victor Antonescu.
51
VIII. 1 9 3 4
După semnarea Convenţiei de neagresiune cu URSS, Mica înţelegere a ridicat chestiunea reluării raporturilor diplomatice cu acest stat. Beneş era atunci Preşedinte al Micii înţelegeri. La Lubliana, în ianuarie 1934, Beneş, Jeftici şi cu mine am avut o întîlnire al cărei proces-verbal, redactat de Beneş, constată necesitatea de a relua raporturile diplomatice cu URSS. Jeftic 1-a semnat. Şi pentru a cita Majestăţii Voastre o ironie a soartei, îi voi spune că Stoiadinovic, membru al opoziţiei, a atacat guvernul pentru că nu a reluat mai curînd relaţiile diplomatice cu URSS.
Majestatea Voastră îşi va aminti, poate, că în luna mai 1934, după vizita lui Rustu Aras la Bucureşti, l-am însoţit pe acesta la Belgrad. Regele Alexandru, care era în provincie, aflînd despre prezenţa mea la Belgrad, a avut marea bunătate de a veni acolo.
în acel moment am primit o telegramă anunţîndu-mă că, dacă vreau să discut cu Litvinov reluarea relaţiilor diplomatice, acesta mă aşteaptă la Menton, la Grand Hotel (Caravan).
Majestatea Voastră îmi dăduse aprobarea Sa pentru reluarea relaţiilor diplomatice în luna ianuarie 1934, prin aprobarea procesului-verbal redactat de Beneş, Consiliul de Miniştri de asemenea.
I-am vorbit Regelui Alexandru în această privinţă. Acesta mi-a spus textual: ,,Vă sfătuiesc insistent a relua relaţiile diplomatice cu URSS. Aceasta este pentru Iugoslavia o descărcare a obligaţiilor sale, căci dacă aţi fi în război cu URSS şi ungurii v-ar ataca, noi ar trebui să mergem cu voi. Dacă întîrzii să fac acest lucru eu însumi, este că, mai întîi, nu pot iubi Sovietele care au ucis rude ale familiei mele şi apoi pentru că în Iugoslavia există un asemenea curent prorus, încît se va confunda regimul sovietic cu vechea Rusie, Sfînta Rusie. Or, nu pot accepta aceasta. Dar vă voi urma în curînd pe această cale".
îmi amintesc că am luat cu noi în călătorie pe Gurănescu, Ministru al României la Belgrad, care voia să se ducă în străinătate pentru a consulta un medic. I-am spus că ne ducem direct la Geneva. Am fost trezit în gara Ventimiglia de strigătele lui Gurănescu: „Dar s-a greşit linia, spuneţi Patronului: nu sîntem la Geneva!" El n-a aflat cu acel prilej ţelul vizitei mele pe Coasta de Azur. De altfel, n-am coborît în gara Ventimiglia decît cu un secretar.
51
Ani luat un taxi şi i-am spus să meargă la Monte-Carlo. Funcţionarii de la vama franceză, preveniţi de întîlnirea mea cu Litvinov mi-au spus: ,,Doriţi ca aceasta să fie cunoscută?"
„Nu", am răspuns.
„Atunci trebuie schimbat şoferul, căci el va raporta totul guvernului italian".

Cum să procedez? Am avut ideea de a îndrepta maşina italiană spre Cazinoul din Monte-Carlo şi de a plăti acolo cursa. Şoferul italian a raportat probabil guvernului său că eu (care n-am pus niciodată mîna pe o carte) sînt atît de pasionat de joc încît am coborît la ora 10 dimineaţa la Cazinoul din Monte-Carlo.
Am lăsat cîtva timp să treacă şi am luat un şofer francez, care a pornit înapoi şi ne-a condus la Menton, la Grand Hotel, la ora convenită cu Litvinov.
Am discutat atunci cu el toate chestiunile interesînd reluarea relaţiilor diplomatice.
„în primul rînd, Basarabia. Este o chestie pe care nu mai trebuie s-o ridicaţi, avînd în vedere semnarea Convenţiei de neagresiune care defineşte teritoriul fiecăruia dintre semnatari ca fiind teritoriul ce există în prezent sub autoritatea fiecăruia dintre ei", mi-a spus Litvinov. Am împins investigaţiile pînă la a-1 întreba:
„Dar ce voi face dacă Ministrul Sovietelor intră în cabinetul meu pentru o discuţie paşnică referitoare la restituirea Basarabiei?"
„îl veţi da afară, pur şi simplu", a răspuns Litvinov (A folosit alte cuvinte, dar mai puţin diplomatice).
Pe scurt, am căzut de acord asupra tuturor condiţiilor şi Litvinov a acceptat să recunoască deplina şi întreaga suveranitate a României cu care trata, adică a României care poseda Basarabia.
înainte de a merge la dejun, spre marea mea uimire, el mi-a spus aceste cuvinte: „Deci acestea sînt condiţiile în care vom relua relaţiile diplomatice cînd veţi redeveni Ministru al Afacerilor Externe".
„Cum, i-am spus surprins, dar sînt!"
vŞi Litvinov, cu un surîs şiret, mi-a spus:
„Dar nu sînteţi la curent cu situaţia. Cabinetul Tătărăscu este pe punctul de a fi răsturnat pentru a face loc unui Cabinet al Mareşalului Averescu".
Am hotărît să rămîn cîteva zile pe Coastă înainte de a mă duce la Geneva, pentru a şti dacă aveam sau nu calitatea de a re-' prezenta ţara mea la Societatea Naţiunilor.
52
Sire, îşi dă seama Majestatea Voastră de suferinţele pe care o asemenea umilire le impune unui ministru?
Litvinov mi-a indicat hotelul de la Cap Martin, pe care îl cunoşteam din timpul lui Stresemann, dar pe care îl ştiam închis de ani de zile.
„Duceţi-vă acolo, veţi sta foarte bine. în ce mă priveşte, trebuie să caut un alt loc pentru a dormi diseară, căci ştiu că s-a pregătit un atentat la viaţa mea şi dorm în fiecare noapte în altă parte", mi-a spus Litvinov. Şi plin de încredere, el mi-a indicat hotelul în care se ducea, dacă din întîmplare aş avea nevoie de el: era Hotelul Miramar de la San Remo, unde a tras în după amiaza zilei în care am prînzit împreună.
Sire, este inutil să Vă descriu zilele pe care le-am petrecut pe Coasta de Azur aşteptînd ca această chestiune a Cabinetului Averescu să fie rezolvată, sau cel puţin lămurită, convorbirile telefonice pe care le-am avut cu Parisul şi Bucureştiul. Mă voi mulţumi să Vă spun că îndată ce am aflat că Cabinetul din care făceam parte rămîne la putere, am plecat la Geneva, şi că de acolo am trimis Majestăţii Voastre condiţiile reluării relaţiilor noastre diplomatice cu URSS, condiţii pe care Majestatea Voastră a avut bunătatea să le aprobe.
îmi amintesc că semnarea trebuia să aibă loc într-o vineri. Cum, cu toată aprobarea Majestăţii Voastre, nu voiam să întreprind nimic vinerea — Majestatea Voastră ştie de altfel lucrul acesta din 1931 — şi cum Beneş trebuia cu orice preţ să plece din Geneva la ora unu din noapte, s-a propus semnarea în salonul meu de la Bergues la douăsprezece şi jumătate noaptea.
Beneş şi Litvinov, însoţit de poliţia lui care i-a speriat pe agenţii mei, atît era de numeroasă, au sosit punctual. Jeftic, cu delicateţea sa obişnuită, ne-a trimis pe Ministrul Fotic ca martor al semnării noastre, pentru ca Mica înţelegere să fie completă.
Apoi l-am condus pe Beneş la gară.
Aveam convingerea că semnasem într-o sîmbătă. Dar Litvinov mi-a spus la gară, rîzînd: „în America este încă vineri!" I-am replicat: „Şi în Rusia este de mult sîmbătă".
IX. 1 9 3 5
în decembrie 1934, Ministrul Sovietelor, Ostrovski, a prezentat Majestăţii Voastre scrisorile sale de acreditare.
52
Cînd în iunie 1935 am făcut o vizită la Londra, am fost sfătuit să merg mai departe în direcţia ruşilor şi să închei un pact de asistenţă mutuală cu această ţară.

Este inexact că aş fi raportat de la Londra un sfat către Iugoslavia de a face acelaşi lucru. Rog pe Majestatea Voastră să dispună verificarea telegramelor mele din acea epocă. Van-sittart mi-a spus că atîta timp cît Iugoslavia nu-i cerca avizul, el nu avea nici un aviz de dat. Dar că, dacă aceasta i-ar pune o întrebare în această privinţă, el i-ar spune deschis că guvernul britanic este pentru reluarea relaţiilor diplomatice între Iugoslavia şi URSS. Aceasta este ceea ce am telegrafiat majestăţii Voastre şi guvernului nostru. Tot ce s-a spus în plus este intrigă. Ceea ce este scris o dovedeşte.

Dacă Laval a putut spune mai tîrziu lui Stoiadinovic că nu era urgent de a recunoaşte Sovietele, nici o mirare: după semnarea Tratatului de alianţă franco-rus, acesta din urmă n-a cunoscut un adversar mai îndîrjit decît Laval. Şi dacă Majestatea Voastră ar cunoaşte motivele acestei atitudini : alegerea lui Laval la Aubervilliers, scrisorile anonime cu privire la dota pe care a dat-o fiicei sale care s-a căsătorit cu contele dc Chambrun şi care era atribuită unor comunişti francezi etc. Dar toate acestea sînt prea mici pentru a figura într-un raport ca. acesta.

îmi amintesc cît de mult se opunea Majestatea Voastră la început ideii unui pact de asistenţă mutuală, cum mi-a interzis de a mă duce la Moscova cu Beneş, Eden, Laval, chiar pentru a nu semna nimic (lucru regretabil astăzi, cînd Litvinov nu mai este acolo, şi că aş fi putut face atunci cunoştinţă cu stăpînii zilei), cum i-a interzis lui Georgescu să dirijeze la ruşi etc.

Dar apoi, Ea şi-a schimbat părerea şi mi-a spus: „Ceea ce face forţa argumentului Dumitale este că e mai bine să avem pe ruşi prieteni decît inamici".

Ea mi-a dat autorizaţia Sa să închei pactul de asistenţă româno-rus.

Am obţinut şi autorizaţia guvernului la o reuniune pe care am ţinut-o la Sinaia în vagonul meu ministerial.

Eram deci împuternicit să semnez un pact de asistenţă mutuală.

Dar pentru a-1 semna, trebuia să fim doi, şi ruşii n-au vrut pactul. Ei cunoşteau prea bine dedesubturile politicii interne a anumitor colegi de-ai mei pentru a-1 vrea.

53

De aceea, în septembrie 1935, cînd am deschis discuţia fără a negocia, Litvinov mi-a răspuns cu cruzime:

„Ceea ce vreţi Dv. este un pact lconin. împotriva Japoniei nu vă bateţi. De altfel, ce aţi putea contra Japoniei? Deci, dacă Germania vrea să ne atace, voi vreţi să fiţi alături de noi. Dar Germania nu poate ajunge în Rusia fără a zdrobi România. Aşadar, tot nouă ne revine să intervenim şi vouă să fiţi ajutaţi".

„Preferaţi o Românie care să facă politică germană?" i-am replicat.

„Dar aceasta se numeşte şantaj", mi-a spus Litvinov.

„Şantajul se plăteşte", am încheiat eu. Ne-am oprit aci.

De aceea, comunicatul meu din toamna 1935 că nu exista un pact de asistenţă mutuală şi mai ales nici o convenţie auto-rizindu-i pe ruşi să traverseze România era conform cu adevărul cel mai pur.

Cum nu-mi plăcea să tratez această chestiune cu Ostrovski, ci numai cu Litvinov, n-am avut prilejul de a o face decît mult mai tîrziu, cum Majestatea Voastră îşi va da seama cu uşurinţă.

X. 1 a :i 6

în adevăr, cînd l-am revăzut pe Litvinov? La Londra, la 21 ianuarie 1936, cu prilejul funeraliilor Regelui George al V-lea. Nu era momentul propice pentru a discuta un pact de asistenţa mutuală. în martie 1936, la Geneva, unde de-abia ne-am vorbit, atît de mult ne ocupa chestiunea sancţiunilor, şi în sfîrşit la Mon-treux, cu prilejul Convenţiei Strîmtorilor. De data aceasta, Litvinov era furios şi Delbos de asemenea. Era epoca în care „Universul" ardea pe străzi „Adevărul" sub egida îngăduitoare a Ministerului de Interne. Litvinov mi-a reproşat acest fapt, amenin[ţîn-du-mă de a relua Basarabia, pentru că facem o politică germană.

Yvon Delbos mi-a reproşat că, într-o presă controlată ca a noastră, Pamfil Şeicaru îl tratase pe şeful său, Leon Blum, drept evreu. Ce are aceasta de-a face cu politica? mi-a spus el.

Binevoiţi, Sire, să dispuneţi cercetarea telegramelor mele din acea perioadă: ele tratează toate aceste fapte în amănunt.

Mi-am dat seama imediat că locul meu nu mai era în guvernul Tătărăscu, deoarece se contracara politica externă pe care o duceam, autorizat în regulă, prin politica internă ce se urma.

8 - c. 270

113

Pentru a nu-mi mai da demisia în scris, am venit personal la Bucureşti în iulie 1936. Sosit la ora 1, Majestatea Voastră a binevoit să-mi fixeze o audienţă pentru ora 4.
I-am cerut deci Preşedintelui Tătărăscu să mă primească înainte. „Imposibil, mi-a răspuns el la telefon, trebuie să văd pe Majestatea Sa Regele la ora 3".
„Dar, i-am spus, nu pot da Regelui un act fără a vi-1 remite
Dv.".
Şi astfel am fost silit să dau demisia mea Prim Ministrului Tătărăscu prin intermediul secretarului meu.
în ce priveşte pe Majestatea Voastră, ea are actul de demisie. Nu mi-am dat demisia în mîinile Majestăţii Voastre, cum s-a spus. I-am dat copia actului de demisie remis preşedintelui Tătărăscu.
Cunosc regulile.
Apoi, Domnul Tătărăscu a trimis seara la mine pe Ministrul Inculeţ pentru a fixa o întîlnire cu mine pentru a doua zi, la ora 10 dimineaţa. Dar, în loc de această întîlnire, el a plecat la ţară, la Poiana în Gorj.
Am vrut să plec în străinătate, nişte prieteni s-au interpus.
Cînd, la 14 iulie, ne-am întrunit toţi patru: Tătărăscu, Inculeţ, Victor Antonescu şi eu, am cerut să se pună negru pe alb liniile mari ale politicii externe de urmat, pentru ca să nu mai fie discuţii între noi. Au acceptat şi au fost redactate mai multe acte, al căror conţinut Majestatea Voastră poate nu-1 cunoaşte.
Două legende contradictorii circulă despre mine:
Una spune: „Titulescu cere acte scrise pentru orice".
Cealaltă: că duceam o politică „personală".
Realitatea este că lucram într-un mod foarte acoperit şi că încerc întotdeauna să obţin semnătura acelora în numele cărora acţionez, pentru ca să nu existe vreo neînţelegere între noi.
Dacă Majestatea Voastră ar cunoaşte cantitatea de semnături ale lui Vintilă Brătianu pe care o posed înainte de a întreT prinde vreo negociere, Ea ar înţelege nevoia pe care am simţit-o de a fi acoperit, mai ales cînd atmosfera mi-era mai puţin favorabilă.
De altfel, sînt avocat. Acest lucru mi-a fost prea mult reproşat pentru ca să nu trag aci avantajul acestui reproş. Dar să trecem la actele în chestiune.
Alătur aci, sigilate împreună cu raportul, fotografiile a trei din aceste documente.

Vă cer iertare că nu pot să alătur actul cel mai important, dar este vorba aci de o chestiune de onoare pentru mine şi nu pot trece peste ea. Mai mult, este vorba la ora actuală de o disgra-ţie pentru unul din cei ce l-au emis. Majestatea Voastră, sînt sigur, va avea încredere în cuvîntul meu pînă cînd îi voi arăta personal acest act, cînd îl voi vedea. între timp voi spune că originalul se află într-o ţară la loc sigur, la fel ca clişeul într-o altă ţară.
Şi, scriind tot ce precede, nu mă expun la repetări inutile, fac aceasta din necesitatea de a fixa atenţia asupra a ceea ce va urma.
Reiau în limba franceză comentariul acestor acte.
Primul act, datat din 14 iulie, conţinea în Articolul 1, următoarea frază: „Consiliul de Miniştri şi rezoluţia sa".
Despre ce era vorba? Cum simţeam că atît în ţară cît şi în afară se considera că duceam o politică personală şi nu politica întregului guvern, am cerut să se redacteze o rezoluţie a Consiliului de Miniştri, care urma să aibă loc a doi:a zi, pentru ca să mă acopere în această privinţă.
Şi pentru că s-a spus că această rezoluţie a fost, nu „falsificată" dc mine, dar „aranjată" de mine altfel decît fusese hotărît, ţin să spun Majestăţii Voastre că posed originalul acestei rezoluţii a Consiliului de Miniştri scrisă de mina Domnului Tătărăscu, cu numeroase copii fotografiate, dintre care una sigilată împreună cu acest raport. Preşedintele Tătărăscu, care se ocupa de problemele mari, a putut cu uşurinţă să uite acest lucru. Eu, care mă ocupam de chestiuni mai puţin importante, repet că am originalul scris întreg de mîna Domnului Tătărăscu, plin de elogii faţă de mine şi semnat de Tătărăscu, Inculeţ şi Victor Antonescu. Semnătura mea nu avea de altfel nici o raţiune de a se afla pe un act care îmi făcea elogiul.
Articolul 2 al actului din 14 iulie 1936 este redactat astfel:
„Pact de alianţă unic între Franţa şi Mica înţelegere contra oricărui agresor".

Majestatea Voastră îşi va aminti că aceasta este o hotarîre luată la 6 iunie 1936, la întrunirea şefilor de stat ai Micii înţelegeri, la Bucureşti. De altfel, Ministrul Iugoslaviei la Paris, Domnul Puric, a depus toate eforturile pentru ca acest pact de alianţă să se încheie numai între Iugoslavia şi Franţa. Am văzut la Quai d'Orsay minutele conversaţiilor. Astăzi, cînd Iugoslavia a ales Italia, îi este uşor Domnului Puri6 să conteste ceea ce a făcut pe baza credinţei sale că „verba volant". Dar nimic nu dispare de la Quay d'Orsay.
55
Articolul 3 al aceleaşi convenţii a fost conceput astfel: „în vederea semnării pactului de asistenţă mutuală cu URSS, pentru care guvernul şi-a dat autorizaţia încă din iulie trecut (adică iulie 1935) şi pe care Sovietele refuză astăzi să-l încheie, iniţiativă a unei opere de destindere cu Sovietele pe baza următoarelor principii:
a) încetarea atacurilor în presă împotriva URSS şi combaterea numai a comunismului intern, al cărui partizan nu este nici unul din membrii guvernului;
b) Articole de presă favorabile apropierii de URSS din p U net de vedere extern demonstrînd că nu putem păstra alianţe le noastre existente cu Franţa, Cehoslovacia şi Turcia dacă nu cădem la o înţelegere, ba chiar devenim inamicii URSS, aliatul aliaţilor noştri;
(Nu trebuie uitat că actul era redactat în 1936);
c) Vorbirea în întrunirile publice ale partidului liberal despre necesitatea unei înţelegeri pe tărîmul politicii externe cu URSS şi pe baza acestei discriminaţiuni;
Sîntem inamicii comunismului intern şi hotărîţi să ne conducem destinele ţării după directive proprii româneşti, dar pe tărîmul politicii externe sîntem pentru o înţelegere cu URSS, aliatul aliaţilor noştri: Franţa, Cehoslovacia şi Turcia, înţelegere care singură poate da acestor alianţe valoarea lor efectivă, noi neputînd fi în acelaşi timp şi aliatul Franţei şi inamicul Rusiei, aliate ei" (Repet că actul datează din 1936).
4. „Păstrarea deplinelor puteri pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală cti URSS, date Domnului Titulescu încă de mult" ;
(Acest articol face aluzie la deplinele puteri obţinute în 1935).
5. „încetarea atacurilor prin presă contra tuturor statelor străine şi în special contra regimurilor lor interne, chiar dacă politica lor externă nu concordă cu a noastră, asemenea acte neputînd decît slăbi poziţia externă a României";
(Aceasta este punerea pe picior de egalitate cu regimul sovietic a regimului hitlerist şi mussolinian, ceea ce dovedeşte că scopul pe care îl urmăream nu era nicidecum de a favoriza Sovietele, ci de a ţine România la o parte de orice luptă ideologică).
6. „Supravegherea tuturor legaţiilor, fără deosebire, care se amestecă în viaţa noastră internă si aducerea la cunoştinţa Ministrului Afacerilor Externe a rapoartelor de poliţie făcute în acest scop. De asemenea luarea tuturor măsurilor ca toate legaţiile străine — fără deosebire — să nu mai iasă din rolul lor
55
diplomatic şi să nu mai continue imixtiunea lor în viaţa politicii noastre interne fie prin propagandă de la om la om, fie prin imixtiuni în presă".
(Şi aci este vorba de o egalitate între legaţii şi nu de un p_rj_ vilegiu al Sovietelor).
7. „Solidarizarea cea mai desăvîrşită a întregului guvern în raporturile lui cu acei miniştri străini care şi-au făcut o spejCja. litate din a separa pe Ministrul Afacerilor Externe de restul guvernului şi de a-1 considera că conduce o politică pur personală at\lncj cînd el nu este decît expresia Guvernului, a Parlamentului şj a Ţării".
14 iulie 1936
Semnat: Gh. Tătărăscu, Ion Inculeţ, Victor AntoneSCU) N. Titulescu.
Acest act a fost ratificat de Consiliul de Miniştri care a ^vut loc a doua zi.
După ce am obţinut acest act, i-am telefonat din Bn.Cu-reşti lui Litvinov, la Montreux, pentru a-1 întreba dacă îl voi mai găsi în Elveţia pentru semnarea Convenţiei Strîmtorilor.
Şi pe baza răspunsului său afirmativ am plecat din ţara S-a pretins ca în actele pe care le-am citat mai sus Majestăţii Voastre să se vadă „un plan" care ar fi pregătit lovitura din. ¿9 august 1936.
Mi s-a spus că unul dintre semnatari ar fi exprimat ac;este cuvinte: „Am fi iscălit orice, numai să-1 vedem părăsind ţarai"
Un plan? Sînt foarte slabi cei ce vorbesc astfel. Ar fi fost mult mai simplu de a accepta demisia mea decît a-mi reînnoi deplinele puteri, de a se angaja în scris de a vorbi de alianţă cu ruşii în întrunirile partidului liberal, de a mă împinge să tratez cu ruşii, etc. etc.
Oare acei care văd în aceste acte „un plan", în comunic;atui Consiliului de Miniştri care le ratifică iar „un plan", îşi dau se:arna de slăbiciunea strategiei lor? Oare este lansat un Ministru al Afacerilor Externe într-o negociere de această^ anvergură, prevă2ut cu toate aceste piese care n-ar constitui decît „un plan"?

De cînd arena internaţională, unde se joacă viaţa popoa>ₑiₒᵣ a devenit arena unde se joacă bufonerii sau farse?
Prevăzut cu aceste acte, am părăsit România pentru a încₑᵣcₐ să întreprind un efort serios pe lîngă Litvinov. Eram autorizat îₙ acest sens în forma cuvenită. Aveam datoria să-mi duc misiunea la bun sfîrşit.
56
Lucru ciudat, ceea ce se numeşte „puterea mea de convingere" a avut mai puţin efect decît numărul semnăturilor pe care le-a văzut Litvinov.
La 21 iulie 1936 am prînzit la Montreux cu Litvinov, bine înţeles aşa cum se cuvine să se petreacă cu moscoviţii, adică între patru ochi. Litvinov, impresionat de actele pe care i le-am arătat, deşi erau scrise în limba română, mi-a spus:
„De data aceasta văd că nu sînteţi singurul care vreţi pactul de asistenţă cu URSS. îl vom semna deci în septembrie la Geneva".
Pentru a nu pierde timp şi a profita dc impresia pe care o produsesem asupra lui Litvinov, i-am spus:
„Dar ce vom semna? La Geneva vom discuta clauzele pactului de asistenţă mutuală? Dispuneţi ca omul care v-a ajutat să redactaţi tratatul franco-rus, să întocmească clauzele pe care trebuie să le semnăm".
Litvinov a acceptat, cu condiţia ca să nu transmit prin cifru conţinutul textului la Bucureşti, căci ar fi cunoscut dc prea multă lume, şi să-1 păstrez secret, cu excepţia Majestăţii Voastre şi a guvernului, bineînţeles, pînă în luna septembrie.
„îl voi duce eu însumi la Bucureşti", i-am răspuns.
Evident, între Litvinov şi mine a avut loc o lungă discuţie. Eu voiam ca tratatul româno-rus să fie dependent de executarea tratatului franco-rus. Nu voiam să fiu mai catolic decît papa şi să merg mai departe decît Beneş în propriul său tratat. Litvinov s-a opus spunîndu-mi:
„Dar nu există un tratat de alianţă între Franţa şi România. Propunerea pe care aţi făcut-o în această privinţă în iunie nu-şi va da road.de în mod sigur. Nu este nici măcar sigur că această propunere va aduce un rezultat pozitiv. Atunci ce tratat îmi propuneţi să semnez? Un tratat în care România este continuu obligată să ne ajute, căci noi, Sovietele, sîntem aliaţi ai Franţei şi în schimb un tratat în care Rusia nu este obligată să intervină, deoarece Franţa nu este obligată să se mişte".
Vedeam bine că Litvinov avea dreptate.
Dar îmi rezervam să fac uz de aceste argumente pe Iîngă Majestatea Voastră la înapoierea mea în România.
între timp, repet, nu voiam să trec drept mai catolic decît
papa.
De altfel, Litvinov încheie această discuţie spunînd: „Germanii nu pot ataca România fără a ataca Cehoslovacia. Se va vedea ce va face Franţa atunci. Dacă ea nu se mişcă, nic
56
noi nu ne vom mişca, nu din cauza caracterului obligaţiilor noastre, dar pentru că acceptarea anexării Cehoslovaciei din partea Franţei ar însemna pentru noi o schimbare a politicii actuale franceze. Aceasta ar avea desigur consecinţe foarte grave pentru politica noastră externă, avînd în vedere curentele care se desenează din ce în ce mai puternic în sînul URSS. Dar sa nu anticipăm şi să înregistrăm punctele noastre de vedere".
Am citat această discuţie exempli gratia.
Dar, în urma acesteia, am parafat, la 21 iulie 1936 la Mon-treux, în forma cuvenită, un pact de asistenţă mutuală, din care Majestatea Voastră îmi va permite să extrag cele două dispoziţii esenţiale, care pun capăt tuturor legendelor despre autorizarea pe care aş fi dat-o în ce priveşte trecerea trupelor sovietice în România şi lipsa recunoaşterii în drept a unirii Basarabiei cu Patria-Mamă.
Posed originalul şi numeroase copii fotografice ale acestui document esenţial pentru istoria României, semnat la 21 iulie 1936. Iată cele două articole la care mă refer, care sînt de altfel redactate în limba franceză:
„a) Guvernul URSS recunoaşte că în virtutea diferitelor obligaţii de asistenţă trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală a guvernului Regal al României în acest sens, la fel cum Guvernul Regal al României recunoaşte că trupele române nu vor putea niciodată trece Nistrul spre URSS fără o cerere formală a Guvernului URSS".

în orice caz, avînd în vedere deplinele mele puteri, aş fi putut semna fără a cere un nou aviz. Dar, în ciuda celor ce s-au spus, eu lucrez foarte strîns şi vreau să fiu acoperit prin acte multiple emanînd de la mandanţii mei.
Aşadar, nu numai că nu-i autorizasem pe ruşi să treacă Nistrul, dar obţinussm două obligaţii de a nu face aeeasta decît la eererea formală a Guvernului Român.
Pe ce se întemeiază criticile ce mi-au fost aaresate atît de adesea în România ?
Pe ce se întemeiază aceste bîrfeli? De cînd acel ce apăra odinioară interesele României cu atîta îndîrjire se transformase pînă într-atîta în rusofil încît să piardă din vedere interesele ţării sale?
Şi nu vorbesc de motivele pretinse de anumiţi agenţi interesaţi.
Mă voi opri aci, net şi intenţionat.
57
Trec la cealaltă dispoziţie a Tratatului semnat cu Litvinov la 21 iulie 1936.
„b) La cererea Guvernului Regal al României, trupele sovietice vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul român la răsărit de Nistru, la fel cum la cererea Guvernului URSS trupele române vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul URSS la apus de Nistru".
Teritoriul român pînă la Nistru; teritoriul rus începînd de la acest fluviu!
Aşadar, Nistrul era recunoscut ca frontieră fără ca Basarabia să fie cedată României de URSS. Era cu totul conform cu doctrina pe care am expus-o la punctul I a acestui memoriu. Este, repet, exact situaţia Bulgariei faţă de România, care a recunoscut că frontiera care ne separă este Dunărea, fără a pretinde totuşi că ne-a cedat-o (cu excepţia Dobrogei şi a sudului Basarabiei).
De ce n-am adus acest act la Bucureşti? De ce nu I-am comunicat mai curînd Majestăţii Voastre? Motivele sînt multiple.
Rog pe Majestatea Voastră să binevoiască să dispună să fie căutate telegramele mele din august 1936. Există una care spune că voi veni în România, avînd în vedere importanţa delegaţiei britanice la Conferinţa interparlamentară care a avut loc la Bucureşti în septembrie 1936. M-am conformat în această privinţă dorinţei lui Litvinov, care nu voia ca să cifrez acest act, ci să-1 aduc eu însumi la cunoştinţa Majestăţii Voastre.
De ce n-am venit Ia această conferinţă? Pentru motivul foarte simplu că nu mai eram ministru la data întrunirii sale.
Mai mult, în septembrie 1936, imediat ce m-am simţit ceva mai bine după boala gravă prin care am trecut atunci, Litvinov mi-a telefonat pentru a-mi spune: „Aţi depus la Afacerile Externe actul din 21 iulie 1936?"
„Nu, i-am răspuns, de bună credinţă. M-am supus dorinţelor Dv. şi am încetat de a fi ministru înainte de a fi putut să-1 comunic în persoană la Bucureşti".
„Atunci, mi-a răspuns Litvinov, nu-1 depuneţi, căci actul din 21 iulie 1936 nu mai este valabil între noi, căci considerăm că demiterea Dv. în împrejurările cunoscute echivalează cu o schimbare a politicii externe".
Majestatea Voastră mă va crede: sînt un prea bun român pentru a nu fi depus toate eforturile spre a-1 convinge de contrariul.
57
Era vorba, în aceste condiţii, de un act născut mort pe care trebuia să-l comunic Majestăţii Voastre. Să mărturisim, chestiunea an era prea urgentă. Dar născut mort de ce? Revendic paternitatea în ce priveşte naşterea. în ce priveşte moartea sa, aceasta nu se datorează unei greşeli din partea mea.
Dar cei care mi-au dat mandatul de a semna acest act, nu au şi ei o răspundere mult mai mare decît a mea demiţîndu-mă din funcţiile mele fără a-mi pune întrebarea: ce aţi făcut cu URSS? Căci eram mandatar şi ei erau mandanţii mei. Şi dacă voiau ca mandatul lor să-şi producă deplinul efect, ei trebuiau, înainte de încetarea acestuia, să-mi pună întrebarea pe care am menţionat-o.
Oare această procedare face şi ca parte din „planul" despre care am vorbit mai înainte?
Am vrut să comunic acest act Majestăţii Voastre la înapoierea mea în România, dacă n-ar fi fost decît pentru valoarea sa istorică. Dar cum am aflat chiar în dimineaţa sosirii mele la Bucureşti că eram alungat „din ordinul" Ambasadei Franţei, cum aş fi putut să mă înscriu la Palat? Cum aş fi putut cere audienţă cuiva care manifesta dorinţa de a nu mă mai vedea? Şi toate acestea pentru a-I comunica că un act care trebuia să fie oficializat în septembrie 1936 nu mai exista, ca urmare a faptului care se petrecuse la 29 august al aceluiaşi an?

Formula recunoscînd Nistrul ca frontieră între URSS şi România n-ar avea, poate, pentru un jurist mai multă valoare juridică decît formula din 1933 care în Convenţia despre agresiune defineşte teritoriul fiecăreia dintre ţările semnatare ca fiind cel „care se găseşte actualmente de fapt sub autoritatea fiecăreia dintre ele". Dar ea este mai clară şi mai agreabilă publicului, care aude în sfirşit pronunţîndu-se cuvîntul „Nistru".
Nu pentru că mi-am dat atîta osteneală s-o găsesc, dar sînt sigur că dacă aş întreprinde o eiiscuţie juridică între formula mea despre definiţia teritoriului din 1933 şi cea din actul din 1936, s-ar găsi că aceasta din urmă este cu mult superioară. Aş spune „definitivă", pentru că este recunoaşterea de jure, fără cedare din partea ruşilor. De altfel, în 1933 ruşii nu ne-ar fi acordat formula din 1936. De-abia ieşisem din faza discuţiilor cu privire la litigiul existent. Şi pentru a dovedi Majestăţii Voastre cît de pe nedrept sînt bieţii jurişti batjocura lumii, trebuia ca noua formulă să ţină seamă de toate elementele problemei, printre altele dorinţa ca Basarabia să fie recunoscută, dar fără totuşi să se aducă novaţiuni autodeterminării şi Tratatului din 1920 printr-un act pur rus.
58
Din nefericire, Convenţia din 1933, care ar fi putut la nevoie să înlocuiască actul nesemnat din 1936, a fost golită de conţinutul său de către succesorul meu, aşa cum Majestatea Voastră va vedea.
Aceasta ne aduce la Conversaţiile de la Talloires.
înainte de a trece la acestea, repet rugămintea mea către Majestatea Voastră şi către Guvernul Român de a nu face caz, în conversaţiile româno-ruse, de semnarea acestui act. Litvinov este îndisgra-ţie. Nu ştiu cum ar putea lua Stalin astăzi o asemenea semnare, deşi l-a autorizat cu siguranţă pe Litvinov să semneze, altfel acesta n-ar fi făcut-o.
Şi ar fi pentru mine o lovitură grea să aflu că în urma unui raport pe care l^am adresat Majestăţii Voastre, Litvinov ar putea fi acuzat de a fi „trădat" interesele ruse aşa cum sînt ele concepute acum.
în ce mă priveşte, am vorbit destul de deschis despre aceasta în interviuri. Am folosit întotdeauna cuvîntul „convenit" şi nu cuvîntul „semnat". Or, eu posed semnătura. Plîngîndu-mă lui Litvinov la Talloires de faptul că în România continuam să fiu acuzat de a fi autorizat armatele ruse să treacă Nistrul, cînd nu numai că obţinusem obligaţia de netrecere, dar cînd, pînă la semnare, această chestiune n~a constituit niciodată obiectul uneidicuţii între ruşi şi noi, Litvinov a răspuns spunînd;
„Românii sînt destul de vorbăreţi. Explicaţi lucrurile cîtorva prieteni şi lăsaţi pe seama lor restul. Ei vor vorbi suficient pentru a vă apăra".
Am urmat acest sfat. Se crede în România că i-am autorizat pe ruşi să treacă Nistrul? La tribuna parlamentară aş putea citi toate actele mele, deoarece acestea constituie piese ale propriei mele apărări împotriva acuzaţiilor îndreptate pe nedrept contra mea. Dar ca guvernul român să vorbească despre aceasta guvernului URSS pe baza unui raport al meu ar fi contrar cu „gentlemen agreement"-ul adoptat la Montreux.
Important este că România are acest act.
Sire, este o rugăminte pe care vă rog s-o îndepliniţi pentru a-mi permitesărămîyiun om cinstit.
XI. CONVERSAŢIILE DE IA TALLOIKES
în luna mai-iunie 1937 am avut un schimb telefonic cu Litvinov care era la Geneva. El mi-a propus o întîlnire la Geneva.
58
I-am răspuns că imi era imposibil de a veni la Geneva, avînd în vedere că în situaţia în care mă găseam, aş avea impresia că mă plimb gol pe străzi. I-am propus Montreux pentru un prînz. El mi-a spus că fiind Preşedinte al Consiliului Societăţii Naţiunilor şi neavînd decît cîteva ore libere, Montreux era prea departe. Mi-a propus Talloires, care se află la 35 km de Geneva, dar pe teritoriul francez.
Cum plecam la Londra, unde mă duceam pentru a ţine conferinţe la Camera Comunelor, universităţi, Royal Institute for Foreign Affairs (Institutul Regal pentru Afaceri Externe) etc. am acceptat acest ocol.
Am sosit la Talloires pe la ora 10 dimineaţa, însoţit nu cum s-a spus de către Ministrul Antoniade, ci de Savel Radulescu şi de un secretar. Cum ştiam că Ministrul Afacerilor Externe al Moscovei n-ar vorbi în public, am avut tocmai timp să transform la restaurantul Pere Bise o cameră de dormit în sufragerie particulară. Cei doi secretari ai mei şi-au luat prînzul în grădină şi noi am rămas între patru ochi, condiţie sine qua non pentru ca un rus, dacă vrea să vorbească, să vorbească.
Abia sosit, după salutările obişnuite şi înainte chiar de începerea prînzului, Litvinov mi-a pus deodată această întrebare-. „Credeţi că aveţi Basarabia?"
Am răspuns:
„Dar aceasta este o chestiune care nu se mai pune după actele pe care le-aţi semnat în 1933 şi 1936, chiar dacă acesta din urmă n-a fost oficializat".

Şi Litvinov a replicat:
„Raţionamentul Dv. ar fi valabil dacă şi Guvernul Român ar vorbi astfel, dar aflaţi că de mai multe zile Domnul Victor An Ionescu îmi cere recunoaşterea de jure a Basarabiei. Or, a cere URSS recunoaşterea de jure înseamnă din partea României « recunoaşte că nu posedă Basarabia în virtutea actelor anterioare pe care le-aţi semnat Dv. Am vrut să vă văd pentru a vă pune la curent cu acest fapt nou şi pentru a nu risca critica de lipsă de lealitate".
Pe de altă parte, Litvinov a adăugat:
„România şi-a schimbat politica externă. Trebuie deci să ne apărăm împotriva actelor pe care Titulescu ne-a făcut să le semnăm.
Nu am decît un regret: este acela de a fi făcut harta Expoziţiei din pietre preţioase în aşa fel că Basarabia intra în terito

riul român. Am încercat să-mi corectez greşeala adăugind o hartă veche pe care teritoriul Basarabiei este haşurat", în sfîrşit Litvinov mi-a spus:
„Vă amintiţi condiţiile în care am reluat relaţiile noastre diplomatice? Vă era atît de teamă de Ministrul rus în România încît mi-aţi pus întrebarea:
Şi dacă acest Ministru intră în biroul meu şi îmi cere în mod paşnic Basarabia în virtutea Articolului 19 din Pactul Societăţii Naţiunilor?
Am răspuns atunci: îl veţi da afară.
România, repet — în zadar spuneţi contrariul — şi-a schimbat politica externă. Vrem ca potenţialul pe care îl reprezintă Basarabia să devină rus şi nu german. De aceea, ţin să vă comunic că vom încerca să reluăm Basarabia prin toate mijloacele juridice şi militare care ne vor fi posibile".
Sire, de data aceasta aş fi vrut cu orice preţ să Vă văd pentru a Vă comunica această hotărîre pe care o pronunţa Litvinov însuşi. Dar dacă Majestatea Voastră a manifestat dorinţa de a nu mă vedea la sfîrşitul lui 1937, cum aş fi putut ajunge la Ea după Talloires, conferinţele de la Londra, primirea mea ca Doctor hono-ris causa la Bratislava etc.?
Nu ştiu de ce V-au supărat aceste acte. îmi amintesc că atunci cînd contele Bethlen ţinea conferinţe la Londra, la Royal Institute for Foreign Affairs, în România se spunea: Ungaria face propagandă şi noi nu. Şi cînd, la cîteva luni după grava mea boală din 1936, am întreprins o operă de propagandă în Anglia mult mai largă decît cea a contelui Bethlen, în loc de a fi felicitat pentru efortul meu pe care îl depuneam, am fost încă şi mai mult decît înainte obiectul criticilor şi urilor. Care sînt cauzele? Nu le cunosc.
îmi amintesc numai de o vizită pe care mi-a făcut-o la Londra fiul cel mai mare al Baronului Stârcea pentru a-mi spune că, fiind prieten cu un membru al Ambasadei Germaniei la Londra, acesta îi comunicase că se alcătuia un „dosar" cu privire la mine, pentru folosinţa Majestăţii Voastre, spre a i-L prezenta de urgenţă. „Plecaţi la Bucureşti imediat" mi-a spus el.
I-am răspuns lui Stârcea: „Dar Majestatea Sa nu mă va primi. Inutil de a insista".
Şi apoi, un dosar despre mine? Dar ce făcusem la Londra în 1937? Conferinţa despre pace la Camera Comunelor a avut un asemenea succes încît mi s-a cerut s-o repet. Am ţinut o a doua conferinţă cu un alt subiect. Conferinţele la universităţi, confe

rinţa mea la Royal Institute for Foreign Affairs despre sensul adevărat al Articolului 16 din Pactul Societăţii Naţiunilor sub preşedinţia Lordului Cecil, o conferinţă cu numeroase întrebări în faţa Comitetului pentru Pace şi Apărare, prezidat de Winston Churchill şi care a întrunit oameni cu idei atît de divergente ca Lordul Lloyd, deputatul ultra-conservator Rothschild şi Normau Angel, nu erau ocazii pentru a critica pe Majestatea Voastră. în orice caz, dacă aş fi făcut acest lucru, ciclul acestor conferinţe nu s-ar fi amplificat în măsura pe care a atins-o.
Sire, în zadar te poţi considera victima unei nedreptăţi, în zadar poţi să nu simţi iubire pentru un anumit guvern, dar sînt sigur că Majestatea Voastră îmi acordă onoarea de a mă crede un bun român. Am făcut tot ce era omeneşte posibil pentru a-1 convinge pe Litvinov de contrariu, invocînd propriile interese ale URSS. Inutil. Litvinov şi cu mine ne-am despărţit după aceste cuvinte. De atunci nu ne-am mai revăzut niciodată.
Dar trebuie adăugat un fapt pe care se baza probabil Litvinov: succesorul meu, Domnul Victor Antonescu, a ţinut în Parlament, la 6 februarie 1937, o cuvîntare în care, printre altele, a pronunţat aceste cuvinte:
„Domnul Titulescu v-a declarat pentru trecut şi eu vă declar pentru prezent: nu avem nici un pact de asistenţă mutuală cu URSS şi nu avem intenţia de a încheia unul".
Or, Domnul Antonescu era una dintre persoanele care insistase cel mai mult în luna iulie 1936 ca să-mi retrag demisia, unul dintre semnatarii procesului-verbal din 14 iulie 1936. Litvinov ştia acest lucru.
între noi românii trebuie să recunoaştem în ce priveşte raţionamentul lui că exista ceva nou sub soarele României, care, faţă de URSS, se baza pe fapte.

Aşadar — şi repet, departe de mine orice idee de critică — nu am decît un ţel; acela de a informa pe Majestatea Voastră că Domnul Victor Antonescu, succesorul meu, golise de conţinut actul din 1933 prin cererea recunoaşterii de jure pe care i-a făcut-o lui Litvinov în 1937.
Că Domnul Antonescu n-a cunoscut actul din 21 iulie 1936 semnat la Montreux, prin care Nistrul era recunoscut ca frontieră, nimic ele zis. Dar ca să nu fi cunoscut un act ratificat de Majestatea Voastră şi discutat în Parlament, care este cel al Convenţiei de neagresiune din 1933, ca să nu fi cunoscut instrucţiunile lui Ion Brătianu din 1924, care sînt scrise şi depuse la Ministerul Afacerilor Externe, şi că ignorînd aceste fapte a întreprins cu
60-
URSS o discuţie cu privire la Basarabia aceasta este pentru mine un fapt de neconceput.
Să nu-1 citeşti pe Titulescu, înţeleg. Mi-am dat seama in 1923 cum aceleaşi legi financiare (deşi schimbate într-un sens de agravare pentru contribuabili) imediat ce au purtat ca nume de autor pe cel al lui Vintilă Brătianu, au trecut. De altfel, posed cele două exemplare ale acestor legi financiare trimise de Vintilă Brătianu la Londra cu aceste două dedicaţii:
prima: „Daţi Cezarului ce-i al Cezarului".
a doua: „Ale tale dintre ale tale".
De altfel, expunerea de motive a lui Vintilă Brătianu începea cu o frază spunînd că nu se pot înţelege aceste legi decît referindu-se la cele din 1921, care erau ale mele.
Dar ca un ministru liberal, introdus în Cabinet pentru a asigura omogenitatea guvernului (iau această expresie din telegrama prin care Domnul Tătărăscu îmi anunţa încetarea mandatului meu), să nu-1 citească pe Ionel Brătianu, mai ales cînd nu este vorba de un tînăr liberal, ci de un om din generaţia lui Ionel Brătianu, este un lucru pe care nu ajung să-1 înţeleg.
Inutil de a spune Majestăţii Voastre că toată această istorie mă face şi inconsolabil, căci întreaga muncă dusă cu răbdare sub înalta Autoritate a Majestăţii Voastre din 1932 pentru apropierea cu URSS, care, dacă ar fi reuşit, ar fi putut împiedica multe lucruri, la care am asistat şi asistăm astăzi, era nimicită.

XII. CONCLUZIE

Mi s-ar putea spune: aşadar, românii trebuie să aibă încredere în semnătura rusă.
Aş răspunde că chestiunea nu se pune astfel. Ştiu că ruşii sînt nişte sentimentali şi că se poate obţine de la ei, prin acest mijloc, lucruri ce nu se pot obţine de la alţii.
Dar nu de o încredere în semnătura rusă au nevoie românii, ei au nevoie de o lege fată de ruşi.
Acest război, ca toate lucrurile omeneşti, va avea desigur un sfîrşit. O conferinţă a păcii se va întruni. România va trebui să expună acolo drepturile sale faţă de URSS. Aceste drepturi trebuie să derive dintr-un tratat internaţional, pe care, pentru comoditatea cuvîntului, l-am numit „lege". Şi care este această lege? Tratatul din iulie 1933 a fost golit de sens prin noi înşine, cerînd ruşilor recunoaşterea din noiembrie, contrar tradiţiei rornâ-
60
neşti, create de Take Ionescu şi Ionel Brătianu; tratatul din 21 iulie 1936 nu a fost oficializat de România.
Vor rămîne deci tratatele de la Berlin din 1877 care ne iau Basarabia meridională şi Tratatul din 1812 care ne ia atunci Basarabia întreagă.
Sire, se poate ca lucrurile să se schimbe în favoarea noastră, dar pentru moment ele trebuie văzute aşa cum sînt.
Nici noi, nici Franţa, nici Anglia, n-am ştiut să profităm de prezenţa lui Litvinov la Afacerile Externe.
Am vrut să aduc, sub formă de telegramă, la cunoştinţa Majestăţii Voastre faptele cuprinse în acest raport încă de la începerea ostilităţilor (septembrie 1939).
Pentru moment este vorba de a salva România. Dar este aci şi o chestiune de răspundere a miniştrilor care au guvernat România în cursul acestei ultime perioade. Aceasta se va pune de asemenea. Aceasta este problema de mîine.
Sire,
Sînt al Majestăţii Voastre, cu cel mai profund respect, prea umilul şi prea supusul servitor
ss. N. TITULESCU
(Arhiva CC al PCR, fondul nr. 103, dosarul nr. 8033)
to
CO

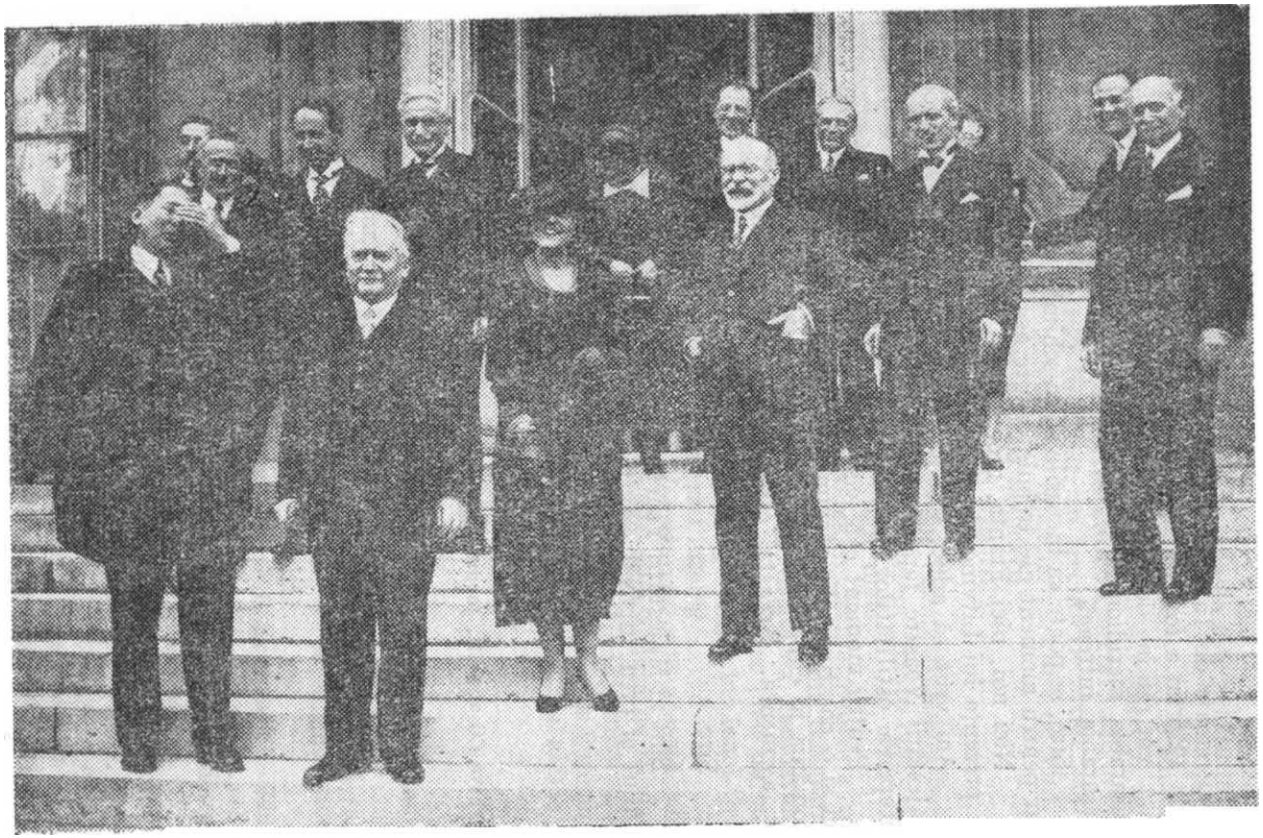

N Titulescula Paris împreună cu Gaston Doumerque (preşedinte al-Consi-liului cte- mim ' Titulescu, Louis Barthou (ministrul Afacerilor Externe al Franţei). In rîndul doi diplo:
în mijloc scriitoarea şi poeta Elena \ ăcărescu
Ecaterina români şi

PozitiaŢı»* «OasW

faţă de tratatele de alianţă

STRALUCITUL EXPOZEU al d-lui N. TITULESCU

— ministrul afacerilor străine despre relaţiile României cu Republica Sovietică —

.«tort f fc* -fc^ "^«vV.'S'..'4^ &
, jS^.iţş» <-tt> it,ry. '

j.
Jtorty&x, x «■»•>.<>> WC
Wi >*!*<*•$ -M «t«t*
®« »<* «scfiţfiî ftteisstó jKS
•Jtn, « «c*<^**>(S£rt» ^^*şci^
<c* ««W*^» «eM*^"*** *"<^ : «1tW3«: « J«»
fWSW* * its****'*"**- ^ xm9o>^ «twnrt
t>A> fl»^*»*!^"*?^^**^ Lr « ^ ***** »>J xjîft: ftc*-l»?**«*.\ \ „4, ~cK>y#, v» **> fc*«< s>*
> <*v-î>>>^.)l- w*y]-A » «e *wv.x 00& »>-ty»K«>>> * «x- ^W<*H»

«few ţi«?oríiri yi*-*
*î im wtwţi, «4 sci*y: ètói*; -as » ţiSiŞ, ţrS«8'
»¿0«* «ţ*»' >V*Yi >»*!.<)(VSKW><^ «* ™
t^:ovr« v<*-(;c«<m.-; 1»4>:<«?

Facsimile din ziarul
Viitorul" din 15 decembrie 1935, cu decfarafufe fui AYco/ue TitirfeSCU

Scrisoarea adresată generalului Ion Antoneseu Ia 23 octombrie 1940, din Cannes, prin care solicită să fie însărcinat cu conducerea uneia din legaţiile României de la Berna, Lisabona sau Buenos-Aires

Scumpe Antonescu,

De cînd nu ne-am mai văzut, viaţa mea a fost un adevărat chin, astfel încît prezenta scrisoare e mai mult un strigăt de durere pe care legăturile noastre de prietenie mă îndrituiesc să ţi-1 adresez.

Mai întîi, pumnul de prieteni ce-i credeam atît de devotaţi pentru că făcusem atît de mult pentru ei, treptat m-au părăsit.

Pentru unul din ei, cel mai de aproape, cel pentru care mi-am dat eu de trei ori demisia din calitatea de ministru, ca s-o poată dobîndi şi el şi a cărui datorie ar fi fost să fie alături de mine în aceste momente grele, m-a părăsit şi el, antrenînd şi pe ceilalţi să se înscrie în partidul Frontul Renaşterii Naţionale, fără a mă preveni. Şi cînd, revăzîndu-1 în Franţa l-am întrebat: „Prin Universul era să aflu mişcările voastre politice?", el mi-a răspuns: „Da, deoarece Universul, ca ziar, vă parvine mai sigur decît o scrisoare... ".

Ce să-ţi mai spun de ceilalţi? Ce să-ţi mai spun de legenda pe care au inventat-o, că m-aş fi înscris eu în acest partid, fapt care de-ar fi fost adevărat, ar fi fost trîmbiţat cu surle de presa noastră.

Apoi, nefericiri de ordin privat asupra cărora nu voesc să mă întind, pentru că au la bază vîrsta şi boala altora si doresc să rămîn un gentleman.

130

Dacă ai cunoaşte realitatea, nu povestirile, ai vedea cît am suferit, dat fiind mai ales că unul din nepoţii mei a găsit cu cale să ia cauza adversă mie în mînă, atunci cînd de numeroşi ani nu ne mai vorbeam.

De altfel, mama lui, adică sora mea pe care o cunoşti de Ia Londra, 1-a dezavuat şi este lîngă mine.

în fine, şi mai presus de toate, iată-mă intrat în al cincilea an de cînd nu mă mai ocup de nici una din chestiunile interesînd statul român.

Vei vedea din raportul politic ce ţi-am făcut, cum s-au creat în jurai meu legende bizuite pe nimic, de către acei chiar pentru care lucram şi nu-mi precupeţeam nici o trudă.

Recunosc că din punct de vedere pecuniar situaţiunea de jurisconsult consultant internaţional e preferabilă aceleia de diplomat.

Dar, cînd timp de 20 de ani de-a rîndul munca la care te-ai consacrat, sacrificînd cea mai lucrativă carieră, a fost apărarea intereselor Statului, nu poţi să nu resimţi că apărarea intereselor particulare nu mai poate constitui un aliment sufletesc suficient.

îmi dau însă bine seama că-n politică şi legendele bine propagate constituie fapte, precum îmi dau iarăşi bine seama de determinismul geopolitic actual, pe care trebuie să-1 iau în considerare.

Dar cred că independenţa ce-ai putut păstra politicii noastre îţi îngăduie să întrebuinţezi un Român care-a dobîndit o experienţă specială, prin însărcinările sale trecute, nu pe scena mare internaţională, dar pe scene secundare, însărcinări care nu pot face umbră nimănui.

De aceea, fără să simt nici o umilinţă, mă adresez Dumitale, ca să-ţi cer conducerea unei Legaţiuni puţin importantă şi îndepărtată, ca să mă uite oricine unde sînt.

De pildă, aş primi azi şi Legaţiunea din Berna, şi pe cea din Lisabona, dar mai ales una din America de Sud, ca cea de la Bue-nos-Aires.

Ştiu că ai suprimat Legaţiunea din Rio de Janeiro, dîndu-i acelaşi diriguitor ca cel al Legaţiei din Argentina.

Să-mi fie permis să-ţi spun — independent de chestiunea personală despre care-ţi scriu — România trebuie să-şi aibă reprezentanţa ei în fiecare din aceste State, gelozia lor bine cunoscută putînd vătăma mult interesele noastre atît de mult lezate prin greşelile trecutului.

131

Dacă ar fi vorba de o Legaţiune în America de Sud, ţin să adaug că climatul de la Rio de Janeiro nu convine sănătăţii mele, pe cînd cel din Argentina da.

Nu-ţi poţi închipui cît m-am frămîntat ca să ştiu dacă pot să-ţi scriu o scrisoare de felul acesta sau nu.

Ceea ce m-a determinat în sens afirmativ, e un raţionament simplu:

a) întîi că scrisoarea era adresată unui prieten ca Dumneata, care m-a cunoscut ani de zile.

b) Ce fac de fapt scriindu-ţi această scrisoare?

îmi pun serviciile mele la dispoziţia Statului Român şi a Conducătorului lui, fără nici o pretenţiune trasă din situaţiunile înalte pe care le-am ocupat în trecut.

în fond, eu ofer munca mea colectivităţii române în con-diţiuni de modestie.

De ce ar fi ruşine să scriu astfel?

Şi-mi vei face cinstea să crezi că unui alt Şef de Stat nu i-aş fi adresat o scrisoare ca prezenta.
Pricep politica externă pe care o duci ca o consecinţă a grelei moşteniri ce-ai fost silit s-accepţi.
Mi-ar face plăcere să pot lucra cu Dumneata, chiar într-o capacitate restrînsă, aşa cum lucram pe vremuri cu Vintilă Brătianu.
Doi români care se iubeau între ei■ - şi—şi iubeau deopotrivă
Ţara.
Inutil să-ţi spun că te rog să consideri această scrisoare ca strict confidenţială.
Dacă crezi că poţi să-i dai o urmare afirmativă, ţi-aş fi îndatorat să-mi telefonezi la Cannes, Hotel Carlton.
Rog primeşte, scumpe Antonescu, sentimentele mele de afectuoasă prietenie.
ss. N. TITULESCU

Cannes, 23 Octombrie 1940.
P.S. Mi-am frînt umărul astă iarnă la St. Moritz şi de aceea sînt silit să scriu chiar această scrisoare la maşină.
y
Mă vei ierta.
(Arhiva MAE 77. T/34, Documentul 1169, N. Titulescu — scrisori originale)
132
Memoriu trimis generalului Ion Antonescu, la 23 octombrie 1940 din Cannes, referitor la politic externă a României faţă de Germania, Italia şi UR^gg
Cannes, 23 octombrie „„ .„
I U 4 U
Domnule General,
Politica externă cc-am dus de la 1932 la 1936 era rezuţ^ţ-astfel de opozanţii mei:
„Domnul Titulescu voeşte cu orice chip alianţe împoţ,jva Germaniei. în acest scop, Domnia Sa a întărit legăturile \[[c^ înţelegeri şi a creat Pactul Balcanic. Tot în acest scop, Dor^njа Sa voia cu orice preţ o alianţă cu Rusia şi acordase acesteia c^re tul de trecere a armatelor ei pe teritoriul românesc, astfel ca Jonc ţiunea ceho-rusă să se poată face în dauna Germaniei în mod n\eca_ nic. Tot în acest scop Domnia Sa a dus faţă de Italia, în tir^ , sancţiunilor, o politică care a făcut din Italia patronul Ungv^g-şi susţinătoarea revizionismului acesteia din urmă".
Nu cunosc o legendă mai mare ca această prezentare a p0]j_ ticii ce-am dus ca Ministru de Externe.
Această politică se poate, dimpotrivă, rezuma astfel;
„în tot timpul cît am condus Ministerul Afacerilor Str^jne n-am avut decît .un singur scop:
Intangibilitatea graniţelor Ţării.
întărirea legăturilor Micii înţelegeri nu viza decît Un§arj Noi n-am avut nici în trecut şi noi n-am luat nici în 1933, cjncj am făcut noul statut al Micii înţelegeri, un angajament de ap^rare a Cehoslovaciei sau a Iugoslaviei contra unei agresiuni germaae
De asemenea, Pactul Balcanic nu viza decît Bulgari^ j ce priveşte Puterile Mari, am căutat să fac pacte de asis^nta mutuală cu cele două mari puteri care ne-ar fi putut fi ostile;
q * mania si Rusia.
133
Germania a refuzat însă oferta pactului nostru de asistenţă, precum a fost şi Rusia, pină la un moment cînd obţinînd tot ceea ce cerusem, demiterea mea din funcţiunile ministeriale de la 29 August 1936 a făcut iscălitura imposibilă.
Cît despre Italia, ea a devenit revizionistă încă de la 1928, cînd, legată de noi prin tratatul semnat de mareşalul Averescu care o obliga să ne apere fruntariile, cerca totuşi schimbarea lor în favoarea Ungariei".
Urmează să dezvolt în detaliu raporturile noastre cu aceste trei ţări.

Germania: Puţini din „iniţiaţii" noştri politici ştiu că eu am oferit Germaniei un tratat de alianţă, odată în 1935 şi odată în 1936. în ambele rînduri Germania 1-a refuzat. Pentru oferta mea din 1935, refuzul ei ar fi avut o explicaţie, deoarece îi ceream să nu atace nici România nici prietenii ci. Pentru oferta din 1936 refuzul Germaniei nu mai are nici o explicaţie decît dacă nu dorinţa de-a revizui printre multe graniţe europene şi pe cele ale României.
în adevăr, cu prilejul vizitei regale la Paris în februarie 1936, vizită ce a urmat inmormîntarea regelui Angliei George al V-lea din ianuarie acelaşi an, am chemat la Paris pe ministrul Ţării la Berlin, Petrescu-Comnen, şi i-am dat instrucţiunile necesare.
De data aceasta am făcut un pas foarte important înainte ocupîndu-mă numai de intangibilitatea graniţelor României, fără a mai vorbi de graniţele altor ţări.
Rog a cere de la Ministerul de Externe telegrama ministrului Comnen de la finele lunii februarie 1936. Reiese din această telegramă că am declarat oficial Germaniei:
a) Dacă s-ar încheia un pact de asistenţă mutuală cu URSS, el nu va fi îndreptat contra Germaniei;
b) Dovada acestei afirmaţiuni o constituie oferta României de a semna un pact similar cu Reichul, privind strict numai fruntariile româneşti;
c) Mai mult: România era gata să ofere Germaniei o garanţie preţioasă, anume aceea de-a se opune oricărei treceri de trupe ruseşti pe teritoriul ei, care ar avea ca scop atacarea Germaniei.
Domnul Comnen raportează în sus-zisa telegramă că Domnul Von Neurath i-a mulţumit în chip călduros pentru toate atenţiunile şi probele bunelor sentimente ale guvernului regal român şi în special alor mele, atît pentru ţara lui cît pentru el personal.
134
Domnul Von Neurath n-a ascuns însă d-lui Comnen simpatia sa pentru mişcarea revizionistă ungară, care e paralelă cu revizionismul german îndreptat împotriva tratatului de la Versailles.
Ca concluzie, dl. Von Neurath a declarat că Germania este ostilă încheierii unor noi acorduri cu orice stat ar fi şi că, dacă la un moment dat Germania ar vedea că interesul ei o împinge să iasă din starea ei de izolare, ea nu va uita nici propunerile, nici bunele oficii ale Domnului Titulescu.
Acestea se petreceau în februarie 1936.
Iar eu am fost demis din sarcina de ministru cîteva luni mai tirziu, în august acelaşi an.
Dacă s-ar fi comis greşeli în conducerea politicii noastre externe din parte-mi faţă de Germania — nici n-aş fi avut timpul material să le comit — dar, în plus, România a avut la dispoziţie patru ani pentru a le îndrepta.
Patru Q,ni de la ieşirea mea din guvern şi pînă la arbitrajul de la Viena.
Or, patru ani constituie o perioadă enonnă care permite toate redresările, cînd ne gîndim că au trebuit cancelarului Hitler şapte ani numai de la instalarea sa la putere şi pînă la realizarea integrală a programului său politic.
Italia: Sînt primul ministru de afaceri străine care am voit să dau Italiei locul ce i se cuvine în România.
De aceea în călătoriile oficiale ce-am întreprins ca ministru de externe în cabinetul Vintilă Brătianu în 1928, am voit ca prima mea vizită să fie la Roma, iar nu la Paris.
Bineînţeles, presa italiană a exultat. în schimb presa franceză m-a criticat. Aş voi să mi se citeze numele unui alt ministru de afaceri străine criticat de presa franceză în timpul unei vizite oficiale în Franţa.
Nu s-a făcut faţă de mine, cu prilejul vizitei mele în Franţa din 1928 — epocă la care sentimentele franceze pentru Italia nu erau calde — gestul tradiţional al acordării Cordonului Legiunii de Onoare. Şi a trebuit să treacă doi ani pentru ca Ministerul Afacerilor Străine francez să-şi calce regulile şi să acorde unui simplu ministru plenipotenţiar la Londra Marea Cruce în loc de placă.
Dar la ce a servit României acest gest special de curtenie făcut faţă de Italia?
Deşi eram leg?ţi de Italia printr-un tratat de amiciţie semnat de Mareşalul Averescu, care obliga ambele state să-şi apere
135
— cel puţin diplomatic — fruntariile, puţin după vizita mea la Roma, Ducele a făcut o declaraţiune revizionistă răsunătoare în favoarea Ungariei.
Totuşi, în ce mă priveşte personal, continuam să mă bucur de un regim de favoare, presa italiană neavînd decît cuvinte de laudă la adresa mea.
în 1933, cînd am întărit legăturile Micii înţelegeri, în plin acord cu Iugoslavia, Franţa şi Cehoslovacia, m-am dus chiar în ziua semnării tratatului la baronul Aloisi şi i-am spus: „Pentru ce n-ar lua Italia, direcţiunea spirituală a Micii înţelegeri?"

Vă puteţi închipui ce sforţări a trebuit să desfăşor pentru a putea să fac o asemenea ofertă cu asentimentul Iugoslaviei de atunci şi al Franţei.
Baronul Aloisi, foarte amabil şi dîndu-mi impresia că pricepe valoarea gestului, mi-a răspuns că va trebui să comunice propunerea mea Ducelui şi să-mi dea răspunsul mai tîrziu.
După trei zile mi-a înapoiat vizita şi într-o formă cu totul curtenitoare mi-a spus că Ducele nu consideră această ofertă ca interesantă.
întreb: Ce puteam face mai mult decît a oferi Italiei direcţia spirituală a noii Mici înţelegeri chiar în seara zilei creării ei?
Limbajul presei italiene la adresa mea s-a schimbat însă cînd am fost nevoit să combat ideea lui Mussolini de pact în patru, reuşind în lupta diplomatică ce am dus.
Ce era pactul în patru? Substituirea a patru mari puteri
— Franţa, Anglia, Germania şi Italia — Societăţii Naţiunilor în diferite domenii şi în special în acela al revizuirii.
Ori, ceea ce făcea forţa României în faţa Societăţii Naţiunilor, e că ea se bucura în sînul acestei instituţiuni de o foarte mare majoritate, alcătuită în special de sud-americani, împotriva revizuirii.
Am spus prietenilor mei italieni că în ce priveşte pactul în patru dacă Mussolini ar fi fost în locul meu, ar fi făcut exact ceea ce am făcut eu, care am lucrat nu ca român, ci ca descendent al Romei,,care — odată cu sîngele — ne-a infiltrat şi iubirea moşiei părinteşti pe care o constituie Ţara.
Aş putea cita în cantitate voluminoasă discursurile revizioniste ale Ducelui în favoarea Ungariei, încă înaintea sancţiunilor, în tot timpul cît a durat tratatul de amiciţie dintre Italia şi România.
în timpul sancţiunilor am făcut tot ce era omeneşte posibil pentru a împăca punctul de vedere francez, favorabil Italiei, cu punctul de vedere englez.
136
Delegaţia italiană de la Geneva a fost extrem de sensibilă pentru această atitudine. Şi cum n-ar fi fost cînd nu numai graţie atitudinii mele Italia n-a putut fi calificată de agresoare, dar cînd am ţinut la Geneva numeroase discursuri publice, de simpatie pentru Italia, din care-mi permit să extrag o frază:
„Politica ce am urmat în materia sancţiunilor a fost linia dreaptă, dar linia dreaptă a glontelui care-ţi trece mai întîi prin inimă înainte de a-şi atinge scopul".
De altfel, pentru ca să se curme odată chestiunea răspunderilor în materia sancţiunilor întreb: Cînd statele lumii se împart asupra acestei chestiuni în două tabere — una care reprezintă planeta, iar alta alcătuită din Austria, Ungaria şi Albania, sateliţi, pe vremuri, ai Italiei — care ar fi fost ministrul de externe român care ar fi aşezat România în tabăra a doua iar nu în cea dinţii?
Cît despre afirmaţia că aş fi calificat pe italieni drept sălbatici la Societatea Naţiunilor, ea constituie un neadevăr sfruntat -— după cum o constată procese verbale în regulă semnate de Rustii Aras, ministrul de Afaceri Străine al Turciei, Politis, delegatul Greciei, Purid, delegatul Iugoslaviei, etc.
Eu am spus preşedintelui: „Je vous prie de faire cesser ce tapage" (cauzat în tribune de italieni, lucru de care nu puteam avea cunoştinţă).
Un jurnalist ungur a telcgrafiat imediat la Roma că aş fi spus: „Je vous prie, faites sortir ces sauvages".
Cu toate străduinţele ministrului nostru la Roma, n-am putut obţine publicarea rectificării, nici reproducerea articolului din „Universul", care punea la punct chestiunea.
De fapt eu eram un antirevizionist înfocat.
Departe de a-mi face un păcat din aceasta, îmi fac un merit.
Italia, nemulţumită de soarta ei la Congresul Păcii din 1918—1920, era o ţară revizionistă.
Nu o greşeală din parte-mi, ci o contradicţie între interesele statelor noastre — România fiind satisfăcută, iar Italia nu — explica criticile aduse mie de presa ci în ultimul timp.
URSS : Eu am primit plinele puteri necesare pentru iscăli-rea unui pact de asistenţă mutuală cu URSS în Iulie 1935, adică puţin după semnarea pactului franco-sovietic şi vizita Domnului Eden la Moscova.
Domnul Litvinov, în Septembrie 1935, la Geneva, cînd pentru prima dată am făcut să intre o atare posibilitate în convorbirile noastre, nici n-a voit s-audă de un asemnea pact.
137
Astfel că. această chestiune n-a putut face obiectul unor negocieri, aşa precum am declarat-o de altfel prin comunicate oficiale ale Ministerului de Externe sau prin discursuri în Parlament.

Argumentul invocat de URSS era că, dată fiind situaţia geografică, un asemenea pact ar constitui o convenţie leonină, România fiind întotdeauna zdrobită de Germania înainte de-a putea da un ajutor Rusiei.
Cu prilejul Conferinţei de la Montreux din 1936, văzînd mai des pe Litvinov şi acesta acuzînd guvernul român de duplicitate, afirmînd că eu ţin un limbagiu, pe cînd colegii mei de la Bucureşti nu numai că ţineau un limbagiu contrariu, dar făceau neted fapte care-1 contrazicea, am dat lui Litvinov răspunsuri drastice cuprinse în telegramele ce-am expediat la acea epocă la Bucureşti.
Rog a cere de la Ministerul de Externe copia telegramei prin care relatam convorbirea mea cu Litvinov din Iulie 1936, pentru a vedea cum reprezentantul unui Stat mic — cînd are conştiinţa dreptului Ţării sale — poate pune la loc pe reprezentantul unui Stat de zece ori mai mare.
în acelaşi timp, realizînd şi eu că era o parte de adevăr în afirmaţia că mie mi se dădeau pline puteri pentru a face o politică pe care guvernul din Bucureşti nu se sfia s-o contrazică cu nimic, am decis a mă înapoia la Bucureşti pentru a-mi da demisia motivată.
M. S. Regele, intervenind să-mi retrag demisia dată, am cerut în schimbul acestei retrageri să se precizeze clar şi în scris liniile politicii externe de urmat.
Anexez copia fotografică a originalelor redactate la acea epocă.
Din primul act, semnat de Domnul Preşedinte Tătărescu, Ion lnculeţ, Victor Antonescu şi cu mine, şi purtînd data de 14 Iulie 1936, reiese că am convenit ca Consiliul de Miniştri cafe trebuia să se ţină ulterior urma să aprobe politica ce-am dus şi să publice un comunicat, al cărui text vi-1 trimit tot în copie fotografică (act No. 2) şi în care se vorbeşte de solidarizarea guvernului cu politica externă făcută şi expusă de mine, de recunoştinţa ce mi se datoreşte pentru opera înfăptuită, precum şi de încrederea nelimitată a guvernului în îndeplinirea misiunii mele.
Acest comunicat este scris de însăşi mâna Domnului Tătărescu. El poartă data de 14 Iulie 1936. La 29 August 1936 am fost demis din calitatea de Ministru.
138
Din actul No. 1 ce vă trimit, reiese dovada că plinele puteri pentru a încheia un pact de asistenţă mutuală cu Sovietele îmi fuseseră date încă din Iulie trecut, adică din Iulie 1935, precum şi angajamentul partididui liberal de-a vorbi în întruniri pubiice (despre necesitatea unei înţelegeri pe tărîmul politicii externe cu U.R.S.S.
Cînd m-am înapoiat la Montreux în 1936 pentru Conferinţa Strîmtorilor, am avut o lungă convorbire cu litvinov.
Şi —- lucru de mirare — ceea ce „puterea mea de convingere" pe care Ionel Brătianu, într-o scrisoare amabilă către mine, o declara irezistibilă, n-a putut face, văzul iscăliturilor, chiar pe acte redactate într-o limbă ce nu [o] cunoştea, a avut un efect miraculos.
„De data aceasta văd că lucrul e serios", a spus Litvinov. „Vom semna deci pactul de asistenţă la Adunarea Societăţii Naţiunilor, care are loc peste o lună".
„Dar ce vom semna?, am replicat eu. Nu e mai bine să stabilim de pe acum textul convenţiunii în chestiune? Eu sînt mereu acuzat a fi dat autorizare trupelor ruse să treacă prin România împotriva Germaniei, chiar cînd România nu este atacată. Ard de dorinţa de-a vedea în fine scrisă negru pe alb realitatea".
Litvinov a răspuns că acceptă să redactez un act între el şi mine cu condiţia ca să nu-1 cifrez, ci să-1 aduc personal la cunoştinţa guvernului român, dat fiind teama de indiscreţiuni.
Alătur actul redactat la Montreux la 21 Iulie 1936, atrăgînd atenţia Domniei Voastre că sînleţi singura persoană în România care-l posedă.
Vă rog din tot sufletul să nu depuneţi acest act la Ministerul de Externe şi să nu-i comunicaţi conţinutul Ministrului nostru la Moscova, dat fiind că—cu regimul actual din Rusia— aş putea să fac un rău unui om care, după cum veţi vedea, a avut la acel moment, bune intenţiuni faţă de noi.
Prin articolul 1, asistenţa mutuală ruso-română nu era făcută contra unei ţări special vizată, dar generală contra oricărui agresor european. în consecinţă, nu era vorba de un act îndreptat împotriva Germaniei, ci de un mijloc de-a apăra securitatea României şi împotriva Ungariei şi împotriva Bulgariei.
Prin articolul 2, doream ca fiecare din cele două ţări să intre în acţiune numai cînd Franţa ar fi intrat în acţiune.
Această clauză este reprodusă din tratatul ceho-rus pentru că nu doream să apar mai catolic decît Papa.
139
Dar, cum Franţa a tergiversat—precum îi este obiceiul— cu pactul unic propus de Mica înţelegere, nici o îndoială că n-am fi refuzat unul din instrumentele de securitate care ni se ofereau pe motivul că n-am putut obţine două, astfel ca să nu rămînem cu nici unul.
Clauzele esenţiale care se impun înainte de toate atenţiunii noastre, sînt clauza 3 şi 4, acceptate în scris de Litvinov fără nici o condiţie.

în adevăr, articolul 3 spune că: „Guvernul URSS recunoaşte că în virtutea diferitelor obligaţiuni de asistenţă trupele sovietice nu vor putea niciodată să treacă Nistrul fără o cerere formală a guverului regal român în acest scop, după cum guvernul regal al României recunoaşte că trupele române nu vor putea niciodată să treacă Nistrul spre URSS fără o cerere formală a guvernului URSS".
Aşadar, omul care-a fost acuzat că a autorizat trecerea Ruşilor peste Nistru, nu numai că n-a făcut acest act, dar posedă în scris garanţia rusă că o asemenea trecere nu poate să aibă loc fără o cerere formală a guvernului regal român.
în fine, prin articolul 4 se stipulează că : „La cererea guvernului regal al României, trupele sovietice vor trebui retrase imediat din teritoriul românesc la est de Nistru după cum la cererea URSS trupele române vor trebui retrase imediat din teritoriul URSS la vest de Nistru".
Ce formulare mai clară s-ar fi putut găsi pentru a stabili că Nistrul e într-adevăr fruntaria între România şi URSS ?
Acest act urma să fie oficializat în Septembrie 1936 la Geneva, cu prilejul Adunării Ligii Naţiunilor.
Dar la 29 August al aceluiaş an, fără preaviz de nici un fel, am fpst demis din funcţiunile mele ministeriale printr-o simplă telegramă de care n-am avut cunoştinţă decît a doua zi, şi a cărei copie fotografică v-o anexez.
în Septembrie 1936, bolnav la St. Moritz, am fost întrebat de Litvinov dacă am depus la Ministerul de Afaceri Străine actul ce redactasem la Montreux.
Am răspuns : „Nu, deoarece mi-ai cerut să fac comunicarea la Bucureşti în persoană şi în răstimp am fost demis din calitatea de Ministru de Afaceri Străine".
Litvinov a replicat : „E bine aşa, căci noi considerăm că condiţiunile în care-ai fost îndepărtat din guvern echivalează cu o schimbare a politicii externe a României".
140
Bineînţeles că am protestat din răsputeri contra acestei af,irmaţiuni.
Pe de altă parte, Litvinov nu prevedea schimbarea politicii externe a U.R.S.S. şi a Germaniei.
Prin urmare, dacă n-aş fi fost izgonit din guvern fără raţiune, căci Domnul Tătărescu, în telegrama ce mi-a dat, afirma că va duce mai departe — fără nici o alterare — acţiunea externă în cadrul politicii ce-am făcut[o] în numele Ţării, şi dacă actul de la Montreux căpăta formă oficială, cum un pact de alianţă cu Franţa nu s-a făcut, cum Franţa a abandonat Cehoslovacia în 1938, cum n-aveam prin tratatul româno-polonez decît obligaţii faţă de Rusia, iar nu de Germania, şi cum la 23 August 1939 Germania a făcut un tratat de alianţă — cel puţin pentru o vreme—cu URSS, România n-ar fi fost supusă nici exigenţelor ruseşti, dar în special nici exigenţelor ungureşti şi bulgăreşti, căci ea era direct aliata Rusiei şi devenea indirect aliata Germaniei.
Pierderea Basarabiei şi atitudinea ostila nouă a URSS în timpul acţiunii de mutilare întreprinsă împotriva noastră de Ungaria şi Bulgaria, se datoreşte celor care, dînd mandate internaţionale unui membru din guvern ca să încheie un pact de asistenţă mutuală cu un puternic Stat vecin, nu numai că nu-l întreabă care-a fost rezultatul negociaţiunilor ce-a fost însărcinat să ducă, dar îi şi ridică prin simplă telegramă calitatea în virtutea căreia negocia.
Am atras din timp atenţia celor în drept asupra măsurilor de luat şi a pericolului revizuirilor parţiale. Dar, în zadar.
Dumneavoastră, Domnul General, cu un instinct naţional care mi-a fost dat să constat de numeroase ori, aţi fost singurul Român în Ţară care-aţi protestat contra cedării Basarabiei, cedare pe care — nu ştiu pentru ce raţiuni — diriguitorii noştri o considerau ca o primă de asigurare a Transilvaniei, în loc să vadă, cum aţi făcut-o D-Voastre, un prim pas al dezagregării unităţii noastre naţionale înfăptuite cu atîtea sacrificii de la 1916 la 1921.
Crezînd că e de datoria mea să aduc la cunoştinţă Conducătorului Statului Român cele ce preced, şi repetînd rugăciunea de-a păstra un caracter strict personal şi confidenţial actului făcut cu Litvinov, am onoarea să vă rog. Domnule General, a primi încredinţarea sentimentelor mele de prea înaltă stimă.
N. TITULESCU
141
DEPLINELE PUTERI ACORDATE DE GUVERNUL ROMÂN LUI N. TITULESCU PENTRU ÎNCHEIEREA TRATATULUI DE ASISTENŢĂ MUTUALĂ CU FOSTA UNIUNE SOVIETICA
1. Consiliul de Miniştri şi rezoluţiunea lui.
2. Pactul de alianţă unică între Franţa şi Mica înţelegere contra oricărui agresor ar fi.
3. în vederea semnării Pactului de asistenţă mutuală cu URSS, pentru care Guvernul a dat autorizarea lui încă din Iulie trecut, şi pe care azi Sovietele refuză a-1 încheia, întreprinderea unei opere de destindere cu Sovietele pe baza principiilor următoare :
a. încetarea atacurilor în presă contra URSS şi combaterea numai a comunismului intern al cărui partizan nici unul din membrii Guvernului nu sînt.

b. Articole de presă favorabile apropierii cu URSS din punct de vedere extern, considerînd că noi nu putem păstra alianţele noastre existente cu Franţa, Cehoslovacia şi Turcia dacă nu cădem la o înţelegere, ba chiar devenim inamicii URSS, aliatul aliaţilor noştri.
c. Vorbirea în întrunirile publice ale partidului liberal despre necesitatea unei înţelegeri pe tărîmul politicii externe cu URSS şi pe baza acestei discriminaţiuni:
Sîntem inamicii comunismului intern şi hotărîţi să ne conducem destinele ţării după directive proprii româneşti, dar pe tărîmul politicii externe sîntem pentru o înţelegere 'cu URSS, aliatul aliaţilor noştri, Franţa, Cehoslovacia şi Turcia, înţelegere care singură poate da acestor alianţe valoarea lor efectivă, noi neputînd fi în acelaşi timp şi aliatul Franţei şi inamicul Rusiei, aliata ei.
4. Păstrarea deplinelor puteri pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală, date deja Domnului Titulescu de mult cu URSS.
5. încetarea atacurilor prin presă contra tuturor Statelor străine şi în special contra regimurilor lor interne, chiar dacă politica lor externă nu concordă cu a noastră, asemenea acte neputînd decît slăbi poziţiunea externă a României.
6. Supravegherea tuturor Legaţiunilor, fără deosebire, care se amestecă în viaţa noastră internă şi aducerea la cunoştinţa
142
Ministrului de Afaceri Străine a rapoartelor de poliţie făcute în acest scop precum şi luarea tuturor măsurilor ca toate Lega-ţiunile străine — fără deosebire — să nu mai iasă din rolul lor diplomatic şi să nu mai continuie imixtiunea lor în viaţa politicii noastre interne fie prin propagandă de la om la om, fie prin intervenţiuni pe lîngă români, fie prin imixtiuni în presă.
7. Solidarizarea cea mai desăvîrşită a întregului Guvern in raporturile lui cu acei miniştri străini' care şi-au făcut o specialitate din a separa pe Ministrul Afacerilor Străine de restul Guvernului şi de a-1 considera că conduce o politică pur personală atunci cînd el nu este decît expresiunea Guvernului, a Parlamentului şi a Ţării.
14 Iulie 1936.-
(Arhiva MAE, Documentul 1168 T, 34 voi. 13).
143
?i*tt»?M. jtyiUaflot ptUti ptmttţ tastat**» -issi y*M «» uieteaţ* antutU, ist» «*ja »'«m>l'.'l T*taÎM« •* nai", cv 3.S..S.S. -
?/» I*eetarM «ta?»iriior prii* prea* o utra t»tar«r " Statelor ntrsts ?i în e«siel eoatr ■. ' r*ntwueil*t,l#t ia*
ut», atu 4Mt.p»Jiu»« i*r Mwm »» «»««»as «■■»
aoţstrs, imm» rti BspatEoa 4»ait aîafcl foilţiti*.** ' -'externi a R-MiSn i ai.
*/, Sepravegere» Vituror U-giţUiM lor, r«rS deae&ire, cari ne a» *K*o'. în viaţa naeetr* Intern* ţt i!ut»ru U cun -ttir.'.a Kiniilrolui de Afaceri Strftne a răpăiturilor do p->H',i« flote în acest »coe preeua ?S luarea tuturor ataşărilor ea toate LejaţlonUe »tr<Hne - f "r* deosebire -si nu «ml lasfl din rr-lul lor dlpleeatic ji «f nu sal eabţinu» Inlxttuaea lor în via'.s politico! noaatre int. rno fio prin cropapau-i* se la 1« o», ft»~j«»iA-tat,ajn<o«ţiwrt-p» lâno-: r—*JJrtt, fi* pr n loljctlual tn proai.
•//. S-l (dvitaro* 00« tal deeavlrjits a întregului Oii'em în re: rtoriie l»i ou tool aini|tri atrfial «ari ţt-aa i'eat o erecialltate din • eonra pe Klnlelnil Afa-cernor StrSine de r etui Quvernvl.il ţi tte a-1 cueidera , aa conduce'» politiei pur per*-»!* atunci olnd el na et ta decât oxpreiiuoe* 3-ivercalui, a Parlaaentului 9! » fsrii»
U Iulie 19)6.-

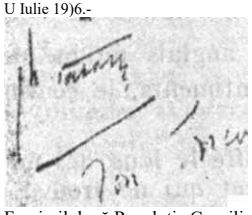

Fascimil după Rezoluţia Consiliului de Miniştri din 14 Iulie 1936 prin care se reînnoiesc deplinele puteri date lui N. Titulescu pentrn înche-iorea Pactului de Asistenţă mutuală cu fosta URSS, cu semnăturile lui Gh. Tătărescu, Ion Inculeţ, Victor Antonescu şi Nicolae Titulescu *
145
17«

I/. Consiliul de Miniştri şi rezoluţiunea lui.

II/. Pactul de alianţă unică între Franţa şi Mica Înţelegere contra oricărui agresor ar fi.

III/. În vederea realizării Pactului de asistenţă mutuală cu U.R.S.S., pentru care Guvernul a dat autorizarea lui încă din Iulie trecut, [illegible] Sovietelor [illegible] Franţa, întreprinderea unei opere de destindere a Sovietelor pe baza principiilor următoare :

a/ Încetarea atacurilor în presă contra lui U.R.S.S. şi combaterea numai a comunismului intern al cărui partizan nici unul din membrii Guvernului nu sunt.

b/ Articole de presă favorabile apropierei cu U.R.S.S. din punct de vedere extern, considerând că noi nu putem păstra alianţele noastre existente cu Franţa, Cehoslovacia şi Turcia decât nu cădem la o înţelegere, ba chiar devenim inamicii lui U.R.S.S., aliatul aliaţilor noştri.

c/ Vorbirea în întrunirile publice ale partidului liberal despre necesitatea unei înţelegeri pe tărîmul politicei externe cu U.R.S.S. şi pe baza acestei discriminaţiunile

Suntem inamicii comunismului intern şi hotărîţi

Aş ne conducem destinele ţării după directive proprii româneşti, dar pe tărîmul politicei externe suntem pentru o înţelegere cu U.R.S.S., aliatul aliaţilor noştri, Franţa, Cehoslovacia şi Turcia, înţelegere care singură poate dă acestor alianţe valoarea lor efectivă, noi neputând fi în acelaş timp şi aliatul Franţei şi inamicul Rusiei, aliata ei.

Serisoarea trimisă din Cannes, la 10 deeembrie 1940, primului ministru al Marii Britanii, Winston Churchill, în care îşi exprima dorinţa de a se alătura acţiunii
aliaţilor
(text în limbile franceză şi română)

COPY

CARLTON HOTEL, CANNES Ie 10 décembre, 1940

Monsieur le Ministre,

Je vous prierais beaucoup de bien vouloir transmettre le message suivant au President du Conseil Winston Churchill :

My dear Winston,

(You authorised me to call you so;)

Et parce que j'ai peur que mon anglais ne me trahisse et n'exprime pas suffisamment mes sentiments, je continue en fr ancais.

Imaginez un homme qui vit étouffé le long des mers qui approchent la France de l'Angleterre et qui ne trouve pas le moyen depuis Mai à entrer en contact avec vous.

De tout coeur sachez que votre politique est la mienne et que je ne me pardonne pas la faute de ne pas avoir traversé la mer pour arriver directement de Paris à Londres.

Ce que vous faites en ce moment est superbe. Si j'ai encore la foi dans la vie, c'est grâce a l'action que vous entreprenez magnifiquement tous les jours.

146

Les erreurs de mon pays ne doivent pas être imputées au Général Antonesco; il a dû recueillir un lourd héritage et dans la situation dans laquelle il se trouve, il ne peut laire autrement. .

Le Général Antonesco est mon ami personnel : il fut de longues années mon Attaché Militaire à Londres.

Pardonnez aux Roumains qui ont fait des fautes pour les souffrances qu'endurent tous ceux qui, comme moi, ne peuvent agir.

J'ai foi dans la Grande Bretagne; j'ai foi dans la noble cause pour laquelle elle lutte; et j'ai surtout foi en vous, mon cher Winston, qui conduisez la lutte.

Trouvez-moi le moyen d'arriver chez vous et de combattre à vos côtés. Malgré un visa diplomatique espagnol donné en due forme, j'ai été refoule trois fois de la frontière espagnole, et, à ma grande surprise, je constate que la Confédération Helvétique elle-même me refuse le visa.

Croyez à mes sentiments d'amitié affectueuse et rendez vous compte que le fait d'avoir pu vous écrire est pour moi la plus grande consolation de mon inaction jusqu'à aujourd'hui.

(Signé) N. TITULESCU

Je vous remercie. Monsieur le Ministre, de la peine que vous voudrez bien vous donner en transmettant le message au Prime Minister Winston Churchill, et je vous prie de croire à mes sentiments de très haute considération.

(Signé) N. TITULESCU

P.S. Inutile d'ajouter qui si le Premier Ministre voulait accorder une réponse, je vous prie de m'en aviser de la façon que vous jugerez la plus discrète.

(Arhivele Statului. Bucureşti. Arhiva istorică Centrală. Microfilme Anglia)

147

CR
to
S
S.
4) %-t
1
3
1 o

Facsimil după scrisoarea trimisă de N. Titulescu lui W. Churchill, primii) ministru britanic din Cannes la 10 decembrie 1940

Carlton Hotel, Cannes, 10 decembrie 1940

Domnule Ministru,

V-aş ruga mult să binevoiţi a transmite mesajul următor Preşedintelui Consiliului, Winston Churchill:

Dragul meu Winston,

(M-aţi autorizat să vă numesc aşa)

Şi pentru că mi-e frică să nu mă trădeze engleza mea şi să nu-mi exprim suficient sentimentele mele, eu continui în franceză.

Imaginaţi-vă un om care trăieşte sufocat de-a lungul mărilor care apropie Franţa de Anglia şi care nu găseşte mijlocul încă din luna Mai de a intra în contact cu Dv.

Din toată inima să ştiţi că politica Dv. este şi a mea şi că eu nu-mi iert greşeala de a nu fi traversat marea pentru a sosi direct din Paris la Londra.

Ceea ce dumneavoastră faceţi în acest moment este superb. Dacă eu am încă încredere în viaţă aceasta este graţie acţiunii pe care Dv. o întreprindeţi magnific în toate zilele.

Erorile ţării mele nu trebuiesc imputate generalului Antonescu; el a trebuit să primească o grea moştenire şi în situaţia în care el se găseşte, el nu poate face altfel.

Generalul Antonescu este prietenul meu personal; el a fost mai mulţi ani ataşatul meu militar la Londra.

Iertaţi românilor care au făcut greşeli pentru suferinţele pe care le îndură toţi aceia care, ca şi mine, nu pot să acţioneze.

Eu am încredere în Marea Britanie; am încredere in cauza nobilă pentru care ea luptă; şi am încredere mai ales în Dv., scumpul meu Winston, care conduceţi lupta.

Găsiti-mi mijlocul de a veni la Dv. şi de a combate alături de Dv.

Cu toată viza diplomatică spaniolă dată în forma cuvenită, am fost respins de trei ori la frontiera spaniolă şi spre marea mea surpriză constat că Confederaţia Elveţiană ea însăşi îmi refuză viza.

Credeţi în sentimentele mele de prietenie afectuoasă şi daţi-vă seama că faptul de a fi putut să vă scriu este pentru mine cea mai mare consolare pentru inacţiunea mea de pînă astăzi.

Semnat: N. TITULESCU

73

Vă mulţumesc, domnule Ministru, de osteneala pe care veţi binevoi a o da transmiţînd mesajul Primului Ministru Winston Churchill şi vă rog să credeţi în sentimentele mele de înaltă consi-deraţiune.

Semnat: N. TITULESCU

P.S.

Inutil de a adăuga că dacă Primul Ministru vrea să acorde un răspuns, eu vă rog de a mă aviza în modul pe care dv. îl apreciaţi ca cel mai discret.

(Ajhivele Statului. Bucureşti, Arhiva istorică Centrală. Microfilme Anglia)

73

'■ami ■

Textul Tratatului de Asistenţă Mutuală româno-sovietic
parafat de
NICOLAE TITULESCU şi MAXIM LITVINOV la Montreux, la 21 iulie 1936 (text în limbile franceză şi română)

1/ Assistance mutuelle dans le cadre de la S.D.N. (comme p. ex. celle du traité Tchécoslovaque ou français, pas contre un pays spécialment visé mais général contre tout agresseur européen.

2/ Entrée en action de chacun des deux Pays seulement quand la France sera entrée en action.

3/ Le Gouvernement de l'U.R.S.S. reconnaît qu'en vertu de ses différentes obligations d'assistance les troupes soviétiques ne pouront jamais franchir le Dniestre sans une demande formelle du Gouvernement Royal de Roumanie à cet effet, de même que le Gouvernement Royal de Roumanie reconnaît que les troupes roumaines ne pouront jamais franchir le Dniestre vers l'U.R.S.S. sans une demande formelle du Gouvernement de l'U.R.S.S.

4/ A la demande du Gouvernement Royal de Roumanie les troupes soviétiques devront se retirer immédiatement du territoire roumain à l'Est du Dniestre, de même que à la demande du Gouvernement de l'U.R.S.S. les troupes roumaines devront se retirer immédiatement du territoire de l'U.R.S.S. à l'Ouest de Dniestre.

74

Ia- ' i/ A*sistani« outuellé da&a ie cnáre de 7.a Íí,„D.R.

-■íí* , , ■ ■- • - • " • ;

"..ir. . y coiraso p.cx.'jeilodu traite Tci>cco¡íTor¿<íiue oa frene*ís
/, J i .;•*' f.n serien dé ehacan úc«- iâsasţ. 'Par^.". ««ule—
r '.'W':í>t quaücl ¿» J'r'nctí sere'érttréVen airtíion.
~J y >' ' a/ lis Gcuverr.sjssnt ds l'ÎI.R.B.6. roeó&coait «¡u'en
>v' vetffctt (Je ses diff£óre¡yts{! obllgatioar. d'&fi3Ístnr<2o leí troi
. . i/«53 ¡.ovi^tj iţups no î'CUîor.t. .tc'J.;. frar»';liifc le fl/uestt'e
aátrs une^ücmandc XoriseJIo du Gottverneoent Boyal dé Rotfoa-
íitefíY.cet «fX«fc>d* m&r.j que.le Gcavcrnenent Boyal de Bou-J . Y / (.<•* " ■ '■ . ■ > - .
:h'/./i ¡sanio ¡Müorwait; que lea troupes rot-taaínes no pourení Ja-,
0 v1., BSiij íranchlr le Doiostro vers l'U.R.S.S. sans, vine deaian-
¡t] ; fie íormello dU. CottfénitJnaat de l'tl.H.S.S. " ■■
*■ \' .■.. 4/ A-la deríiwle du Gouverneaent; Boyal de Bouaanle
»• '.{"les troupsa sov.totíf,»83- 4-svroot se retirar imcdiatcasat
rj ' V (2u to~rlfcoire rounain â l'Eat ; du Bn¿e3tre de m'Jtae que ii
..• AH , H. iia-idaMadje. dtt ScwcrneBe»*,:d*T.l'tf,8.Ş,S. -les troupes rou-
>^ i'i'jai.tjes fle%'ront sa'Wtirér-. imedlatOBont d», téri*itoire de
\ ' l'tf.It.S.S h ^Üuest de Bnlestre.

Tratatul de Asistenţă Mutuală Româno-Sovietic, parafat de N. Titulescu şi M. Litvinov la Montreux la 21 iulie 1936, prin care se confirma Nistrul drept frontieră despărţitoare intre România şi URSS

74

Se acceptă M. Litvinov
Se acceptă N. Titulescu
Nu se acceptă M. Litvinov
Nu pot semna Tratatul fără art. 2 N. Titulescu -
Se acceptă M. Litvinov
Se acceptă N. Titulescu

1. Asistenţă mutuală în cadrul Societăţii Naţiunilor (ca exemplu cea din tratatul Cehoslovaco-francez) nu contra unei ţări special vizate, dar în general contra oricărui agresor european.

2. Intrarea în acţiune a fiecăreia din cele două Ţări, numai atunci cînd Franţa va fi intrat în acţiune.

3. Guvernul URSS recunoaşte că, în virtutea diferitelor sale obligaţii de asistenţă, trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără cererea formală a Guvernului regal al României în acest sens, la fel cum Guvernul regal al României recunoaşte că trupele române nu vor putea niciodată trece Nistrul spre URSS fără o cerere formală a Guvernului URSS.

Se acceptă M. Litvinov
Se acceptă N. Titulescu

La cererea Guvernului regal al României, trupele sovietice vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul român la răsărit de Nistru, la fel cum la cererea guvernului URSS trupele române vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul URSS la apus de Nistru.

75

Testamentul lui NICOLAE TITULESCU din 5 ianuarie 1940, de la Saint Moritz, prin care solicită să fie îngropat la Braşov

Văzut spre neschimbare St. Moritz (Elveţia), 5 ianuarie 1940 Consilierul de Legaţiune,
SS. Th. Scortzescu

T E S T A M E N T

Las după moartea mea, cu excepţia legatului particular făcut Academiei Regale Române prin testamentul autentic cu data de 5 Ianuarie 1940, uzufructul întregii mele averi, soţiei mele Caterina T I T U L E S C U , născută B U R C Ă .

Dacă actuala mea soţie pierde această calitate prin divorţ sau moarte, voi lua alte dispoziţiuni cu privire la uzufruct. Dacă aceste dispoziţiuni n-au fost luate, uzufructul va urma nuda proprietate a averii mele pe care o las, în părţi egale, următoarelor persoane:

Nepotului meu de soră Ion CRISTU (zis Ionel), actualmente Ministru Plenipotenţiar şi Director al Secţiunii Economice din Ministerul Regal al Afacerilor Străine; nepotului meu de soră Gheorghe NENIŞIOR (zis Georgel), şi copiilor nepoţilor mei: Nicolae CUCLELI (zis Nicky), băiatul Domnului şi Doamnei Cucleli, Mariela NENIŞIOR, fata nepotului meu Colonelul Sergiu NENIŞIOR, si Sanda NENIŞIOR, fata nepotului meu decedat — Ionel NENIŞIOR.

în sarcina lor, care au fiecare o cincime din averea mea în nudă sau plină proprietate, după cum am dispus sau nu de uzufruct, cad datoriile mele.

75

Academia Regală Română pentru care am făcut un legat particular, nu are a plăti nici o centimă din aceste datorii.

Rog pe prietenii mei Alexandru OTTULESCU şi Nicolae RAICOVICEANU, precum şi pe nepoţii mei Ion CRISTU şi George NENIŞIOR, să fie executorii testamentari ai acestui testament şi să-1 aducă la îndeplinire cît mai repede.

Mai impun celor cinci nepoţi sau fii de nepoţi ai mei obligaţia de a întreţine în mod convenabil mormîntul familiei noastre de la Tituleşti.

în ce mă priveşte, cum m-am considerat totdeauna ca un soldat al teritoriilor alipite României între 1918 şi 1920, doresc să fiu îngropat la Braşov într-un loc ceva mai la o parte. Prietenii mei din Ardeal vor şti să găsească un loc potrivit dorinţei mele.

Take IONESCU şus la Sinaia şi eu la picioarele lui, jos la Braşov, pentru repausul etern, este felul cel mai convenabil şi doresc ca locuitorii Braşovului să accepte rugămintea mea.

Făcut în dublu exemplar, la St. Moritz, Elveţia, în faţa funcţionarilor Legaţiunii Regale a României la Berna, delegaţi speciali pentru autentificarea acestui testament semnat de mine la 5 Ianuarie 1940.

N. TITULESCU

LEGAŢIUNEA REGALĂ A ROMÂNIEI in Elveţia

F R O C E S - V E R B A L

Astăzi cinci Ianuarie anul una mie nouă sute patruzeci pe temeiul petiţiunii adresate Excelenţei Sale Domnului Alexandru GURĂNESCU, Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al M.S. Regelui României în Elveţia, de către Excelenţa Sa Domnul Nicolae TITULESCU, fost Ministru al Afacerilor Străine al României, actualmente cu reşedinţa la St. Moritz (Elveţia), Palace H6tel, petiţiune înregistrată sub No. 20 cu data de azi, cît şi pe baza delegaţiunii No. 19 cu data de azi ce mi-a fost dată de Domnul Ministru Alexandru Gurănescu,

N O I ,

Theodor A. SCORTZESCU, Consilier de Legaţiune, însoţit de Domnul Dimitrie DAM IAN, Consul General, ne-am transportat

75

la St. Moritz spre a proceda la autentificarea testamentului de pe contra-pagină a Excelenţei Sale Domnului Nicolae TITULESCU, personal cunoscut nouă, care din cauză de boală n-a putut veni in acest scop la Berna.

N O I ,

Theodor A. SCORTZESCU, Consilier de Legaţiune, asistat fiind de Domnul Dimitrie DAMIÁN, Consul General, făcînd în această împrejurare funcţiune de Grefier, ne-am prezentat la Palace Hotel din St. Moritz unde Excelenţa Sa Domnul Nicolae TITULESCU ne-a cerut autentificarea prezentului testament, făcut în dublu exemplar, din care numai unul semnat de Dsa.

După ce am vizat şi datat spre neschimbare ambele exemplare ale prezentului testament, l-am citit din cuvînt în cuvînt în prezenţa şi auzul Excelenţei Sale Domnului Nicolae Titulescu, care ne-a declarat că testamentul de faţă este al său, făcut cu liberul său consimţămînt şi semnat cu propria sa semnătură; apoi a semnat în faţa noastră şi celălalt exemplar al testamentului care urmează să fie păstrat în arhiva acestei Legaţiuni.

N O I , luînd act de declaraţiunea părţii şi în virtutea atribu-ţiunilor conferite, potrivit legii, prin delegaţiunea No 19 despre care se face menţiunea mai sus, dăm autenticitate legală prezentului testament, învestindu-l cu semnătura noastră, aceea a Domnului Consul General Dimitrie DAMIÁN şi cu sigiliul Legaţiunii Regale a României în Elveţia.

St. Moritz, 5 Ianuarie 1940.

CONSILIERUL DE LEGAŢIUNE,

Th. Scortzescu

CONSUL GENERAL,

făcînd funcţiune de Grefier D. Damián

No. jurnal: 1264

Taxa: lei 884 sau fr. elv. 33,80% •cf. art. 19/33 din Tariful Consular

76

IO

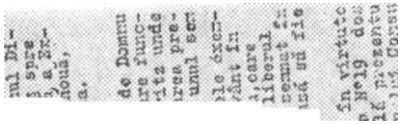

AA

ig * t O tí

+* d

c ^ £ OH OH O CT O fi O

•*

t^su-Hc} n o o » a «

+* F» íí * tt tí *» v« O í£ Cí

eSiri -h*» U & J i,.

•** «Sd r.« «h »*ra

O fj ri o «h o V« y

« <•> 3> +* 8 ÜÜH?^H

• (5 ü 3 Ö Ocî -i* ä

. & es y » *0 M rt íl -í*

¿* -í* rjj « ^

ou ísi o o ri o A H

£î «i

O .<•* tí O ■fj-0 ü tí ij

ÍJ 3

2-U CVS-**' ■K ^ y U »
,. o tí o # •*■» a d-»<í -.-i
¿>V« f-t ¡tf <tf » í3 R-.t-». í< ■Ü <*¡-l>-Í <-Í £>V» Ö íl -J »■. í-¡ ¡y jj t*** 4 o í% ^ +**» tí fí-M U
vi 3 o 3 í: r5■h a
» 3 tirios»
-Hfl -S-,
S9 C<M<»
<-<X5
IH

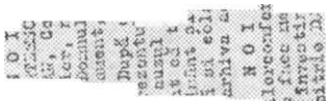

*4 ¿ tí « O
« ¿ r i o ft> H <H c» O ¿i r-í <S <í « í5
&*â 5 S- V +* î3 o i » «í^tí
\

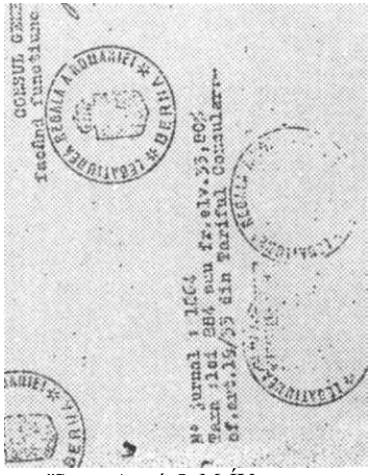

: .'S ^ U tí O M ÍV

4* . rí r: rí « w
.C 'r; C =" ^ :
e o ^ w-íiíí IV

gXjJ q'Á? o tí 3
:»fe W'?;-¿t--
■o-'l :
\ "3 1SH ti íí Ci : , .
H -ri U>. » y ă -ri *- - « rrí v i U tí U O
a f. f, ^.o Ui-, í; o ';>-.-» í: a w o
■4Í t> y :;S O fix vf :" ' V*;i íí^roo -H >4 f . O'.-* í, o
oCï ■ -y K >(s;í » Á \:. £ si'A O ^
f; :-<ti U C ^ « C -í vt AO C
■ <~; fjw ^; ' <3 Fï .m î, h <rî ;1 -4
2 î3->-* j .l^P.-iviySi ci-ltjO 3V o -iv-r ■ >h ■
3 ow-rf <í n t.1 ití « <a ^ c-
<■; « A-j ;-i -o <^ . y .-> -.-i »■> ^. ix- -y j:,^ í;
, O Zx4 f. in
.-í vi « is: V- ö -¡-i :í ^
5 '-y
»WS
í'.tí Ort
** íí
o" °"G J3
co
1
Codicil la Testamentul lui N. Titulescu din 18 noiembrie 1937

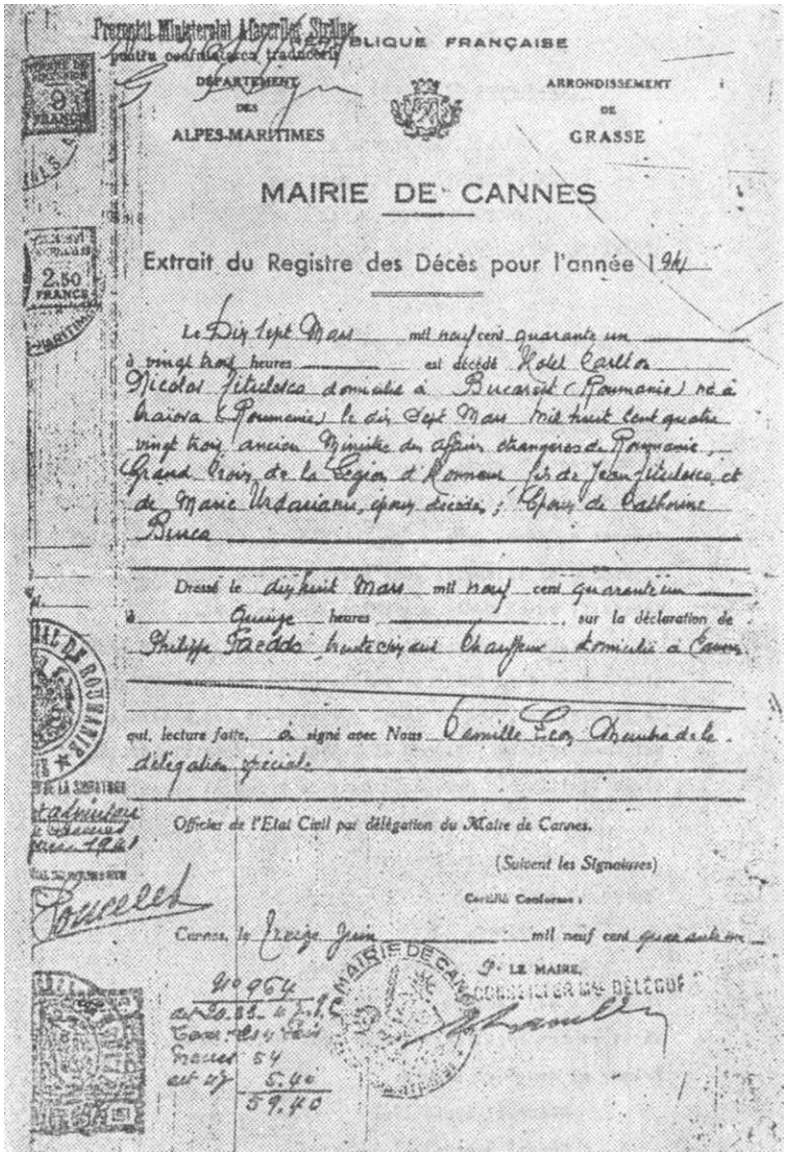

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

DÉPARTEMENT DES ALPES-MARITIMES

ARRONDISSEMENT DE GRASSE

MAIRIE DE CANNES

Extrait du Registre des Décès pour l'année 1941

Le Dix Sept Mars mil neuf cent quarante un
à vingt huit heures est décédé Hotel Carlton
Nicolas Titulescu domicilié à Bucarest (Roumanie) né à
Craiova (Roumanie) le dix Sept Mars mil huit cent quatre
vingt huit ancien Ministre des Affaires étrangères de Roumanie,
Grand Croix de la Légion d'Honneur fils de Jean Titulescu et
de Marie Ulmeanu, époux décédé ; Epoux de Catherine
Burca

Dressé le dix huit Mars mil neuf cent quarante un
à Quinze heures, sur la déclaration de
Philippe Taddei soixante cinq ans Chauffeur domicilié à Cannes

qui, lecture faite, a signé avec Nous Camille Lex, Maire de la
délégation spéciale

Officier de l'Etat Civil par délégation du Maire de Cannes.

(Suivent les Signatures)

Certifié Conforme :

Cannes, le Treize Juin mil neuf cent quarante deux

LE MAIRE,

MAIRIE DE CANNES

Fotocopie după Certificatul din registrul de decese pe anul 1941 al Primăriei din Cannes referitor la decesul lui N. Titulescu ce a avut lec la 17 martie 1941, la virsta de 59 de ani

Ceremonia prilejuită de aducerea în patrie a rămăşiţelor pămîn-reşti ale lui N. Titulescu pe Aeroportul Internaţional Otopeni, la 8 martie 1992

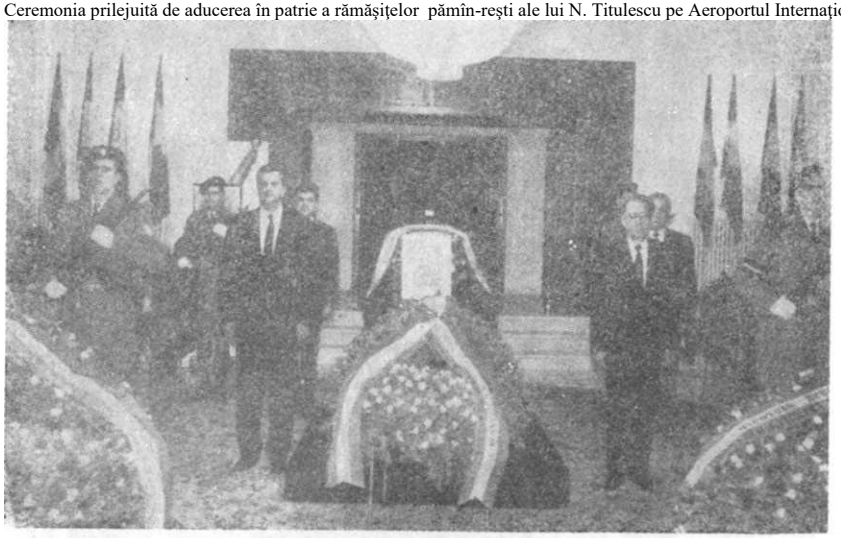

Funeraliile lui N. Titulescu la sediul Ministerului Afacerilor Externe al României, în ziua de 14 Martie 1992

163

■ ai
■■
O
o W o
:
íí>
■ « :
1.
.ft '■ U O Xf
**»
X •
¡
»u
:.»
*+
W ' A
:
t> 4- " x » «
* ■ V
.'■o:
-
■ *3 ■■t
' o';-
'0
o " ■■:
c
•ŧj PS 3 :
;.'
tí
** ■ »:
o S ■ «
Ä :
·c*. -« : 0 ■
•tí S
■ .'s*
0'.:
:': : 9 ; Ö: *
O ■ ^ «
.*»
E+ ¥-{ w '■
H ■
Ari : »
« n ■ to
■ 3 oi

:*0. <£ :<*.

s: H r*«
<P : ci

Ö *a ■ «»'

V» +» •tí

-a

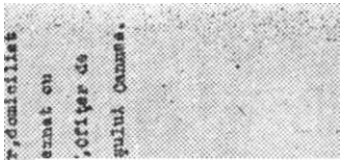

5 &
S[1]
■
(H

* «

** O

s E. » r<
■
«$

L
« »
tu

r« w*
V **

Ci. *
x i

ri

« «f
w

-» -:>*

H U A

4* *e s.?
*
o *
M <e
ft
«0 ri
< p»
Htf
<*
w io
ft?
S s U
. . . t
t .
t
*
<-+ A»
«ri M
U *>
3 •d &
P
*8 K v«
O
S u. .«-«
■r tt fr.
3 $
o t. st
î* ^
p M
« « » 1
■r*
ä c S

ir* #f 3 *4

IH a

@

rH <>

. «»

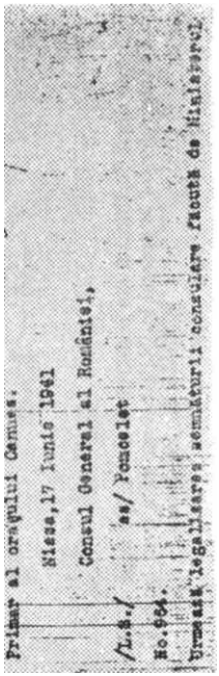

CO

Funeraliile lui N. Titulescu la brașov, în prezența rudelor apropiate ale celui dispărut, a membrilor guvernului, reprezentanților partidelor politice, parlamentarilor, autorităților locale, clerului și a unui numeros public, în ziua de 14 Martie 1992

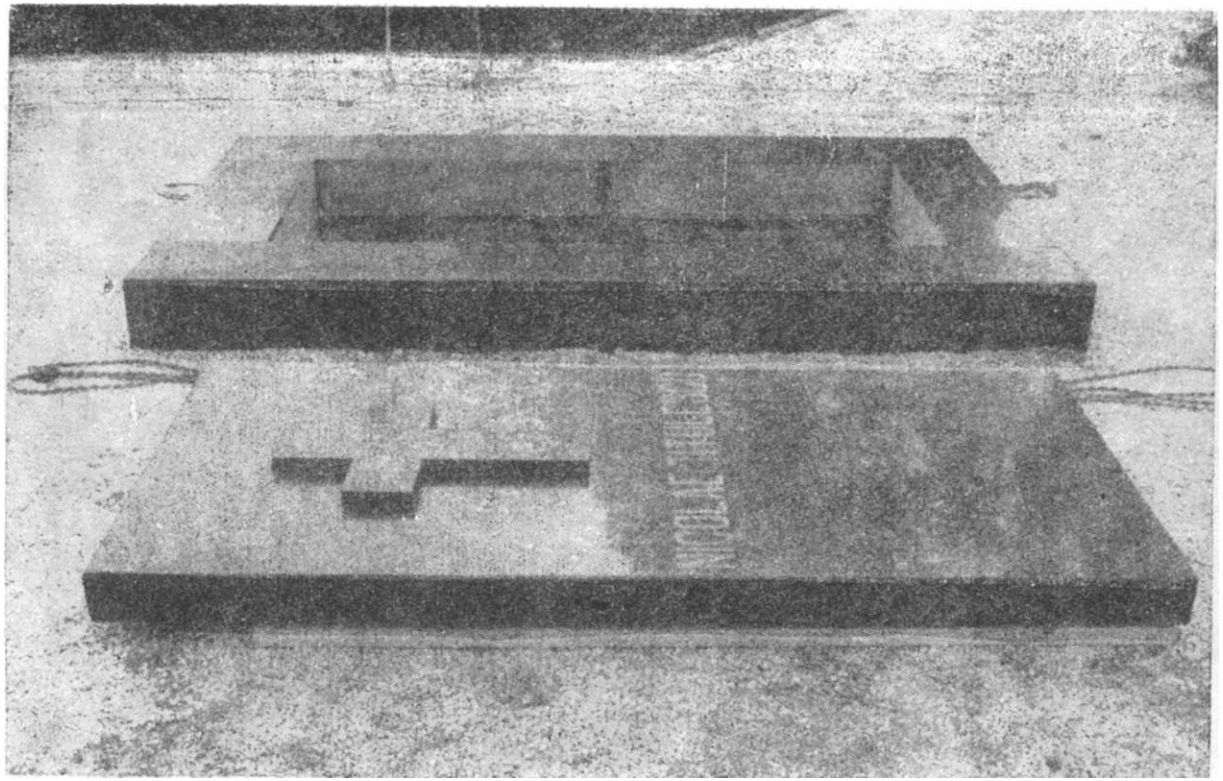

Cripta în care au fost depuse rămăşiţele pământeşti ale lui N. Titulescu în curtea bisericii Sfîntul Nicolae din Scheii Braşovului, la 14 Martie 1992

Ordine și decorații românești și străine, aparținînd lui Nicolae Titulescu, existente la muzeul de istorie a României din București.

INDICE

A

Alexandru I, 1
Aloisi, Pompeo
Alvarez, Alejan
Amery, L. S.,
Angel, Normar
Angelescu, Cor
Antonescu, Ior
151
Antonescu, Vic
Antoniade, Co
Appleton, Jear
Apponyi, Albe
Aras, Tevfik-R
Arion, Constan
Averescu, Alex

B

Balfour, Arthu
Barthou, Louis
Basdevant, Ju
Bălcescu, Nico
Beneș, Eduard
Bérenger, Hen
Berthelot, Phil
Berres, L. Bat
Bethlen, Ștefa
Bismarck, Ott
Blaga, Lucian,
Blum, Leon, 5
Bogdan, 82
Boncour, Paul
Bonnet, Georg
Bouillon, Fran
Brătianu, Geo
Brătianu, Ion,
126, 12

Brătianu, Vintilă, 20, 27, 45, 91, 114, 126, 132, 135 Brediceanu, Caius, 101 Briand, Aristide, 17, 67
Briand-Kellogg (Pactul Kellogg, Pactul de la Paris), 17, 26, 41,
86, 96, 98, 105 Burcă, Ecaterina,'^35
C
Cantacuzino, loan, Jean, 75, 88 Caillaux, 58 Carp, Petre, 20 Carol, împărat, 84 Carol, I, 73
Carol al II-lea, 7, 24, 40, 42, 43, 71, 79 Cădere, Victor, 97, 99, 102, 103 Călinescu, Armand, 13
Cecil of Chel wood, Edgard-Alger-non-Robert, 125 (csianu, Dinu, 96, 97, 102 Oliambrun, 112
Chamberlain, Sir Austin, 66, 67, 106 Chamberlain, Arthur, Neville, 87 Chautemps, Cămile, 58
Churchill, Sir Winston, 7, 45, 46, 73, 125, 146, 147, 148, 149, 150 Ciuntu, Edmond, 22
Clemenceau, Georges, 72, 74, 75, 76, 77, 86, 87 Comncn, N. Petrescn, 134, 135 Constantinescu, Alecu, 75 Cot, Pierre, 57
Cristu, Ion (Ionel), 22, 155, 156, 158 Crișan, 106, 107 Croye, Sir Eyre, 90 Cuclesis, Nicolae (Nicky), 155 Cutcudache, Constantin, 26 Cuza, Alexandru loan, 13
D
Daladier, Edouard, 54, 55, 56 Damian, Dimitrie, 156, 157, 159 Damocles, 87 Davilla, 96
Delavrancea, Barbu, 20
Delbos, Yvon, 113
Diamandy, Constantin, 83, 88, 97
Diuric, George, 108
Doumerque, Gaston, 128
Dovgalevski, Valerian, 97, 102, 103, 104
Duca, Ion G., 13, 100, 102
Dumitrescu, Puiu, 101
Dupont, 53
Durand, 53
,H)8
E
Eden, Anthonv, 112, 138 Elena, 101
V
Eaedda, Philippe, 161, 162 Fasciotti, 77 Ferdinand, 90 Filaliti, 93 Filotti, Eugen, 22 Flaudin, Pierrc Eticnne, 59 Fotic, Constantin, 111 Frangulis, A. F., 12, 14, 15, 2!, 30 Fundăţeartu, Preda, 26
G
Gafencu, Grigore, 42, 93, 94, 95, 96 George, al V-lea, 113, 134 CJeorgescu, 112
Ghika, Dimitrie,. 75, 88, 89, 91 Giurescu, C. Dinu, 37 Grandi, Dino, 48 Graves, 107, 108 Grecescu, Ion, 10, 21, 26, 33, 37 Grew, C. Joseph, 30 Goga, Octavian, 80, 102 Gombos, 64 Guerrero, J. G., 30 Guggenheim, Paul, 43 Gurănescu, Alexandru, 109, 156, 158
II
Harriman, W. Averell, 30 Herriot, Edouard, 30, 56, 57, 69, 96 Hitler, Adolf, 24. 44, 55, 61, 68, 74,
, 97, 98, 102
98, 99 135
Iancovici, Dumitru, 84
Inculeț, Ion. 114, 115, 117, 138, 144, 145
Ionașcu, Traian, 33
Ionescu, Take, 13, 20, 27,. 36, 83, 84, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 102 127, 156, 158
Ionescu, 92 Iorga, Nicolae, 20
Jevtic, Bogoliub, 109, 111 Jouvenel, Henry de, 59, 60
87
K
Kellogg, Prank, 17 Khan, Aga, 107 Kogàlniceanu, Mihail, 13 Kolceak, 74, 86, 87
Lambert, 161, 162 Launav, Jacques de, 41 Laval," Pierre, 58, 112 Léger, Alexis, 96
Leeper, Allan, 64, 65, 66, 89, 90, 91 Leon, Camille, 161, 162
Litvinov, Maxim Maximovici, 7, 42, 43, 82, 86, 87, 94 96 iQ4 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 117,' n8' 120' 122, 123, 124, 125, 138, 139, 140, 141, 142, 152 153 154
Lloyd, George David, 72, 125, 127

Lugosianu, Ion, 22
M
MacDonald, James, Ramsay, 47, 48, 54, 55, 58, 62, 63, (¡4 65
66, 67 Macovescu, George, 37 Madge, 91
Maiorescu, Titu, 20, 92 Malita, Mircea, 13, 23, 24 Maniu, Iuliu, 13, 100, 101 Mantoux, Paul, 72 Marin, Louis, 58, 59 Masaryk, Jan G., 108 Mihalache, Ion, 97, 98, 100 Millerand, Alexandre, 75 Mihai, 99
Mironescu, George, G., 47
Molotov, Mihailovici Yiaceslav (Pactul), 38, 39, 41, 42, 43, 44 Monzie, de, 57, 60
Mussolini, Benito, 24, 37, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56 58 59 60, 62, 63, 65, 68, 69, 136 ' ' '
Napoleon, I, 83
Nenişior, Cornelia-N'elly (sora Iui N. Titulescu), 26, 160 Nenişor, Gheorghe-Georgel, 22, 155, 156, 158 Nenişior, lon-Ionel, 155, 158 Nenişior, Mariela, 155, 158 Nenişior, Sanda, 155, 156, 158 Nenişior, Sergiu, 22, 155, 158, 160 Neniţescu, 92
Netea, Vasile, 13, 23, 24 Neurath, von, 134, 135
88
O
Oprea, Ion M. 13, 18 Orlando, 72
Ostrovski, Mihail, 111, 113 Osusky, Ştefan, 75 Otescu, 84
Ottulescu, Alexandru, 156, 158
Pasic, 75
Pavelescu, 92
Pella, Vespasian, 22, 100
Pelivan, 85
Pertinax, 18
Petru, cel Mare, 95
Pilsudsky, 107
Politis, Nicolae, 106, 107, 137 Pollak, 74
Pomcelet, 161, 162 Puaux, Gabriel, 103 Puric, Bojidar, 115, 137
B
Raczinsky, Eduard, 107 Kaicoviceanu, Nicolae, 156, 158, 160
Rădulescu, Savel, 10, 13, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 24, 123, 160 Rey, Marcel, 98
Ribbentrop, Ioachim von (Pactul Ribbentrop-Molotov), 38, 39,
41, 42, 43, 44 Rosetti, Constantin, Alexandru, 13 Rosetti, Radu, 40 Roşea, D. D., 16 Rosemberg, 57
Roosevelt, Franklin Delano, 30 Roos, Leith Frederic, 66 Rothschild, 125
Saint-Aulaire, Charles de Beaupoil, 76, 77 Sargent, Su Orme, 64, 65 Sassonoff, 83, 84
Scortzescu, Theodor, 155, 156, 157, 158, 159
Sforza, C. Conte, 30
Schumann, Maurice, 30
Scialoj a, Vittorio, 67
Simon, John, sir, 62, 63, C4
Stalin, Visarionovici Iosif, 24, 44, 122
Stârcea, 124
Stelian, Toma 90
88
Stressemann, Gustav, 67, 111 Stere, Constantin, 95 Stoiadinović, Milan, 109, 112 Sturdza, 102
s
Şeicaru, Pamfil, 113 Ştefan, cel Mare, 82
T
Tardieu, André, 58, 73, 77
Talleyrand-Perigord, Charles, Maurice duce de, prinţ de Bén6vent,
12, 14, 24 Taylor, C. Myron, 30
Tătărăscu, Gheorghe, 110, 113, 114, 115, 117, 126, 138, 139, 141,
144, 145 Templewood, Lord, 30
Titulescu, Ecaterina (Caterina), 35, 128, 155, 158, 160, 161 Titulescu, Ion (tatăl lui N. Titulescu), 161, 162 Titulescu, Maria (născută Urdărianu, mama lui N. Titulescu), 16 J, 162
Titulescu, Nicolae, passim Titus, 21

Tirrell of Avon, Sir William, 48, 62, 63
V
v
Văcărescu, Elena, 128 Vansittart, Sir Robert, 64, 111 Vârnav, 92
Vişoianu, Constantin, 22
Vaida, Voevod, Alexandru, 47, 94, 97, 98, 99, 100, 102 Varonof, 59
W
Watson, Seton, 91 Weley, 66
Wilhelm, al II-lca, 83 Wilson, Thomas Woodrow, 72
/
Zaleski, Augusto, 96 Zitta (împărăteasă), 84
89

C O N T E N T S

To our Reader..... 9
Introductory chapter 1 1
Report on the Draft Agreement of the Four Powers of April 9, 1933 . . . . 47 Report on the participation of Romania in the new Conference on Peace at Saint-Moritz, submitted to King Charles II, on September 11, 1939..... 71
Report on the Romanian-Soviet relations submitted to King Charles II
at the beginning of 1940..... 79
Letter addressed to General Ion Antonescu, from Cannes, on Octobrr 23, 1940, applyind for being appointed as minister of one of the Romanian
legations in Bern, Lisabon or Buenos-Aires..... 130
Report sent to General Ion Antonescu on October 23, 1940, from Cannes, on the Romanian foreign policy regarding Germany, Italy and
Soviet Union 133
Letter addressed to Winston Churchill, the Prime Minister of Great Britain,
on December 10, 1940, stating the wish of joining the Allies'action 146 Treaty on Mutual Assistance between Romania and the Soviet Union, initialled by Nicolae Titulescu and Maxim Litvinov in Montreux,
on July 21, 1936 152
Nicolae Titulescu's will expressing his wish to lie buried in Brasov 155
INDEX..... 167
Sommai re..... 174
89

S O M M A I R E

À nos lecteurs..... 9
Étude introductive..... 11
Mémoire envoyé au roi Charles II et au premier ministre sur le Projet
d'Accord des quatre pouvoirs, du 9 avril 1933 47
Mémoire envoyé au roi Charles II et au premier ministre sur la préparation de la Roumanie pour une nouvelle Conférence de Paix à Saint-Moritz, le 11 septembre 1939 71
Mémoire-Rapport envoyé au roi Charles II et au premier ministre sur les
relations roumaines-soviétiques au commencement de l'année 1940 79
Lettre adressée au général Ion Antonescu le 23 octombrie 1940, par laquelle on sollicitait la direction d'une des légations de la Roumanie à Berne, Lisabonne, ou Buenos-Aires..... 130
Mémoire envoyé au général Ion Antonescu le 23 octombre 1940, relatif à la politique étrangère de la Roumanie en ce qui concerne l'Allemagne, l'Italie et l'Union Soviétique..... 133
Lettre envoyé de Cannes au premier ministre de la Grande-Bretagne, Winston Churchill, le 10 décembre 1940, par lequelle on exprimait la désir qu'on s'associe à l'action des alliés..... 146
Traité d'Assistance mutuelle entre la Roumanie et l'Union Soviétique paraphé par Nicolae Titulescu et Maxim Litvinov le 21 Juillet 1936 à Montreux..... 152
Le testament de Nicolae Titulescu par lequel il sollicitait qu'on l'enterre
à Brasw..... 155
INDEX . . X,..... X6J
Contents
173

Redactor: GABRIELA SABĂU Tehnoredactor: ELENA SPIRU -
Bun de tipar : 15-VII-1992. Format: 16/61 x 86. Coli de tipar: 11.
C.Z. pentru biblioteci mari: 32 (Titulescu, Nicolae) C.Z. pentru biblioteci mici: 32 S.C. „Universul" S.A. c. 274

IlllUITEe* J«W